

Az Országos Széchényi Könyvtár tudományos tevékenysége 1945—1974

(Tervek és eredmények)

NÉMETH MÁRIA

Kovács Ilona *Az Országos Széchényi Könyvtár tudományos munkája és kiadói tevékenysége 1936—1944.* c. tanulmányát¹ a következő mondatokkal fejezte be: „A könyvtár ... a II. világháborút megelőző évtizedekben a társadalomtudományi és a könyvtári szakkutatás műhelyévé vált. Bár e kutatásnak jellegét és tartalmát tekintve megvoltak a maga korlátai, s a könyvtár viszonylag szűkre szabott lehetőségei ellenére felkészült gárdájával és jól átgondolt vezetéssel, publikációs tevékenysége területén igen jelentős eredményeket ért el. Kiadványai érdeklődést váltottak ki a hazai tudományos körökben és külföldön egyaránt. A megindult szép fejlődést azonban derékba törte a háború, így a harmincas években megkezdődött vállalkozások folytatására, illetve befejezésére már nem kerülhetett sor. A háborút követő években a gyökeres társadalmi és kulturális átalakulás magát a kutatási koncepciót jelentősen átformálta, s a további tudományos munka számára más irányt adott.”

1945-tel folytatva a témát, a következőkben azt szeretnénk bemutatni, hogy a felszabadulás utáni három évtizedben hogyan alakult az Országos Széchényi Könyvtár tudományos tevékenysége, milyen tendenciák érvényesültek a kutatásokban, és hogyan formálódott, érlelődött az a koncepció, amelynek alapján mai tudományos munkáját végzi.

Előre kell bocsátani, hogy *a következő áttekintés — bár a közelmúltra vonatkozik — mégsem adhat minden e körbe tartozó kérdés valamennyi részletéről pontosan számot.* Az 1945 és 1965 közötti irattári anyagunk ui. annyira hiányos, hogy a helyzetkép rekonstruálása néha nehézségekbe ütközik.²

1. *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1968—1969.* Bp. 1971. 171—184. 1.
2. A tanulmány az OSZK Irattárának és az Új Magyar Központi Levéltár — rendkívül hiányos — anyagának átnézésével készült. Sajnos saját Irattárunk sem teljes. Az 1945 és 1957 közötti időszakból alapvető dokumentumok hiányoznak, de még a következő évekből (kb. 1964-ig) sem található meg minden. Az iratokról, azok másolatairól gyakran hiányzik az irattári szám, így a hivatkozás is csonka. A tanulmányt — főleg első részét — úgy tudtam hitelesen megírni, hogy Csapodi Csabáné, Haraszthy Gyula, Horváth Viktor, Pajkossy György, Somkuti Gabriella és Windisch Éva részben saját irataik rendelkezésre bocsátásával, részben szóbeli felvilágosítással támogatták munkámat. Hálás köszönettel tartozom nekik, csakúgy mint T. Székely Ágnesnek, aki irattári kutatásaimat segítette.

Elegendő dokumentummal rendelkezünk azonban ahhoz, hogy ezen évek tudományos tevékenységét is hitelesen bemutassuk.

Nem e tanulmány feladata az 1945-től 1974-ig terjedő 30 év könyvtárügyének tárgyalása. Mégis ki kell alkalmanként térnie az általános helyzet rövid ismertetésére, és ezen belül is a könyvtárak tudományos munkáját befolyásoló, irányító, meghatározó tendenciákra, határozatokra. De ezek természetesen nem szakíthatók ki az országos kutatási rendszer egészéből, így, ha röviden is, de a megfelelő helyeken a hazai tudományos tevékenység, elsősorban a bennünket érintő humán kutatási területekre vonatkozó elvekre, szabályozó rendeletekre szükséges utalnunk.

Nagyon nehéz az OSZK tudományos munkájában merev korszakhatárokat vonni. Mégis — részben a könyvtárügy fejlődését,³ részben az OSZK belső helyzetének alakulását követve, két nagy részre bontjuk e kérdéskör tárgyalását. Az első szakasz 1945-től 1957 végéig terjed, az útkeresés problémákkal terhes korszakáról önálló fejezetben igyekszünk képet adni. Mégpedig időrendben, majd a munkák összefoglaló elemzésével. Az „eseménytörténet” elkülönítését az indokolja, hogy a kezdeti évek sok-sok tervét, próbálkozását csak kronologikus sorrendben lehet bemutatni. A második, 1958-tól 1974-ig terjedő időszak nyugodtabban, szervezettebben végzett tudományos tevékenységét már témakörök szerint csoportosítva kívánjuk ismertetni.

E két korszak feldolgozásában erős feltárásbeli különbség is mutatkozik. Az első 13 év történetét a lehető teljesség igényével próbáljuk bemutatni: ennek az időszaknak ui. igen szétszórt az irodalma, és a meglevő dokumentumokat is nagyon nehéz lenne még egyszer összegyűjteni. Az 1958 utáni munkák viszont jól áttekinthetőek, sok rész tanulmány tárja fel történetüket, problematikájukat, így az 1974-ig lezárt évek tudományos tevékenységének bemutatásában nem kell mindig a gyökerekig leásni. Itt az összképen, a fejlődésen van az igazi hangsúly.

Nehézségeket okoz a tárgyalásban a könyvtártudomány szó fogalmi meghatározása. Ezt a kifejezést a mindenkor érvényes értelemben lehet csak használni, tehát az első korszakban, sőt azon túl is, a könyvtártani, módszertani tevékenységet is beleértve,⁴ később abban a meghatározásban, amit ma is a magunkénak vallunk. Erről a megfelelő helyen esik még szó.

Jelen összefoglalás csak a szűk értelemben vett OSZK munkáját tárgyalja.⁵ De még ebben is megszorításokkal él, mert a nemzetibi bliográfia területéről csak a hungarika és a retrospektív vállalkozásokat taglalja, a hazai anyagot feltáró kurrens kiadványokkal — elsősorban a kérdéskör teljes feltártsága miatt — nem foglalkozik.

3. Ettől a második szempont — az OSZK belső fejlődése — miatt kissé el kell tekintenünk. Kovács Máté: *A magyar könyv- és könyvtárkultúra c. tanulmányában* (1. közlemény) az első szakaszt az 1948. évvel zárja, míg a másodikat 1949-től 1956-ig terjedően határozza meg. = *Magyar Könyvszemle.* 1960. 242–243. l.
4. Kóhalmi Béla *Vita a könyvtártudományról.* = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1957.* Bp. 1958. 76–83. l. — Varjas Béla: *A könyvtártudomány elvi alapjai és rendszere.* = *Magyar Könyvszemle.* 1955. 1–22. l. — Kovács Máté idézett tanulmánya 229. l.
5. Kirekeszti az ismertetésből azokat a kérdéseket, amelyek később a Könyvtártudományi és Módszertani Központ ügykörébe kerültek át.

I.

1945—1957

A felszabadulás utáni években a már meglévő, a háborút több-kevesebb veszteséggel átvészelt könyvtárak helyreállítása, működtetésének megindítása, új könyvtárak alapítása, és az egész magyar könyvtárügy szocialista átforgalmazása volt a magyar kulturális élet egyik legfontosabb feladata. Ebben összpontosult a könyvtárosok minden energiája, és az adott helyzetben háttérbe szorult a könyvtárak, így a Széchényi Könyvtár tudományos tevékenysége is. És bár ennek folytatására már 1945-ben is készültek tervek, a szervezettebb munka csak az ötvenes években indult meg.

Amint azt Papp István és Zircz Péter megállapítják,⁶ a könyvtárügy gyorsuló fejlődése és az egyetemi könyvtárosképzés megindítása nyomán⁷ bontakozott ki valójában a kutatási tevékenység, mégpedig szinte kivétel nélkül a nagy tudományos könyvtárakban. „A kezdetben minden irányítást nélkülöző kutatások jelentékeny hányadát a témaválasztás ötletszerűsége, az adatgyűjtés túlsúlya jellemezte. A kutatások központi orientálásának szükségessége az ötvenes évek második felében került előtérbe.” Ezek a mondatok elsősorban a könyvtártudományi kutatásokra, de a könyvtárakban folytatott egyéb tudományos munkára is vonatkoznak. Ezt igazolja Havasi Zoltán fejtegetése is, amely a felszabadulás utáni helyzetet mutatja be.⁸ Ő hívja fel a figyelmet arra, hogy az akkori könyvtárosok kevésbé vették tekintetbe Dienes László és Kóhalmi Béla iránymutatásait. Havasi Zoltán — e korszak jellemzésére — éppen Kóhalmi Bélát idézi:⁹ „Az 1950-es évtized első felének könyvtári szakirodalmá tükrözi, hogy voltak könyvtárosok akik a «praktikum szempontjainak túl nagy engedményt tettek és kialakult a provincializmusnak az a fajtája, amely még a rokon tudományos intézményekkel való kapcsolatot is elhanyagolta.»

Azt, hogy a kutatások helyes iránya oly nehezen bontakozott ki, nem csak a könyvtárügy szocialista átforgalmazásának buktatókkal teli folyamata magyarázza, hanem az a változás is, amely a tudományos könyvtárakat

6. Papp István—Zircz Péter: *Tudományos kutatómunka a könyvtárakban.* = *Könyvtári Figyelő.* 1970. 183—189. l. E tanulmányban részletesen olvashatunk a könyvtárakban végzett tudományos munka lassú kibontakozásának fő okairól: a könyvtárügyet kezdetben az extenzív fejlődés jellemezte, a kutatómunkára alkalmas szakemberek hiánya csak fokozatosan enyhült, a kutatások személyhez és nem intézményhez kötődtek, a kutatások anyagi és személyi ellátottsága gyenge volt.
7. A Könyvtártudományi Tanszék 1949-ben alakult meg, az 1948/1949-es tanév második felében kezdte meg az oktató tevékenységet.
8. E korszak könyvtári kutatásait méltatja Havasi Zoltán: *A könyvtár mint kutatóműhely* c. tanulmányában. = *Könyvtártudományi kutatások.* Bp. 1978. NPI. 81—104. l. — Még részletesebben jellemzi a háború befejezése utáni évek könyvtárügyét, ezen belül a tudományos könyvtárak helyzetét, Havasi Zoltán az *Egyetemi könyvtáraink a felszabadulás után* c. írásában. = *Magyar Könyvszemle.* 1970. 45—54. l.
9. Kóhalmi Béla: *Vita a könyvtártudományról.* = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1957.* Bp. 1958. 76—83. l.

körülvevő közegben ment végbe. Ez az átalakulás a Nemzeti Könyvtár esetében különösen érezteti hatását.

Az Országos Széchényi Könyvtár a századforduló körüli évtizedekben, egészen a második világháború végéig, kettős arculatú intézményként, mint könyvtár és mint kutatóhely működött. Ez utóbbi funkciója a tudományos élet akkori adottságaiból következett: kutatóintézetek hiányában a társadalomtudományok területén dolgozó tudósok és tudósjelöltek a könyvtárakban levéltárakban és múzeumokban fejthették ki szaktudományi tevékenységüket. 1945 után azonban a kutatóintézeti hálózat megteremtésével, a főiskolai és egyetemi rendszer kiépítésével a könyvtár elvesztette a régi értelemben vett „tudományos műhely” jellegét. A kutatóhelyek ui. egyrészt „elszívták” a tudományos tevékenységre alkalmas dolgozók javát a könyvtárakból, illetve a könyvtári területről, másrészt a fejlődés ezen iránya megingatta, megkérdőjelezte a könyvtárban addig végzett tudományos munka tartalmi körét, bizonyos viszonylatban létjogosultságát is. Így csak hosszú évek útkeresésének eredményeként sikerült — a tudomány-szervezet stabilizálódása után — a modern könyvtár arculatának, követelményrendszerének kialakultával a Nemzeti Könyvtárnak a tudományos életben elfoglalt helyét meghatározni, és az ebből adódó feladatokat megfogalmazni.

1945—1949

A könyvtár főigazgatójának, Györke Józsefnek 1945. évi jelentéséből¹⁰ kiderül, hogy a felszabadulás utáni hónapokban a romeltakarítás és a könyvtár működési feltételeinek biztosítása foglalta le az egész kollektíva erejét, és csupán 1946-ban indulhatott meg — ha szerény körülmények között is — a rendszeres munka.¹¹

Az adott helyzetben szinte megható Bisztray Gyulának 1945 októberében megjelent, az újjáépítés optimizmusát sugárzó cikke, amelyben az intézmény munkaprogramjáról tájékoztat.¹²

Abban a reményben, „hogy a fegyverzaj elcsitultával szóhoz (magyarán: pénzhez, papírhoz s munkához jussanak [juthatnak] végre a Múzsák!” több kiadványsorozat tervét vázolja fel. A *Bibliográfiai kiadványok* között Gulyás Pál bibliográfiájának folytatását jelzi, *Magyarországi Évi Könyvésze*te sorozatba a kurrens köteteken túl az 1712—1935-ös időszak *évenkénti* feldolgozását is beleérti,¹³ de ide utalja Dezsényi Béla sajtótörténeti repertóriumait, Varjas Bélának a régi magyar nyomtatványokat összefogó tudományos lajstromát, sőt Kozocsa Sándor irodalomtörténeti repertóriumát

10. *Jelentés az OSZK 1945. évi működéséről.*

11. Az 1946-os beszámolóban nincs szó tudományos munkáról. Az egyéni publikációs tevékenységről részletes kimutatás készült — a tudományos dolgozók pótlékának megállapítása érdekében.

12. Bisztray Gyula: *Nemzeti múzeumi terveink.* = *Köznevelés*, 1945. 7. sz. 1—5. l. Az OSZK-ra vonatkozó rész megjelent a *Magyar Könyvszemle* 1945. évfolyamában is. 145—146. l.

13. Bisztray a nagyobb időszakokat átfogó kiadványokkal szemben az évekre bontott feldolgozást értékeli többre.

mellett említi a tervezett nyelvészeti, kémiai, fizikai stb. bibliográfiákat is. A *Könyvtörténeti Kiadványok* mellett a *Facsimile Kiadványok* is szerepelnek az elképzelések között. Utóbbiakban a Széchényi Könyvtár értékes kódexeit, a legfontosabb nyelvemlékeket, unikumokat stb. kívánják megjelentetni. Nagyarányú sorozat körvonalait vázolja *Történelmi és Irodalmi Forráskiadványok* címmel, rendkívül változatos és sokrétű tartalommal.

Ez a tervezet a Fitz-korszakban megindított vagy tervezett munkálatok folytatását tűzi ki célul, azét a „nagymúltú adatközlő és feldolgozó munkásságét, amely eddig is kizárólag az anyagi eszközök elégtelensége miatt haladt a kívántnál lassúbb ütemben.”

Györke József 1946 szeptemberében, 40 éves korában meghalt. Egy évig állt a Széchényi Könyvtár élén, de ezen rövid idő alatt is nagy érdemeket szerzett. Tolnai Gábor nekrológja kiemeli, hogy a könyvtár helyreállításával párhuzamosan, a legnagyobb anyagi nehézségek közepette is gondolt az intézmény tudományos feladataira, és megteremtette a lehetőséget az Országos Széchényi Könyvtár tudományos kiadványai folytatásához. „A nagy múltra visszatekintő kiadványok újraindulása mellett a Könyvtár régi tervét viszi tető alá a Nemzeti Bibliográfia füzeteinek megindításával. . . . ő vezette az újjáépítést egészen addig az állomásig, midőn a rendszeres tudományos munka megindulhatott” — állapítja meg Tolnai Gábor.¹⁴

Valójában, 1946 januárjában megjelent a *Magyar Nemzeti Bibliográfia* első füzeté, és ez év augusztusában kiadásra került a *Magyar Folyóiratok Repertóriumának* első, január—júliusi összevont száma, az előbbi Goriupp Alisz, az utóbbi Dezsényi Béla szerkesztésében. Az erről az évről szóló beszámoló pedig arról is tudósít, hogy *Magyarország Időszaki Sajtójának Könyvészetéből Az időszaki sajtó magyar- és magyar vonatkozású irodalma* c. kötet kiadását tervezték, és megtudjuk a jelentésből, hogy a Hírlaptár egyik munkatársa megkezdte az előmunkálatokat *A magyar hírlapirodalom 1806—1867* c. kötethez.¹⁵

De Györke József nevéhez fűződik a Széchényi Könyvtár 1867 óta megjelenő folyóiratának, a *Magyar Könyvszemlének* — igaz rövid időre szóló — újraindítása is. Bisztray Gyula, aki a szerkesztőbizottság tagja volt, már idézett 1945-ös cikkében foglalkozott a lap értékelésével,¹⁶ és abban a reményben, hogy a *Könyvszemle* 1946-tól rendszeresen negyedévenként megjelenhet, megfogalmazta a lap tartalmára vonatkozó elképzeléseit: „A Könyvszemle programja tovább fog bővülni: a könyvtártan elvi és gyakorlati kérdései mellett fokozott figyelmet szentel majd a könyvkiadók munkájának, a köz- és magánkönyvtárak anyagának ismertetésére, a könyvkereskedelem jelentősebb mozzanataira, hogy ezáltal a különböző olvasó-

14. Tolnai Gábor: *Györke József (1906—1946)*. = *Magyar Könyvszemle*. 1946. 1—4. l.

15. Az úttörő Csapodiné Gárdonyi Klára volt.

16. „A Széchényi Könyvtár nagymúltú, 75. évfolyamát végző folyóirata, a „Magyar Könyvszemle” az utóbbi években Trócsányi Zoltán szerkesztése alatt rendkívül élénk, változatos tartalommal jelent meg, igen szerencsésen! kettős feladatot oldva meg egyszerre: a tudományos igények kielégítését és a széles körű nagyközönség könyvészeti tájékoztatását.”

rétegek olvasmányszükségletét, igényét, ízlését, egyszerűen a könyv szociális funkcióit jobban megismerhessük.”

1945 decemberében sikerült az 1944. évi 2—4. füzetet megjelentetni, ezt követte 1946 márciusában az 1945-ös kötet, majd 1947 decemberében került közreadásra az 1946-os évfolyam 1—4. összevont füzete.¹⁷ Mindezek Varjas Béla szerkesztésében jelentek meg.¹⁸ A *Könyvszemlének* a Széchenyi Könyvtár kiadásában összeállított legutolsó évfolyama (1947-re szólóan) 1948-ban került volna ki a nyomdából, de a kiszedett kötet munkálatai a korrektúra után abbamaradtak, és így ezt a levonatot — egyetlen példányban — kéziratként őrzi az OSZK.¹⁹

A folyóirat tehát az 1947-es kötettel megszűnt, de feltámasztásának ügye továbbra is foglalkoztatta a könyvtár és a könyvtárügy vezetőit. 1952-ben ünnepelte az OSZK fennállásának 150. évfordulóját. Ez alkalomból egy reprezentatív kiadványt szándékoztak megjelentetni.²⁰ Az OSZK vezetője szeretne volna a tervezett művet önálló kötetben közreadni, de a minisztériumi állásfoglalás úgy hangzott,²¹ hogy a könyvtár vezetője gondoskodjék a *Könyvszemle* 1952 elején történő újraindításáról, és a tervezett tanulmányok a folyóirat ünnepi, esetleg kettős számában kerüljenek kiadásra.²²

A fiatalon meghalt Györke József után Tolnai Gábor főigazgató vette át az intézmény vezetését.²³ Rövid ideig állt az OSZK élén,²⁴ de éppen a legnehezebb időszakban irányította a könyvtár működését.

Az első hároméves terv országosra, így a Széchenyi Könyvtárban is,

17. Részletesen I. Havasi Zoltán: *Könyvtári kutatások és a Magyar Könyvszemle a felszabadulás után.* = *Magyar Könyvszemle.* 1975. 1—8. l.
18. A Varjas Béla vezette szerkesztőbizottság munkájában Bisztray Gyula, Dezsényi Béla, Györke József, Mátrai László és Trócsányi Zoltán vett részt.
19. *Magyar Könyvszemle.* 1947. 305 f. kéziratossal javításokkal. Hiányzik az 1—3., 288—293. l. — Ebben a kötetben több, a Széchenyi Könyvtár munkáját érintő cikk jelent meg: Vécsey Jenő: *Az Orsz. Széchenyi Könyvtár zeneműtárának állapota és tervei a felszabadulás utáni években*; Sasvári Dezső: *A könyvkötés és könyvrestaurálás helyzete és szempontjai az Országos Széchenyi Könyvtárban és Budapest többi könyvtárában*; K. Waldapfel Eszter: *Orosz—magyar kapcsolatok. Bemutató, 1946. (Egy kiállítás ismertetése, amely az OSZK közreműködésével megrendezésre.)*; Molnos Lipót: *Francia könyvkiállítás a Nemzeti Múzeumban.*
20. Varjas Béla levele 1951. október 15-én Zalai Zoltánhoz, az OKK vezetőjéhez. VKM szám: 1.611-8. Új Magyar Központi Levéltár (később: UMKL). Az OSZK-ban levő másolaton irattári szám nincs.
21. A VKM véleménye 1951. november 16-án, Szabolcska Ferenc aláírásával. VKM 1611-8. (UMKL)
22. Ennek megfelelő döntés született az OKK-ban 1951. november 26-án tartott értekezleten is, amelyet az OSZK 150 éves jubileuma megünneplésének megbeszélésére hívtak össze. Az ülés jegyzőkönyvéből kiderül, hogy a jelenlevők elfogadták azt a határozatot, mely szerint a *Könyvszemle* 1952 elején újra kiadásra kerül, mégpedig Köhalmi Béla, Mátrai László és Waldapfel Eszter szerkesztésében. A novemberi jubileumi számot díszes címlappal és a legjelentősebb értekezések ebbe való koncentrálásával kívánták megjelentetni. OSZK Irattár 744/1951.
23. 1946. december 21-én.
24. Tolnai Gábort 1948. március elsején minisztériumi főosztályvezetővé nevezték ki, de megmaradt a Széchenyi Könyvtár élén is. Ettől kezdve az ügyeket Varjas Béla főigazgató-helyettes intézte, 1949 júniusától megbízott főigazgatóként, majd mint a könyvtár főigazgatója.

a további munka lehetőségének megalapozását jelentette. A könyvtár hároméves újjáépítési terve²⁵ a helyhiány megoldására szolgáló elképzelések mellett felsorolja azokat a teendőket, amelyek az intézmény belső fejlesztése érdekében szükségesek. Ennek során kitér e dokumentum a hároméves tudományos program megvalósításának feltételeire is. Az első helyen a segédkönyvtári anyag hiányainak pótlása, és a magántulajdonban levő kéziratok és ősnymtatványok megszerzése, pontosabban az e célra szükséges összegek igénylése áll. A „tudományos szakkiadói tevékenység” továbbfolytatására pontos tervet közöl az előterjesztés,²⁶ és e célra közel félmillió forintot igényel.

Számos irat igazolja, hogy Tolnai Gábor milyen nagy súlyt helyezett a hungarika anyag bibliográfiai nyilvántartására és beszerzésére. Levelet intézett — hogy csak egy-két példát említsünk — Wagner Ferenchez, a Magyar Köztársaság pozsonyi megbízottjához, Reményi József egyetemi tanárhoz (Cleveland), a *Svédországi Magyarok Lapja* szerkesztőségéhez, hogy címek gyűjtésére, nyomtatványok megszerzésére szólítsa fel őket,²⁷ de tárgyalt az Országos Könyvtári Központtal is a hungarika kiadványok adatainak összeszedése érdekében.²⁸

Ugyanilyen energiával próbált a tudományos munkához is segítséget szerezni, így pl. a minisztériumtól a hírlapbibliográfia mielőbbi összeállításához igényelt anyagi támogatást,²⁹ és mindent elkövetett, hogy Fitz József ny. főigazgató ősnymtatványkatalógus munkálatait előmozdítsa.³⁰

Míndezek ellenére a hároméves terv időszakában valóban és szervezett tudományos munka még alig folyhatott a könyvtárban. Az egyes gyűjtemények tevékenységében az anyagrendezés, a már felállított állomány revíziója, az alapnyilvántartások felülvizsgálata, ellenőrzése, új katalógusok felállítása, jobb rendszerek kiépítése állt az előtérben. És ezen a területen az intézmény a tervidőszak végén már jelentős eredményeket könyvelhetett el.³¹

A kiadványokban realizálódó tudományos feltárára az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc centenáriuma adta az első nagyobb indítékot.

25. *A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára hároméves újjáépítési terve.* 1947. május 30. Tolnai Gábor főigazgató aláírásával. 13 gépelt lap. OSZK Irattár 185/1947. sz.

26. A tervben a *Magyar Könyvszemle*, az *MNB* és *MFR* mellett az 1945. évi *Magyar könyvszemle*, a hazai időszakai sajtó könyvszemle, éves hírlapbibliográfiai jegyzékek szerepelnek. Rajtuk kívül még négy, az 1848/49-es szabadságharc centenáriumával kapcsolatos kiadványt találunk: A magyar szabadságharc külföldi sajtójának okmánytára; a szabadságharcra vonatkozó kiadatlan hazai emlékiratok publikációja; a Kézirattár szabadságharcra vonatkozó kiadatlan levélgyűjteményének közreadása; a magyar nyomtatványok könyvszemle 1840–1855.

27. OSZK Irattár 11/1947. sz. — 306/1947. sz. — 13/1948. sz.

28. OSZK Irattár 53/1947. sz.

29. OSZK Irattár 221/1947. sz.

30. OSZK Irattár 354/1947. sz.

31. Az OSZK 1949. október—december havi munkaterve. 478/1949. OSZK számon, október 8-i dátummal. (1611-12 UMKL.) A Kézirattár tervbe vette a Pekár-, Losonczy-, Klebelsberg- és Endes hagyatékok feldolgozását, az Apponyi kéziratgyűjtemény átrendezését. Befejeződik az ősnymtatvány-gyűjtemény revíziója. Az RMK tízféle katalógusának építése mellett folyamatban van az RMK országos kataszterének felállítása is.

Az OSZK több alapvető mű megjelentetését tervezte erre az évfordulóra,³² de közülük a legtöbb alig juthatott túl ezen a stádiumon.³³

1948-ban kezdte meg a könyvtár a száz évvel azelőtti plakátok és röplapok annotációs bibliográfiájának összeállítását a saját és az Országos Levéltár állományában meglevő dokumentumok számbavételével.³⁴

Nem lenne teljes a tárgyalt időszak tudományos tevékenységéről szóló beszámoló, ha nem említenénk meg azokat a kutató-apparátussal rendezett igényes kiállításokat, amelyeket az OSZK rendezett, illetve, amelyek szervezésében jelentős szerepet vállalt. Már 1945 őszén megindult a magyar — orosz kapcsolatokat bemutató kiállítás anyagának gyűjtése, de megnyitására — elsősorban technikai okok miatt — csak 1946 júliusában kerülhetett sor. Ez volt az első eset, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum, illetve az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása „tárgyában és egész elrendezésében már szélesebb tömegekhez szolt... és egész felépítésében kifejezésre juttatta politikai mondanivalóját is.”^{34a} 1947-ben a Magyar Bibliophil Társaság és a Széchényi Könyvtár „Francia könyvkiállítás”-a a szép francia könyv és a magyar — francia kapcsolatok bemutatását szolgálta. Az 1948/49-es centenáris esztendő alkalmából rendezett kiállítás anyagának összegyűjtésében is tevékeny részt vállalt a könyvtár. Jelentős szerepe volt a „100 éves szabad sajtó” c. kiállítás létrehozásában is: ezt a Magyar Újságírók Országos Szövetségével együtt szervezte meg a Hírlaptár. 1949-ben „Balzac Magyarországon” című kiállításán ismertette meg az OSZK a nagyközönséget a világhírű francia író magyar kapcsolataival, alkotásai itteni életének sorsával.³⁵

32. Az 1948. évi kiadványi tervben — többek között — a következő tételek találhatók: Tolnai Gábor: A szabadságharcra vonatkozó kiadatlan hazai memoire-irodalom. — Dezsényi Béla: A magyar szabadságharc külföldi sajtójának okmánytára. — Varjas Béla: 1848/1849 bibliográfiája. — Az Országos Széchényi Könyvtár 1848/1849-es kéziratának bibliográfiája (több közreműködővel). — Busa Margit: A magyar időszakai sajtó bibliográfiája 1806—1894. OSZK Irattár 108/1948. sz.

33. 1949-ben a Kézirattár nagyarányú publikációs tevékenység megindítását készítette elő. A terv értelmében (Varjas Béla h. főigazgató előterjeszti az OSZK 1949. évi osztályonkénti munkatervét a Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsának, 1949. január 15-én. OSZK Irattár 24/1949. sz.) Waldapfel Eszter folytatja az 1848/1849-es levelestár anyaggyűjtését, illetve publikálását, Hajdú Helga a német kódexek katalógusát készíti elő kiadásra, Csapodi Csabáné Vörösmarty kéziratának kataszterét állítja össze, s ezzel megindítja a magyar és magyar vonatkozású kéziratok lelőhely szerinti nyilvántartásának munkálatait. Szauder József a kiadatlan és variáns Bessenyei kéziratok publikálását kívánja megkezdeni, Windisch Éva kisebb, haladó szellemű kéziratokat (1790—1825) fog közreadni. V. Nyilassy Vilmára az RMK kéziratban fennmaradt munkáinak tudományos feldolgozása és a nyomtatott anyaggal való egybevetése hárul. Mivel az 1949. évi beszámoló sehol sem maradt meg, nem követhető nyomon, hogy a tervekből megvalósult-e valami.

34. OSZK Irattár 61/1952. sz. Végül is nem került kiadásra.

34a Waldapfel Eszter: *Az Országos Széchényi Könyvtár a felszabadulás óta. = Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1957.* Bp. 1958. 7—45. l. Idézett rész: 11. l.

35. L. Waldapfel Eszter i. művének 11. és 12. lapjait, valamint a kiállítások katalógusait: *Francia könyvkiállítás. A szép francia könyv. Magyar — francia kapcsolatok.* Bp. 1947. OSZK — M. Bibliophil Társ. 56 l. 6 t. — *1848—49-es emlékkiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban.* Bp. [1948], 19 l. — *A százéves magyar sajtó. A Magyar Újságírók Országos Szövetsége és az Országos Széchényi Könyvtár kiállításának ismertetője.* Bp. 1948. 32 l. 2 t. — [Dénes Tibor]: *Balzac Magyarországon. A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának kiállítása.* Bp. 1949. 16 l.

A Széchényi Könyvtár nagymúltú publikációs tevékenysége ezekben az években sem szünetelt. Hogy csak a legfontosabb eredményeket említsük: 1947-ben és 1949-ben jelent meg Kozocsa Sándor: *Az orosz irodalom magyar bibliográfiájának első és második kötete*, valamint Hubay Ilona: *Magyar és magyar vonatkozású röplapok, újságlapok az Országos Széchényi Könyvtárban* c. munkája. 1948-ban hagyta el a nyomdát *A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának forráskiadványai* sorozatban *Petőfi összes költeményei* első kötete Varjas Béla szerkesztésében.³⁶ 1947 és 1949 között évenként egy-egy kiállítási katalógust is közreadott a könyvtár, és kiadásában látott napvilágot néhány külső szerző munkája is. Ezekben az években tehát — csakúgy mint a múltban — az OSZK nem csak saját kiadványait jelentette meg, hanem — mint a hároméves terv már jelezte — tudományos szakkiadói tevékenységet is folytatott.³⁷

1950—1953

Az 1945 és 1949 közötti éveket az előmunkálatok elvégzése jellemezte. 1949 végétől, de főleg 1950-ben már megindult a rendezett és revideált — elsősorban különgyűjteményi — állomány tudományos igényű feltárása, és 1951-ben megtörténtek az első lépések a tudományos munkák tervének kidolgozására is.

Az Országos Széchényi Könyvtár 1950. évi munkatervének vázlatában³⁸ a Kézirattár elavult katalógusrendszerének megreformálása mellett más fontos hagyatékok feldolgozása, az RMK I—II. anyagának 1650-ig történő katalogizálása, az országos kataszter készítése, az ősnymtatványok bibliográfiai feldolgozásának megkezdése, a Zeneműtár állományában levő Esterházy gyűjtemény feltárása szerepelt.

1950-ben jelent meg a *Kéziratos források az Országos Széchényi Könyv-*

36. Hubay Ilona: *Magyar és magyar vonatkozású röplapok, újságlapok az Országos Széchényi Könyvtárban. 1480—1718*. Bp. 1948. 307 l. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai 28.) — Kozocsa Sándor: *Az orosz irodalom magyar bibliográfiája*. Bp. 1947. XVI, 331 l. 16 t. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai 27.) — Kozocsa Sándor: *Az orosz irodalom magyar bibliográfiája (1947. szept.—1948. szept.)*. Bp. 1949. 74 l. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai 30.) — *Petőfi összes költeményei*. 1. köt. 1838—1944. Sajtó alá rend. és jegyz. Varjas Béla. Bp. 1948. 376 l. (Petőfi összes művei.) (A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának forráskiadványai.)
37. Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványairól Béley Pál és Ferenczy Endréné Wendelin Lídia összeállítása és értékelő tanulmánya pontos leírást és elemzést ad *Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványairól* címen = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1957*. Bp. 1958. 365—383. l. — Munkájukat folytatta Horváth Viktor: *Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai c. értékelő bibliográfiájával*. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1968—1969*. Bp. 1971. 185—204. l. Ezért itt is, de máshol is lemondunk a kiadványi helyzet részletezéséről.
38. *Az OSZK 1950. évi munkatervének vázlata*. 1949. október 8. A kísérő levelet Varjas Béla mb. főigazgató írta alá. OSZK Irattár 478/1949. sz. — Az ősnymtatványgyűjtemény revíziója után a feldolgozáshoz kívántak hozzájárulni. A rekatalogizáláshoz 1950. február elsején kezdett hozzá Hubay Ilona és Soltész Zoltánné.

tárban 1789—1867 c. kiadvány,³⁹ amely addig feltáratlan, haladó szellemű dokumentumok — köztük számos Petőfi-kézirat — bibliográfiai leírásával kívánta segíteni a kutatók munkáját. Az összeállítás azokra a forrásértékű kéziratokra hívja fel a szakemberek figyelmét, amelyek az adott korszak politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális történetének megírásához fontosak lehetnek.

De a könyvtár 1950-re még más kiadványok megjelentetését is tervezte: az 1945. év bibliográfiáját, Magyarország időszaki sajtójának könyvészetét az 1806—1848-as korszakra vonatkozóan, valamint az 1848. évi plakátok bibliográfiáját.⁴⁰

A *Könyvtári Híradó*⁴¹ 1951. évi 3. számában közölt adatokból egyértelműen kiviláglik, hogy az adott év második felében nagymértékben megnőtt a táruk fogalma a megelőző három hónapéhoz képest. Ezt a lap ismeretlen írója azzal magyarázza, hogy országszerte fellendültek az irodalmi és történeti kutatások, amelyek most már nem öncélúak, hanem a marxista tudomány szemlélet alapján „a részletek dialektikus egybefonódásának, egymásra hatásának kutatását jelentik.” Az érdeklődés ily mértékű növekedéséből azt a konzekvenciát vonja le a jelentés írója, hogy a táruk fejlesztésére több gondot szükséges fordítani. Mert amíg a könyveket, és részben a hírlapokat is más budapesti könyvtárban is megkapja az olvasó, addig a speciális dokumentumokat (plakátok, aprónyomtatványok, színházi anyag, térképek) csak a Széchényi Könyvtár gyűjteményeiben találhat meg. (Ez a megállapítás értelemszerűen vonatkozik minden különgyűjteményi állományrészre, és elsősorban a hungarika anyagra.)

E felismerés magában hordta az anyag feltárásának kötelezettségét az országos kutatómunka támogatása érdekében. A könyvtár 1951 áprilisában tartott termelési értekezletének jegyzőkönyve⁴² arról tanúskodik, hogy a nemzeti könyvtáron belül már egyre több szó esik az intézményen belüli tudományos tevékenység fontosságáról, sőt a munkatársak javaslatait és figyelembe véve terveket dolgoztak ki a kutatás tartalmi feladataira és szervezési lehetőségeire. Varjas Béla, az intézmény vezetője beszámolt arról, hogy munkában van a Kézirattár 1867 utáni anyagát feltáró katalógus, az ősnymtatványok és a régi magyar anyag katalógusa.⁴³ A Kézirattár megkezdi a címléírasi szabályzat alaptervezetének kidolgozását — a terv szerint a többi érdekelt könyvtárral együtt. Waldapfel Eszter, a Kézirattár vezetője, később főigazgató-helyettes, mindenben támogatta az in-

39. *Kéziratos források az Országos Széchényi Könyvtárban. 1789—1867.* Összeáll. az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának munkaközössége. Bp. 1950. Gyomai ny. Gyoma. VIII, 252 l. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai 24.)

40. A Magyar Tudományos Akadémiához intézett bejelentés. OSZK Irattár 174/1950. sz.

41. 1950 végén és 1951 első félévében jelent meg az OSZK Szakszervezeti Bizottsága kiadásában a *Könyvtári Híradó*. A megjelent négy szám alapjában beszámoló jellegű, jelenlegi évi jelentéseinktől — formailag — abban különbözik, hogy néhány hónap munkájáról ad képet.

42. *Jegyzőkönyv az 1951. április 11-én tartott termelési értekezletről.* OSZK Irattár 258/1951. sz.

43. 1951 végére adrézmázásra készen álltak az ősnymtatványok címléírásai. Az RMK I—II. rekatalógizálásához 1949. október elején fogtak hozzá.

tézet vezetőjének elképzeléseit, annál is inkább, mert szerinte a könyvtárban elsikkadt a tudományos munka jelentősége, a dolgozók kirekesztődtek az országos kutatási tevékenységből. Éppen ezért javasolta, hogy az OSZK vezetősége keressen kapcsolatot a Magyar Tudományos Akadémiával, propagálja a könyvtár tudományos feladatait, és gondoskodjék a *Könyvszemle* kiadásának megindításáról.

Az Országos Széchényi Könyvtár fejlesztési terve az *Ötéves terv hátralevő négy évére* c. előterjesztés⁴⁴ „a könyvtári munka fejlesztése”-ről szóló részében többek között említi a muzeális értékű kéziratok, az ősnymtatványok, valamint az RMK országos kataszterének összeállítását. A tudományos kiadványokra vonatkozó fejezetben pedig az MNB és MFR füzetek megjelentetése mellett a *Magyar Könyvészet* 1920—1935. évi, továbbá 1942—1945. évi köteteinek kiadását, a magyar hírlapok és folyóiratok éves bibliográfiájának, illetve az 1705—1918-ig terjedő sajtóbibliográfiájának összeállítását emeli ki a terv. De szerepel benne a Kézirattár katalógusának sajtó alá rendezése, a magyar színház- és drámatörténeti bibliográfia, az 1848—1849. évi plakátok és röplapok bibliográfiája, a keszthelyi Helikon Könyvtár zenei anyagának leírása, a kéziratok térképek és az 1850—1950 között megjelent magyarországi térképek bibliográfiájának összeállítása is.

A második félév elején tartott termelési értekezleten⁴⁵ újabb ötletek születtek. Termékeny talajra talált Murányi-Kovács Endre javaslata, amely munkaközösségek szervezését ajánlotta a bibliográfia, könyvtörténet stb. egyes kérdéseinek kidolgozására — már csak azért is, hogy ennek révén az új könyvtárosnemzedék fejlődését elősegítsék. Varjas Béla ugyan figyelmeztetett arra, hogy a közművelődési és a tudományos könyvtárügy egységének megteremtése során az előbbi problematikája került előtérbe, de az ő véleménye szerint sem jelenthette ez a tudományos könyvtárak összefüggő kérdések háttérbe szorítását.

Lendületet adott a tudományos tevékenység megindításához a könyvtár alapításának 150. évfordulójára való előkészület is. A nagy eseményt nemcsak emlékkiállítás rendezésével, hanem színvonalas kiadvány közreadásával is meg akarta ünnepelni a könyvtár. Olyan kötet kiadását tervezte, amely az OSZK *igazi* történetének feltárása mellett a magyar könyvtárügy aktuális kérdéseit, valamint a legfontosabb könyvtártudományi problémákat tárgyalja. Sajnos e terv — nyilván az anyagi fedezet hiánya miatt — nem került megvalósításra.⁴⁶

Teljes sikert hozott viszont a „Mátyás királytól a 3000-ik népkönyvtárig” címen, a Nemzeti Múzeum dísztermében megnyílt kiállítás, amely a magyar könyv- és könyvtártörténet egészen belül kiemelten mutatta be

44. OSZK Irattár 222/1951. sz. Varjas Béla aláírásával, április 29.

45. *Jegyzőkönyv az 1951. július 18-án tartott termelési értekezletről.* OSZK Irattár 258/1951. sz.

46. Varjas Béla levele 1951. október 15-én Zalai Zoltánhoz, az OKK vezetőjéhez. OSZK szám nincs; VKM 1611—8. sz. — Külön kiadványt szeretne a könyvtár megjelentetni, nem pedig a meginduló *Magyar Könyvszemle* kettős ünnepi számában emlékezni erre az évfordulóra. A témavázlat szerint az OSZK története, gyűjteményei, a magyar nemzeti bibliográfia és sok más téma kerülne megírásra.

a Nemzeti Könyvtár múltját és jelenét.⁴⁷ Itt utalunk arra, hogy az OSZK ezekben az években is számos kisebb-nagyobb kiállítást rendezett és részt vett országos jelentőségű könyv-bemutatók szervezésében is. Említést érdemel az 1950 végén megnyitott Vörösmarty emlékkiállítás, a sok látogatót vonzó „Rákóczi” (II. Rákóczi Ferenc), illetve ezt követően a Rákóczi-kor irodalmát bemutató kiállítás is. Ez utóbbi szervezésében az OSZK-nak jutott a főszerep.

Ez a tevékenység a későbbiekben sem csökkent, mint azt pl. a Jókai-, illetve a Balassi emlékkiállítás (1954) a Bartók és Csokonai, az újabb Vörösmarty-kiállítás (1955) is jelzi. (L. bővebben Keresztury Dezső: *Magyar irodalomtörténeti kiállításainkról.* = Itk. 1954. 311–317. l.)

Hogy az OSZK vezetőinek a tudományos munka fellendítésére indított akciói nem maradtak eredmény nélkül, azt már önmagában az is bizonyítja, hogy az év derekán az intézet 12 dolgozója kapott „tudományos kutatónap”-ra engedélyt a Közoktatásiügyi Minisztériumtól.⁴⁸ Az első fellelhető kutatónap-i jegyzék — amely az 1952. év első félévi kutatónapjait regisztrálja — már 14 nevet és témát sorol fel.⁴⁹ A 14 téma szinte mindegyike irodalomtörténeti, illetve történettudományi vonatkozású volt, csupán egy tudományos dolgozó foglalkozott aktuális kérdéssel, magyar—szovjet bibliográfia összeállításával.

A kutatótevékenység kettőssége (munkaköri köteleesség—egyéni érdeklődés) már ekkor is mutatkozott: a *Könyvtári Híradó* 1951. évi 2. száma pl. másfél oldalon közölte részletezve a könyvtár dolgozóinak tudományos, szépirodalmi és fordítói tevékenységét.

De jelentkezett az előrelépés a tudományos munkaközösségek *terveinek* kidolgozásában is. Erről az 1951. évi beszámoló jelentés tájékoztat.

A *könyvtörténeti munkaközösség* hármas feladat megoldására hivatott:

- a magyarországi könyvkiadás kezdetei,
- a nyomtatott könyv kiadása a 16. században,
- a kapitalista könyvkiadás a 19. század elejétől.

A *könyvtártani munkaközösség* három csoportra oszlik:

- az első a könyvtárépítési és berendezési,
- a második a raktárrendszerek és katalógusfajták,
- a harmadik pedig a könyv- és könyvtárpropaganda kérdéseit fogja majd kidolgozni.

Elhatározták a munkaközösségek könyvtárközi viszonylatban való ki-
szélesítését is.

47. A kiállítást, Keresztury Dezső rendezte, az OSZK-ra vonatkozó anyagát Windisch Éva állította össze. A kiállítást *Az Országos Széchényi Könyvtár 150 éves fennállása alkalmából rendezett Mátyás király könyvtárától a 3000. népkönyvtárig kiállítás katalógusa* c. ismertető (Bp. 1952. 39 l.) mutatta be a látogatóknak.

48. Heti 8 óra munkaidő kedvezményben részesültek Hajdú Péter, Hajdú Helga, Keresztury Dezső, Kozocsa Sándor, Sajó Géza, Seres Iván, Tarnai Andor. Heti 16 óra kutatóidőt kapott: Kemény G. Gábor, Szauder József, Varjas Béla, Waldapfel Eszter és Windisch Éva.

49. Belia György, Dezsényi Béla, Hajdú Helga, Kemény G. Gábor, Keresztury Dezső, Kövendi Dénes, Kozocsa Sándor, Rudas Klára, Soltész Zoltánné, Takács József, Tarnai Andor, Varjas Béla, Waldapfel Eszter, Windisch Éva.

Waldapfel Eszter az 1952-ig terjedő időszakot az erjedés, a forrás szakszaként jellemezte, s úgy ítélte, hogy az elvi bizonytalanság éppen a könyvtártudományi feladatok jelentőségének felismerésében jelentkezett a legélesebben. Az átmenetileg és részben a körülményekből adódó szűk prakticista irány szembeállította a tudományos munkát, de még a könyvtártudományit is a könyvtárosi hivatással, és ugyanakkor amikor az OSZK szakemberei élénk részt vettek a tanszék tudományos oktatói feladatainak ellátásában,⁵⁰ a könyvtáron belül szinte lehetetlenné vált a tudományos munka végzése. A vezetőség időnként megpróbált „a ... kívülről jövő irányzattal szembehelyezkedni, de saját ingatag álláspontja miatt nem tudta a tudományos munkát a könyvtár tevékenységébe beépíteni.”⁵¹

*

Az 1951. évben megindult tehát az OSZK tudományos munkájának új alapokon történő szervezése, 1952-ben pedig az elképzelések már a tervben jelentkeztek, sőt a megindított munkálatok bizonyos eredményekre is vezettek. Hogy ez az év milyen változásokat hozott az OSZK életében, azt legtalálóbban Waldapfel Eszter mondatai jellemzik:

„Az 1952. esztendő döntő jelentőségű az egész magyar könyvtárügy s így a Széchényi Könyvtár történetében. Ez az első esztendő, amelyben a könyvtár évi tervében elvi könyvtárpolitikai célkitűzések is jelentkeztek. ... Ebben a munkatervben — bár még mindig elég bizonytalanul — tudományos feladatok is szerepelnek. E terv azonban világosan megmutatja azt is, hogy a Könyvtár ... sokszor maga sem látta világosan feladatait. ... tudományos nemzeti könyvtári funkcióját nem merte következetesen és egyértelműen vállalni. ... a helyes arányt és fontossági sorrendet saját tudományos feladatai, belső munkája és közművelődési feladatai között még mindig nem találta meg.”⁵²

Az 1951. évről szóló beszámolóban körvonalazott munkaközösségek 1952-ben megalakultak és megkezdték működésüket. A *könyvtártani munkaközösség* első csoportja, amely Kéki Béla főigazgató-helyettes vezetésével a könyvtárépítést és berendezést tanulmányozta, március 22-én tartotta meg első megbeszélését és tervet készített munkájára: az új épületben való elhelyezkedés kidolgozására.⁵³ A nagy munkaközösség katalógusfajtákat és raktári rendszereket tanulmányozó részlege Goriupp Alisz vezetésével március 15-én látott munkához, mégpedig a szakcsoportos és mechanikus raktározási rendszerek, a betűrendes és tárgyszókatalógusok, valamint a

50. 1950 végén az OSZK tíz munkatársa adott elő főiskolán vagy egyetemen. 1952-ben a Könyvtártudományi Tanszéken Dezsényi Béla, Goriupp Alisz, Hajdú Helga, Keresztury Dezső, Nagy Károlyné, Varjas Béla és Waldapfel Eszter tartott előadásokat.

51. Waldapfel Eszter i. mű 14. l.

52. Idézett mű 17. l.

53. *Az 1952. jan. 11-én megtartott termelési értekezlet jegyzőkönyve.* OSZK Irattár 21/1952. sz. — Az ülésről készített jegyzőkönyvből megtudjuk, hogy Varjas Béla bevezetőjében szolt az SZTK székházával kapcsolatos — időközben elvetett tervekről — és az „új épület” kérdésének legújabb állásáról. Ez az új épület — feltehetően — nem az egész könyvtár számára szolgált volna, hanem az OSZK-tól elvett Esterházy palota pótlásául kapta volna az intézmény.

szisztematikus katalógusok problémáinak elemzését tűzve ki célul. A tervezett harmadik csoport munkájáról nincsen adatunk. (Ebben az évben az Irattár igen hiányos.)

Rövid feljegyzés bizonyítja viszont⁵⁴, hogy a *könyvtártudományi munkaközösség három történelmi csoportja* (ezek közül az első Sajó Géza vezetésével), az év elején megkezdte munkáját és további terveket készített. De arra nincs adat, hogy milyen területen tevékenykedtek, illetve kívántak tevékenykedni, és az sem világos, hogy a továbbiakban beolvadtak-e a következőkben ismertetett új együttesekbe. Mert az már nyomon követhető, hogy 1952-ben munkaközösségi keretben az alábbi — a későbbiek folyamán *bibliográfiai és kataszteri munkák* néven összefoglalt — kutatások indultak meg:⁵⁵

Hírlapbibliográfiai munkaközösség, vezetője Dezsényi Béla. Az 1879 és 1919 között megjelent hírlapok és folyóiratok bibliográfiai munkálatait kezdte meg január elején három munkatársa részvételével. (A tervezett befejezési határidő 1954 vége volt!)

A *Régi Magyar Könyvtár kataszteri munkaközösség* tagjai Varjas Bélával az élen részben a már korábban elkészített kataszter céduláit rendezték és revideálták, másrészt az RMK I–II típusrepertóriumának összeállításához fogtak hozzá.

A *Kézirat-kataszteri munkaközösség* Csapodi Csabáné irányításával ugyancsak az év elején látott munkához, azzal a céllal, hogy a *kéziratokra vonatkozó* könyvészeti adatokat összegyűjtse.

A *Kézirattári nyomtatott katalógus munkaközösség* voltaképpen már 1950 végén megkezdte működését Waldapfel Eszter vezetésével, de 1952-től Hajdú Helga irányításával folytatta munkáját annak érdekében, hogy a Kézirattár újkori anyagát (1550-től a feldolgozás időpontjáig) nyomtatott katalógusban tárja fel.

A *Színház- és drámatörténelmi munkaközösség* Keresztury Dezső vezetésével a magyar dráma- és színháztörténet teljes bibliográfiájának létrehozásán munkálkodott.

A *Bibliográfiai munkaközösség* Kozocsa Sándor irányításával először az 1921–1935-ös, majd az 1942–1945-ös évkörök nemzeti bibliográfiájának összeállítását tervezte, illetve kezdte meg.

A felsorolt témák kidolgozása részben hivatali munkában történt, részben pedig az MTA I. és II. osztályától kapott céltámogatás segítségével. Ez utóbbi témánként változó, 3 és 11 ezer forint közötti volt. A teljes összeg 40 000 Ft-ot tett ki.

A kutatónapokon végzett tudományos munka vitelében — legalábbis az év végéig — lényeges változás nem történt. Akkor viszont a Népművelési Minisztérium felszólítása nyomán erősen csökkentették a kutatónapok számát.⁵⁶ A könyvtár vezetői lemondtak addigi heti 2×8 órás kutatóide-

54. OSZK Irattár 197/1952. sz.

55. L. OSZK Irattár 61/1952. sz. és az 1952. évről szóló beszámoló 5–7. lapját, az MTA I–II. osztályaihoz az 1953. évi célhitelet elnyerése érdekében intézett felterjesztéseket. OSZK Irattár 349/1952. sz.

56. OSZK Irattár 889/1952. sz.

jükről, és nyolc olyan munkatársuk számára kérték a kutatónap engedélyezését, akik megbízásukat az Akadémiától kapták.⁵⁷ A témák, az előző évihez hasonlóan, irodalomtörténetiek, illetve történettudományiak voltak.

*

1952 márciusában került sor az OSZK egész tevékenységének külső szakértőkből álló bizottság által történő felülvizsgálatára.⁵⁸ Ez bőven taglalta a Nemzeti Könyvtár tudományos tevékenységét, természetesen az akkori értékítélet szemszögéből.

Elismeréssel szólt a jelentés az MNB és MFR rendszeres megjelentetéséről. Kiemelte a Kézirattárban folytatott tudományos feltáró munkát, amelynek elsődleges feladata az újkori kéziratok katalógusának elkészítése. Dicsérettel említette az országos kéziratkatasztert, mint a tudományos kutatás egyik igen hasznos segédeszközét.

A Régi és Ritka Nyomtatványok osztályainak munkái közül kiemelte az ősnymtatványokról és az RMK I–II. köteteinek anyagáról adremával készült modern katalógusokat, a két állományrészről felállított differenciált katalógussort, amely „a könyvtár egyik legjelentősebb tudományos produkcióját jelenti, és az egész magyar tudományosság számára nagy értéket képvisel.”⁵⁹

A Színháztörténeti Tár⁶⁰ tudományos kutatást igénylő feltárása mellett a magyar színház- és drámatörténeti bibliográfia kapott a felülvizsgálóktól elismerő szavakat, ez utóbbit „úttörő jelentőségű” munkának ítélték. A Zeneműtárban, a Plakát- és Aprónyomtatványtárban, valamint a Térkép-tárban a speciális dokumentumok tudományos feltárását emelte ki a jelentés.

Ugyanakkor felhívta a figyelmet azokra „a hiányosságokra, amelyek a tudományos munka korszerű megszervezése területén mutatkoznak...”

A könyvtár saját tudományos tervét alapul véve⁶¹ — többek között kifogásolták a felülvizsgálók, hogy a terv nem átfogó, tartalmilag szegény, ötletszerű, inkább a vezető elgondolásainak eredménye, nem pedig ... kollektív módon kiérlelt célkitűzések rögzítése. A dolgozók túl sokat vitatkoznak arról, hogy mi a tudományos munka és mi nem az, ez pedig „elvonja a figyelmet a tárgyi problémák tényleges kutatásáról.”

57. Kutatónapot kaptak: Dezsényi Béla, Hajdú Helga, Kemény G. Gábor, Keresztury Dezső, Kövendi Dénes, Stoll Béla, Tarnai Andor és Windisch Éva.

58. *Tájékoztató az Országos Széchényi Könyvtár megvizsgálásának lefolyásáról.* Bp. 1952. március 29. 106 gépelt lap. A 12 tagú bizottság vezetője Kovács Máté volt.

59. Az osztályon Sajó Géza osztályvezető mellett Fazakas József, Kövendi Dénes és Soltész Zoltánné tudományos dolgozók látták el a feladatokat egy féldíós hivatalos segéd segítségével.

60. A Tár munkájában Keresztury Dezső irányításával Monori Erzsébet (Berczeli A. Károlyné), Dubois Sarolta és Horányi Máttyás vett részt.

61. Nem világos, hogy ez mire vonatkozik. A könyvtár első ízben 1953-ban állított össze intézeti éves tervet, addig csupán az osztálytervek alapján dolgozott. Nincs nyoma annak, hogy az említett kisebb terveken kívül más tudományos terv is készült volna.

A tudományos terv nem terjed ki a kisebb témákra, nem szól a könyvtári kiadványokról. A jelentés kifogást emelt a káderfejlesztés területén tapasztalt negatív jelenségekkel szemben is.

Javaslaiban átfogó, minden tudományos munkát magában foglaló terv elkészítéséről szólt, szervezeti változtatások szükségességére célzott (külön osztály létesítése a kifelé irányuló tudományos munka végzésére), előírta a szerves kutatómunka lehetővé tételét minden osztályon, az élenjáró szovjet tapasztalatok (Lenin könyvtári ismeretek) elterjesztését, a könyvtár-tudományi munka összehangolását más könyvtárak és az oktatás rokonjellegű munkáival.

A felülvizsgálati jelentés a Széchenyi Könyvtár jövődi tudományos feladatait a következő mondatokban körvonalazta és összegezte: „a Lenin-könyvtár példaadását követve a magyar könyvtárügy legfőbb elméleti és gyakorlati műhelyévé kell válnia. E feladatot nem csupán dolgozóinak nagy létszáma alapján, de saját hagyományai szerint is el kell látnia, hiszen könyvtártudományi munka a könyvtárban — nem szólva itt annak minőségéről — mindig is folyt.”

A vizsgálat lezárását követően jelent meg az első könyvtári törvényként számontartott 2042/13/1952. sz. miniszter tanácsi határozat, amely a Széchenyi Könyvtár működési területét kibővítette, korszerű funkcióit és új feladatait meghatározta. Ennek 3. pontja értelmében: „Az Országos Széchenyi Könyvtárat, mint az ország legnagyobb könyvtárát a tudományos és tömegkönyvtárak legfontosabb segítőjévé kell fejleszteni. Feladata saját könyvtári tevékenységének továbbfejlesztése mellett a módszertani és bibliográfiai segítségnyújtás a többi könyvtáraknak. Az Országos Könyvtári Központ feladatai közül az Országos Széchenyi Könyvtár átveszi a bibliográfiai munkát és a nemzetközi könyvcseré feladatát. Az Országos Széchenyi Könyvtárban központi könyvtártudományi módszertani kabinetet kell létesíteni.” — A határozat megjelenése után, 1952. szeptember elsején alakult meg a Módszertani Osztály, a későbbi Könyvtártudományi és Módszertani Központ elődje, amelynek feladata az 1952. évi beszámoló szerint: a módszertani és bibliográfiai segítségnyújtás feladatainak országos viszonylatban történő ellátása és a könyvtártudomány gyakorlati kérdései kidolgozásának irányítása. — A Bibliográfiai Csoport (Osztály) 1952. első negyedében kezdte meg működését. Feladata az 1921–1935 közötti könyvészet összeállítása lett volna, de előbb az üzemi- és népkönyvtárak számára kellett típuskatalógust szerkesztenie.

Ezzel egyidőben az Intézmény — munkatársai révén — mind jobban bekapcsolódott az országos könyvtárügy korszerűsítését, átformálását célzó akciókba. Példaként említhetjük, hogy az első magyar katalogizálási szabvány 1952-ben éppen az OSZK egyik kiváló szakemberének, Goriupp Alisznak vezetésével készült el.⁶²

62 Goriupp Aliszt az OKT szakbizottságainak megalakulásakor a Katalogizálási Szakbizottság vezetésével bízták meg, ebben a minőségben számos országos jelentőségű, de az OSZK rangját is emelő munkásságot fejtett ki. (L. Fügedi Péterné: *Goriupp Alisz (1894–1979)*. = *Az Országos Széchenyi Könyvtár Évkönyve* 1978. Bp. 1980. 7–12. l.)

Vezető szerep jutott a könyvtár munkatársainak az 1952. november 28-án és 29-én tartott I. Országos Könyvtáros Konferencián is, ahol Varjas Béla számolt be a magyar könyvtárügy fejlődéséről, helyzetéről és feladatairól, és ahol Goriupp Alisz, Sallai István és Rácz Aranka tartottak előadásokat.

*

Az 1952. évi felülvizsgálat megállapításai, a könyvtári törvény megjelenése, az ország könyvtári „vérkeringésébe” való bekapcsolódás, a tudományos kapcsolat kialakítása az Akadémia érdekelt osztályaival⁶³ nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a könyvtár tudományos feladatait jobban átgondolja és pontosabban megfogalmazza. Ennek során már típus szerint is szétvááltak a munkák.

A *Jelentés az Országos Széchényi Könyvtárban szervezett tudományos munkaközösségek munkájáról*⁶⁴ bevezetése hivatkozik a Minisztertanácsnak a könyvtárügy fejlesztéséről szóló 1952. évi határozatára, amelynek megvalósítása érdekében az OSZK 1953-as tervébe iktatta a könyvtártudományi munka kifejlesztését, és más könyvtárak szakembereinek bevonásával új munkaközösségeket hozott létre.⁶⁵

1953. januárjában Goriupp Alisz vezetésével megkezdte munkáját a *Katalógusszerkesztési munkaközösség*, elsősorban az „olvasókatalógusok” problémáinak tisztázására.

A *Könyvtárközi bibliográfiai munkaközösség* Hajdú Helga irányításával márciusban indította meg vizsgálódásait annak érdekében, hogy a bibliografizálás munkamódszereit egységesítse és elvi iránymutatást dolgozzon ki.

Az *Olvasószolgálati munkaközösség* a jelentés időpontjáig még nem alakult meg, csak 1954. január elején sikerült az együttest létrehozni.

De máris eredményesen dolgozott az *Országos Osztályozó Bizottság*, Veredy Gyula elnökletével.⁶⁶ konkrét problémákat és elméleti kérdéseket vitatott meg az adott tárgykörből.

A *Könyvtárápítési munkaközösség* az új nemzeti könyvtár⁶⁷ építésének előkészítése érdekében fejtette ki tevékenységét; tagjai természetesen a könyvtár dolgozói közül kerültek ki.

63. 1952-ben az MTA és az Országos Tervhivatal — a népgazdaság fejlődésének újabb problémái miatt — az első ötéves tudományos terv felülvizsgálatát rendelte el. Felkérték a kutatással foglalkozó intézményeket a következő két évre szóló tudományos terveik átdolgozására. (Fábián Pál 1952. március 28-án kelt levele.) Az OSZK kétéves tudományos tervét június 9-én küldték meg az MTA I. és II. főosztályának (OSZK Irattár 349/1952. sz.), ebben a célhittel igényeket is közöltek. Jelezték a középkori magyar könyvtörténeti, illetve a 19. századi magyar nyomdászattörténeti munkaközösségek megalakításának tervét is.

64. OSZK Irattár 865—3020/B/1953. sz.

65. Waldapfel Eszter: *Tudományos munkaközösségek az Országos Széchényi Könyvtárban.* = *A Könyvtáros.* 1953. 3. sz. 6—8. l.

66. Az Országos Osztályozó Bizottság 1949-ben alakult az Országos Dokumentációs Központ keretében. Megszűnte után az Országos Könyvtári Központ, majd ennek feloszlata után az OSZK vette át irányítását. 1952 és 1957 között — Veredy Gyula vezetésével — e szervezeti keretben működött, majd az OKT egyik bizottságaként folytatta munkáját.

67. L. az 53. sz. jegyzetet. 1952-ben a Múzeum utcai épületet kapta meg a könyvtár.

A *Könyvtárjogi munkaközösség* Takács József vezetésével 1953 márciusában alakult meg, és minden olyan könyvtárügyi kérdéssel foglalkozott, ami jogi szabályozást kívánt.

Ezen „*elméleti könyvtártudományi kérdésekkel*” foglalkozó együtteseken kívül két nagy egységbe sorolva folytatták munkájukat a könyvtár „*saját könyvtári tevékenységének továbbfejlesztése*”-n dolgozó munkaközösségek. Az e célból életrehívott „tudományos brigádok” feladata „egy-egy döntő hiányosság megszüntetése, egy-egy bántó úr kitöltése” (kéziratkatalogusok, retrospektív bibliográfia stb.) volt.

A *Bibliográfiai és kataszteri munkaközösségek* (amelyek csak részben könyvtárközik) az előző évi szervezetben végezték kutatásaikat. Alakult azonban két új csoport is, mégpedig az egyik az *Országos térkép-kataszter munkálatainak megindítására*,⁶⁸ a másik pedig az *Országos ősnymtatvány-kataszter* felállítására. Az előbbi 1953 végén még a tervezés stádiumában volt, az utóbbi — Sajó Géza, Soltész Zoltánné (OSZK), Gerézy Rabán (EK) együttműködésével — csak a helyzetképet tudta vázolni.

1953 júliusában alakultak meg a *Könyv és könyvtártörténeti munkaközösségek*,⁶⁹ amelyek négy csoportban, összesen 48 munkatárs részvételével (nemcsak OSZK dolgozókkal) a következő témák kutatását tűzték ki célul:

Kéziratosság kora. A négy szekcióból álló együttes élén Mezey László állt.

Régi nyomtatott könyvek kora. Varjas Béla vezetésével három részlegben tervezte munkáját:

- a) Régi Magyar Könyvek munkacsoportja (vezetője Dörnyei Sándor);
- b) Levéltári munkacsoport. Tóth András (LOK) irányításával;
- c) Sajtótörténeti munkacsoport, Dezsényi Bélával az élén.

A *19–20. századi fejlődés korá-t* feldolgozó együttes Waldapfel Eszter vezetésével négy szekcióban kezdte meg 1953 őszén munkáját. Kiemelést érdemel az I. szekció terve, amely az Országos Széchényi Könyvtár történetének megírását tűzte ki célul. (1953-ban még csak adatgyűjtés folyt.) E munkálatok csoportfelelőse Windisch Éva, hat munkatársa természetesen az OSZK dolgozója.

Még egy kutatóegyettes terve szerepelt az ismertetett jelentésben, ez a *felszabadulás utáni kor könyvtárügyének fejlődését* lesz hivatva feldolgozni, előreláthatóan Dezsényi Béláné Szemző Piroska vezetésével.

A tudományos munkaközösségek szervezése tehát nagy erővel, energiával történt meg, de már 1953-ban világos volt, hogy tevékenységüket — szinte minden területen — a „pénz-, idő-, és munkaerőhiány jellemzi. A ... szép célkitűzések eredményeire még évekig várnunk kell, ha a tudományos munka nagyobb anyagi és személyi támogatást nem kap” — szögezi le a munkaközösségek tevékenységét összegező jelentés.

68. 1952. május 21-én Varjas Béla, az OSZK vezetője, levelet intézett az MTA Földrajzi Osztályához, amelyben részletesen leírta a kataszter célját és hasznát, egyben anyagi támogatást kért a munka megindításához. A munkaközösség vezetésével Nagy Júliát kívánta megbízni. OSZK Irattár 329/1952. sz.

69. Az 1953. évi tervben az elnevezések formailag eltérnek ugyan az itt közöltektől, de lényegében azonos fogalmakat, korszakokat fednek.

1953-ban csak a bibliográfiai és kataszteri munkaközösségek kaptak akadémiai céltámogatást, de ezek is az előző évihez képest csökkentett mértékben.⁷⁰

Amíg az 1952-ben és 1953-ban kialakult, már ismertetett elképzelések, tervek — ha túlméretezettek, megalapozatlanok voltak is sok esetben — de reális hiányok pótlásának igényéből fakadtak,⁷¹ addig az aktuális bibliográfiai munkálatok a nemzeti könyvtár funkcióit tekintve teljesen elhibáztak voltak.

Az 1953. év eredményeit összegező beszámoló azt jelenti, hogy a tervezett 11 ajánló bibliográfia helyett 14 készült el, köztük *A szocialista mezőgazdaságért*, *Szarvasmarha-tenyésztési bibliográfia*, és a *Legdrágább kincsünk a gyermek* c. összeállítások. De kiemeli a *Mit olvasson a vājár, a kovács, a hegesztő, az épületlakatos, a villanyszerelő* c. témabibliográfiát is.

Nem kell, hogy erre a tevékenységre mi mondjuk ki a bíráló szót. Az értékelésnél már maga a beszámoló is bizonytalankodik. Utal arra, hogy az ajánló bibliográfiai hatását még nem sikerült lemérni, hasznosságukról sem lehetett képet alkotni. De a továbbiakban még súlyosabb következtetésekre is jut: megállapítja a bibliográfiai terv túlméretezettségét, és úgy véli, hogy a jövőben nem a mennyiségi teljesítményre, hanem a helyes témaválasztásra kell törekedni.

Néhány év múlva még negatívabb e tevékenység megítélése. Maga Waldapfel Eszter írja 1953-ról szólva — már idézett tanulmányában — hogy bár a könyvtári törvény végrehajtása igen nagy terhet rótt az OSZK-ra,⁷² a fennállása 150. évfordulóját ünneplő nemzeti könyvtárra, több területen segítette funkcióinak tisztázását. Némely vonatkozásban azonban nem sikerült világos helyzetet teremteni.⁷³ Az ajánló bibliográfiai feladatainak tisztázatlansága országos jelenség volt, nem véletlen tehát, hogy az általános rendezetlenségen belül a Széchényi Könyvtár ilyen jellegű feladatai sem fogalmazódhattak meg helyesen. „Rosszul értelmezett jelszóvá vált ezen a területen is az a törekvés, hogy az Országos Széchényi Könyvtár

70. *Jelentés az Országos Széchényi Könyvtár számára bibliográfiai és könyvtártudományi célokra kiutalt akadémiai célhitelek felhasználásáról (különös tekintettel az 1955. évre)*. A Könyvtártudományi Főbizottság által kiküldött háromtagú bizottság (Mátrai László, Mezey László, Miszti László) jelentése 1956-ból. (Márc. 17.) — 1952-ben az I. és II. Osztály egyaránt 20—20 000 forinttal támogatta az OSZK munkaközösségeket, 1953-ban pedig az I. Osztály 15 000-re csökkentette a kiutalt összeget.

71. Külön ki kell emelni a helyesen felmért igények közül a *Magyar bibliográfiák bibliográfiája* (év nincs megadva) anyaggyűjtő munkájának megindítását.

72. 1952 tavaszán, az Országos Könyvtári Központ munkája felülvizsgálatának eredményeként a 2042/13/1952. sz. minisztertanácsi határozat az OKK-t megszüntette, és legfontosabb részlegeit — amelyek a könyvforgalmi feladatokat látták el — az OSZK-hoz kapcsolta. Új feladatként jelentkezett az OSZK számára a módszertani, részben újként a bibliográfiai munka, valamint az országos bibliográfiai tervek koordinálásának kötelezettsége. — 1954-ben jelent meg a 11-1-25 (1954.). VI. 25. Np. M. sz. utasítás a készülő bibliográfiák kötelező bejelentéséről, amely ezt a feladatot az OSZK hatáskörébe utalta. A nyilvántartás és egyeztetés munkáját a Módszertani Osztály (majd a KMK) iktatta tervébe.

73. Az országos bibliográfiai helyzetről, elsősorban az ajánló bibliográfiákról l. még Haraszthy Gyula: *A magyar könyvtárügy 10 éve* c. írását. = *A Könyv*, 1955. 97—104. l.

munkájában minél közelebb kerüljön a tömegekhez, a dolgozó magyar néphez. Ahelyett ui., hogy ezt saját feladataiban, nemzeti könyvtári funkcióinak maradéktalan ellátásán keresztül akarta megvalósítani... olyan ajánló bibliográfiák elkészítésére vállalkozott, amelyhez megfelelő szakemberei sem voltak, de mely nem is tartozott feladatai közé.”⁷⁴

Nem érdektelen, hogy amikor a könyvtár tervei és beszámolóí, a megmaradt iratanyag azt az érzést keltik bennünk, hogy az intézményben nagyarányú tudományos munka folyt, ugyanakkor a november 3-án tartott összdolgozói értekezlet⁷⁵ a vezetők és dolgozók megnyilvánulásaiban egyaránt szinte az ellenkezőről tanúskodik. Elhangzik az a panasz, hogy a minisztérium lebecsüli a tudományos munkát, hogy az intézményen belüli ilyen jellegű tevékenység a nullára süllyedt. Többen — köztük Sajó Géza és Keresztury Dezső — felvetették a publikálási lehetőség, a tudományos folyóirat hiányát, szóvá tették a *Magyar Könyvszemle* feleléstésének, *Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai* c. sorozat folytatásának szükségességét. Elhangzott itt — és talán először — egy évkönyv kiadására tett javaslat, amely a könyvtártudományi munkák publikálására szolgálna. Kritika érte a kutatónapok akkor érvényes rendszerét is.

E szakasz lezárásakor idézzük ismét Waldapfel Eszter véleményét, aki a következő értékelést adta ezekről az évekről: 1952-ben történt meg a tudományos munkaközösségek terveinek elvi kidolgozása és „ha az 1953 őszén végre könyvtárközi viszonylatban meginduló munkaközösségek nem is épültek teljes egészükben ezeken az alapokon, mégis a korábbi esztendők szinte tudományellenes hangulatával szemben e tervek és célkitűzések elvi jelentőségüknek tekinthetők s mutatják azt, hogy a könyvtár megtette az első — bár nem mindig elég határozott lépéseket az új, szocialista típusú, alapvetően tudományos, de tudományos szinten közművelődési feladatokat is ellátó nemzeti könyvtár kiépítése felé.”⁷⁶

1954—1956

Azt, hogy a könyvtárban végzett tudományos munka, az akkori szóhasználatnál: könyvtártudományi munka szervezetlenségét mennyire érzékelte a Nemzeti Könyvtár, Varjas Bélának, az intézmény főigazgatójának azon előterjesztése jelzi, amelyben egy akadémiai könyvtártudományi bizottság és a könyvtáros aspirantúra bevezetésére tett javaslatot.⁷⁷

Alig telt el egy év, és 1954. március 20-án, a Magyar Tudományos Akadémia elnökségének intézkedésére a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály megalakította Kóhalmi Béla elnökletével — a Könyvtártudományi Főbizottságot. Ennek munkájában az OSZK részéről számos

74. Waldapfel Eszter i. mű 23. l.

75. OSZK Irattár 865-3211/1953. sz.

76. Waldapfel Eszter i. mű 15—16. l.

77. *Javaslat az akadémiai Könyvtártudományi Bizottság és könyvtáros aspirantúra megszervezésére.* OSZK Irattár 865-302/1953. sz. — Más forrásokból tudjuk, hogy az OSZK már évek óta szorgalmazta a Bizottság létrehozását. (Az OKT számára 1954-ben készített jelentés.)

vezető munkatárs: Dezsényi Béla, Goriupp Alisz, Sallai István, Varjas Béla, Waldapfel Eszter vett részt.

Ezzel a lépéssel megszilárdult az a laza kapcsolat, amely az OSZK-t és az MTA-t eddig csupán bizonyos munkálatok célhiteles támogatásában fűzte össze, és kezdetét vette az a közös tevékenység, amely egyre nagyobb és jobb eredményekre vezetett.

Erősítette az együttműködés határfokát az is, hogy az Országos Könyvtárügyi Tanács, amely 1953 elején alakult meg⁷⁸ és működése első idejében elsősorban gyakorlati kérdések megoldását tekintette feladatának, 1954-ben *A magyar könyvtárügy fejlődésének és a könyvtárhálózat irányításának kérdései*-t tárgyalva,⁷⁹ a bibliográfiai, könyvészeti, könyvtártani és történeti kiadványok kérdéseivel is foglalkozott. Ennek során kialakult az összehangolt munka a Főbizottság és az OKT között.

Ezután a kérdéskör már minden fórumon napirenden maradt. 1955 májusában a magyar könyvtárosok II. Országos Konferenciáján ugyancsak szó esett a könyvtártudományról, igaz, elsősorban a könyvtári módszertan fejlesztéséről.⁸⁰ De ezen a tanácskozáson is elhangzott az a vélemény, hogy a könyvtártudományi tevékenység mellett az intézmény profiljának megfelelő szaktudományok művelése is fontos feladata a tudományos könyvtárak dolgozóinak.⁸¹

*

Nem foglalkozhatunk ezen írás keretében behatóan a Könyvtártudományi Főbizottság működésével, de mivel tevékenysége elválaszthatatlan a Nemzeti Könyvtár tudományos munkájától, nem térhetünk ki fő feladatainak, elvi céljainak ismertetése elől.

Amikor Kóhalmi Béla és Pajkossy György, a Főbizottság elnöke, illetve titkára beszámoltak a Könyvtártudományi Főbizottság 1954. évi működéséről,⁸² ennek feladatkörét az alábbiakban határozták meg:

„a) Kezdeményezi időszerű könyvtártudományi (könyvtártani, bibliográfiai, dokumentációs, írás-, könyv-, nyomdászati-, könyvtártörténeti) feladatok megoldását, javaslatot tesz könyvtáraknak, munkaközösségeknek és egyéneknek adandó tudományos megbízásokra.

b) Irányítja, ellenőrzi és értékeli az akadémiai megbízás alapján végzett vagy bejelentett könyvtártudományi munkálatokat.

c) Az Akadémia osztályaival együtt összehangolja a könyvtárak és egyéb intézetek tudományos bibliográfiai tevékenységét...”

78. Az 1952 végén tartott I. Könyvtáros Konferencia egyik határozatában javasolta „egy általános Könyvtárügyi Tanács szervezését a Népművelési Minisztérium mellett, mely tanácskozási testületként segítséget nyújt a tudományos és tömegkönyvtárak irányításában.” Ennek megvalósulásaként jött létre 1953-ban az OKT.

79. Előterjesztője a Népművelési Minisztérium Könyvtári Főosztálya. 1954. szept. 24. 12 gépelt lap.

80. *A magyar könyvtárosok II. Országos Konferenciája.* (T. B. jelzéssel.) = *Magyar Könyvszemle.* 1955. 227–229. l.

81. Haraszthy Gyula felszólalása. L. az előbb idézett beszámolót. 229. l.

82. Pajkossy György: *Beszámoló a Könyvtártudományi Főbizottság 1954. évi működéséről.* = *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei.* VII. köt. 1955. 164–169. l.

Szakvéleményt ad továbbá az illetékességi körén belül eső munkákról, állást foglal a könyvtártudományt érintő tudománypolitikai kérdésekben, javaslatot tesz a könyvtártudományi és bibliográfiai művek kiadására.

A Főbizottság első nagyobb szabású feladata a könyvtártudomány első öt éves tervének elkészítése volt (az országos második öt éves terv keretében); ezt a munkát az érdekelt könyvtárak véleményének figyelembevételével végezte el.

Kóhalmi Béla: *Könyvtártudományunk feladatai c. tanulmányában*⁸³ a könyvtártudomány eddigi eredményeinek és helyzetének elemzése alapján pontos programot adott a következő évek számára. A tervek között kiemelten szerepeltek a bibliográfiai munkálatok:

1. Magyar nemzeti bibliográfia 1945—1954-ig.
2. Magyarország bibliográfiája 1921—1935; 1942—1944.
3. Pótlások Petrik—Kiszlingstein—Barcza—Kozocsa ciklusbibliográfiáihoz. 1. rész; 1712—1900. 2. rész: 1901—1920.
4. Szabó Károly Régi Magyar Könyvtára-nak új kiadása (a Sztripszky-féle pótlás új feldolgozása és kiegészítése).
5. A magyar időszaki sajtó összefoglaló- és lelőhelybibliográfiája: a) 1945—1954; b) 1919—1944; 1705—1919.
6. A könyvtárainkba járó és birtokunkban levő külföldi folyóiratok közös lelőhely-bibliográfiája.
7. Gulyás Pál: „Magyar írók élete és munkái” folytatása.
8. Bibliográfiák és tájékoztató segédkönyvek bibliográfiája.
9. A könyvtárainkban levő ősnymtatványok közös katalógusa.
10. A magyar könyvtártudomány és könyvtárügy repertóriumja két részben: 1. 1945—54) 2. —1944-ig.
11. A könyvtárainkban levő kéziratok együttes alapleltára két részben. 1. 1550-ig. 2. 1550-től.
12. Szakbibliográfiák.
13. A magyar bibliográfia fehér foltjai (hivatalos kiadványok, nyomdai eljárással sokszorosított munkák, kutatási jelentések, statisztikák stb.).

Ha Kóhalmi Béla felsorolásán végigtekintünk, alig találunk olyan pontot, amely ne az OSZK feladatkörébe tartoznék, vagy azt többé-kevésbé ne érintené. Amikor ezt megállapítjuk, azonnal hozzátehetjük, hogy a felsorolt munkák többsége már szerepelt a könyvtár 1953-ban lefektetett tudományos terveiben is. A Főbizottság terve tehát szinte próbája az OSZK addigi elképzeléseinek, törekvéseinek és az eltelt egy-két év szerény eredményeinek.

83. A Könyvtártudományi Főbizottság alakuló ülésén (1954. márc. 20.) elhangzott referátum kibővített változata. Megjelent a *Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményeiben*, 6. köt. 1954. 3—4. sz. 353—378. 1. Ez lényegében az öt éves könyvtártudományi terv ismertetése és indoklása. — L. még Pajkossy György: *A Könyvtártudományi Főbizottság*. = *Magyar Könyvszemle*. 1955. 135—137. l. — *Mit végzett az elmúlt évben?* — Pajkossy György: *Az Akadémia Könyvtártudományi Főbizottsága*. = *A Könyv*. 1955. 532—533. l. — Kóhalmi Béla: *A Könyvtártudományi Bizottság hat éve*. = *Magyar Könyvszemle*. 1960. 225—228. l.

A Főbizottság a könyvtártudományi és bibliográfiai munkák fellendítése érdekében elhatározta a *Magyar Könyvszemle* újraindítását, és tervet készített egy nagy magyar könyvtártudományi kézikönyv megírására. Ebben helyet kapott volna a magyar könyvtárügy története, és ezen belül mint „el nem engedhető fejezet” a két nagy könyvtár, az Országos Széchényi Könyvtár és a Budapesti Egyetemi Könyvtár története.⁸⁴

*

1954-ben a könyvtárban az előző évi szervezésben folyt a könyvtártudományi munka. Az *elméleti munkaközösségek* közül a Katalógusszerkesztési, Olvasószolgálati és a Könyvtárjogi munkaközösség tevékenységéről szól a beszámoló, de az év vége felé, az OKT számára készített jelentés⁸⁵ még a Bibliográfiai és a Könyvtárépítési munkaközösségeket is megemlíti, azzal a megjegyzéssel, hogy mindezen elméleti csoportok munkájának szervezését és irányítását folyamatosan a Módszertani Osztály fogja átvenni.⁸⁶

Az ún. *történeti és bibliográfiai munkaközösségek* (ezeket 1953-ban Bibliográfiai és kataszteri, illetve Könyv- és könyvtártörténeti elnevezéssel illeték) az előző évi alapokon folytatták tevékenységüket. De mostantól kezdve az Akadémia már nem csupán anyagi síkon támogatta a munkákat, hanem a két utóbbi területen hathatós szakmai vélemény segítségével is.

1954-től a Főbizottság célhitelt biztosított az írás-, könyvtár- és nyomdászattörténeti kutatásokra. Ezt a különben nem nagy, 2000,— Ft-nyi összeget az OSZK teljes egészében saját történetének feldolgozására (anyaggyűjtésre) fordította. Részben tervfeladatként, részben az MTA-tól kapott céltámogatás segítségével (1954-ben 54 000 Ft) folytatta az előző két évben megindított munkálatokat.⁸⁷

Ezekben 1953-hoz képest lényegi változást nem találunk. A témák között egy új jelenik meg: Külföldi folyóiratok lelőhelybibliográfiája címen. Az anyaggyűjtést és a szerkesztést Dezsényi Béla irányításával az OSZK, az MTA Könyvtára és az Országos Műszaki Könyvtár munkatársai indítják meg — szerény célhiteltámogatással.

Ebben az évben a könyvtár munkatervébe is beiktatta a tudományos munkát, mégpedig úgy, hogy a folyamatos feldolgozás mennyiségét csökkentette. Ennek ellenére — az év végén — a vezetőség elégedetlen

84. L. Kóhalmi Béla idézett tanulmányát 365. l.

85. *Jelentés az Országos Széchényi Könyvtár helyzetéről, feladatairól és perspektívájáról.* Ez a jelentés két fogalmazásban is megvan az Irattárban. A 17 gépelt oldalnyi változat Waldapfel Eszter h. vezető aláírásával, 1954. szept. 15-i dátummal került sokszorosításra. A másik, 15 gépelt lap terjedelmű, feltehetően az OKT számára készült, aláírás és dátum nélküli. Lényegi mondanivalóban nincs a kettő között eltérés, de a részletezésben van.

86. Az osztály tervei között szerepel az olvasószolgálatról és az olvasói katalógusokról tartandó vitaülések szervezése és hasonló kérdések megbeszélése. Foglalkozott ekkor az OSZK vezetősége a szerzeményezési munkaközösség megalapításával is. L. az idézett jelentést. 11. l.

87. 1952-ben és 1953-ban a célhiteleket az MTA I. és II. osztálya engedélyezte az OSZK számára. 1954-ben, a Főbizottság megalakulása után ez az együttes határozott az I. osztályhoz telepített keret felhasználása felől. — A Debreceni Egyetemi Könyvtár, amely az 1945—54-es nemzeti bibliográfia analitikus részeinek elkészítését vállalta, külön kapott e célra 5500 Ft-ot.

volt a munkaközösségek teljesítményével. Úgy ítélte, hogy az nem volt kielégítő. Mégpedig azért nem, mert a dolgozók nem tudták a betervezett munkaidőkedvezményt rendszeresen igénybe venni,⁸⁸ másrészt az anyagi támogatás sem volt megfelelő mértékű.⁸⁹

Talán a kisebb teljesítmény magyarázza azt, hogy az éves beszámoló igen röviden összegezi a könyvtártudományi munka és bibliográfiai tevékenység eredményeit, és a részletezésre egyáltalán nem tér ki.

A bibliográfiai munka 1953-ban jelentkező túlzásaiból okult a könyvtár vezetősége, most már csak tudományos, összefoglaló bibliográfiákat, illetve irodalmi témákról szóló összefoglalásokat készítettek.

Ebben az évben került sor az első évkönyv anyagának egybegyűjtésére, a nyomdakész kéziratot azonban „technikai” okok miatt nem sikerült nyomdába adni.

A Könyvtártudományi Főbizottság megalakulása döntő jelentőségű volt az egész szakterület, de mindenek előtt a Széchényi Könyvtár számára. Az addigi útkeresést, az ezzel együttjáró kapkodást sokban lefékezte, az elképzeléseket stabilizálta, formába öntötte. A Főbizottság megvitatta a kutatási tervbe foglalt témákat, ellenőrizte azok végzését, már csak a cél-támogatás felhasználásának szemszögéből is. Elkészültek — ahol még nem voltak meg — az egyes munkálatok részletes tervei, szabályzatai és ezeket a kitűnő szakmai együttes érdemében tárgyalta meg. Így a bizottság elé került — még 1954-ben — az 1945—1954-es általános nemzeti bibliográfia, a nemzeti folyóiratbibliográfia (1705—), 1955 elején az RMK új kiadásának tervezete, a külföldi folyóiratok lelőhelybibliográfiájának szabályzata, 1956-ban magyarországi könyvtárakban őrzött ősnymtatványok kiadásra kerülő központi katalógusának szerkesztési szabályzattervezete, és több más, az OSZK-t is érintő téma (a nemzeti bibliográfia aktuális kérdései, a tudományos könyvtárak könyvtártudományi tervezetei stb.).

A munkák megalapozottsága, felsőbb fórumokon történt jóváhagyása érezhetően biztonságot adott a könyvtár vezetőinek. Ezt tükrözi az 1955. évi terv bevezetése is, amely már kiemelten foglalkozik a kutatás kérdéssel: „A könyvtártudományi munka a hivatalos munka szerves részévé válik, annál is inkább, mert a hivatalos időn kívül végezhető munkaközösségi munkára a szükségesnél kisebb anyagi keret áll rendelkezésre. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtártudományi Főbizottsága irányítása mellett a legtöbb munkaközösség irányítása az Országos Széchényi Könyvtárra hárul. A könyvtártudományi munka fellendítését szolgálja az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyvének megjelentetése is.”

88. A munkaidőkedvezmény meghatározás alatt a munkatervbe iktatott kutatóidőt kell érteni. Ezt a tudományos (egyetemet végzett) dolgozói számára biztosította a könyvtár vezetősége. Goriupp Alisz egy igazgatási értekezleten (1955 február 19.) elhangzott felszólalásából ítélve, heti 5 óra keretben. — *Az Országos Széchényi Könyvtár tudományos munkája 1953-ban és 1954-ben* — feltehetően az MTA Könyvtártudományi Főbizottsága számára készített jelentésből (kelt 1954. május 12., Waldapfel Eszter aláírásával) — az derült ki, hogy a könyvtártudományi munkába bevonható dolgozók száma kb. 70, akik mintegy heti 350—400 órát fordítanak könyvtártudományi munkára. Ez az összdolgozók óramennyiségéhez viszonyítva 4%-nak felel meg.

89. L. az 1954. évi munkáról szóló beszámolót.

A tudományos munka tehát többé már nem vitatott tevékenység, hanem mint azt az OSZK 1956-os szervezeti szabályzata tervezetének 25. §-a is⁹⁰ jelzi: „A Könyvtár dolgozói kötelesek tudományszakuk, valamint a könyvtártudomány és könyvtárpolitika fejlődését állandóan figyelemmel kísérni és képességeikhez mérten tudományos munkát végezni.”

A tudományos munkához való ragaszkodás megnyilvánult az 1955. január 10-én tartott igazgatósági értekezleten is,⁹¹ melynek jegyzőkönyve Waldapfel Eszter véleményét így örökíti meg: „A tudományos munkát ne engedjük elhanyagolni a kurrens munkák miatt. Ez a dolgozókkal szemben is méltánytalan lenne.”

Az alig egy hónap múlva — február 19-én — tartott igazgatósági értekezlet⁹² azt bizonyította, hogy a kutatómunka végzéséért — mindennek ellenére — küzdeni kellett. A Népművelési Minisztérium, mint az az intézetvezető helyettesének szavaiból kiderült, előbb megvonta a dolgozóktól a kutatónapot, végül is azok számára engedélyezte, akik az MTA által támogatott munkát végeztek. A többiek számára *kutatási időt* állított be a munkatervbe a könyvtár vezetője, ezt 1955-ben hivatali elfoglaltságuk miatt sokan nem vehették igénybe.

A kutatási időről egy későbbi levélben találunk adatokat⁹³: „1956-ban 136 tudományos dolgozó közül 84 részesült a munkaterv szerint munkaidőkedvezményben. A munkaidőkedvezmény mértéke egyénenként változó. A tervezett tudományos munkára fordítható idő a tudományos munkakörben dolgozók munkaidejének 9,3%-a. A munkaidőkedvezményben részesülők összes munkaidejüknek átlagosan 15%-át fordíthatják kutatásra.”

1955-ben és 1956-ban — az utolsó hónapoktól eltekintve — a könyvtár az 1954-ben stabilizálódott keretek között folytatta tudományos tevékenységét. Az *elméleti munkaközösségek* csoportja 1955-ben kibővült az ismét megalakult *Könyvtárépítési munkaközösséggel*, ez azonban az adott évben „az új nemzeti könyvtár építésének elhalasztása következtében”⁹⁴ nem fejtett ki semmiféle tevékenységet, 1956-ban pedig csupán „alkalmi” feladatokat látott el. A *Bibliográfiai munkaközösség* (nem azonos a Bibliográfiai munkaközösségek elnevezéssel összefoglalt csoporttal), 1955 helyett 1956-ban látott munkához; tevékenysége csak az ajánló bibliográfiákra terjedt ki, mert az akadémiai Főbizottság által kiküldött szakbizottsággal még nem tudta a tudományos és szakbibliográfiai téren az együttműködést kialakítani.⁹⁵ A már az előző években tervezett *Szerzeményezési munkaközösség* 1956-ban sem kezdte meg működését.

90. Az Országos Széchényi Könyvtár szervezeti szabályzata. (Tervezet, kézírásos javításokkal.) 1956.

91. Jegyzőkönyv. Felvétel az 1955. január 10-én tartott igazgatósági értekezleten. OSZK Irattár.

92. Feljegyzés az 1955. február 19-én tartott igazgatósági értekezletről. 865-16-2/955. sz. OSZK Irattár.

93. Varjas Béla választervezete Kovács Máté kérdéseire, amelyet 1957. április 9-én Hámosi Béla megbízott vezető továbbított. OSZK Irattár 865-07-2/57. sz.

94. Ezekre a tervekre nincs adat. — Itt, valamint az egész tudományos tevékenységre vonatkozóan is, nagy az eltérés — főleg 1956-ban — az intézeti „összefoglaló munkaterv”-ben megfogalmazott kívánalmak és a teljesítés között.

95. L. az 1956. évről szóló beszámolót.

Az elméleti munkaközösségek (szakbizottságok) irányítását 1956-ban a Módszertani Osztály vette át. 1957-ben e szakmai együttesek a Könyvtárügyi Tanács akkor létrejött szakbizottságaiba olvadtak bele.

A *Könyv- és könyvtártörténeti munkaközösségek* az előző években megszervezett csoportokban folytatták munkájukat, azzal a különbséggel, hogy 1956-ban nem történt említés a „felszabadulás utáni kor” közösségének munkálatairól.⁹⁶

A *bibliográfiai tevékenység* — részben az illetékes osztály tervmunkájaként, részben munkaközösségi alapon realizálódva — ugyancsak megállapodottabb képet mutatott. Folyamatosan dolgoztak az 1921-től 1935-ig, illetve az 1945-től 1954-ig terjedő magyar könyvészet kötetein — hivatali munkában és célhiteles támogatással is. 1956 őszén — a Főbizottság felkérése alapján — leállították az előbbi korszak munkálatait, és minden erejüket az 1945—1954-es kötet szerkesztésére fordították.⁹⁷ A magyar hírlap- és folyóiratbibliográfia 1945—1954-es kötet 1956-ban már meg is jelent a Művelt Nép kiadásában.⁹⁸

Sikerült *Az Országos Széchényi Könyvtár magyar nyelvű újkori kötetes kéziratainak katalógusa* c. kiadványt 1955-ben befejezni és 1956-ban közreadni.⁹⁹ 1955-ben — akadémiai segítséggel, a kéziratok dokumentumok további feltárása érdekében erőteljesebb ütemben folytatódott az OSZK újkori latin nyelvű kötetes kéziratok bemutató katalógus — 1949-ben megkezdett — munkálatai, valamint az RMK új kiadásának előkészítése is. A kéziratbibliográfiák sorában 1956-ban új témaként jelentkezett az OSZK kéziratok zeneművei katalógusának összeállítása.¹⁰⁰ Tervszerűen dolgoztak mind a két évben az 1848/49. évi plakátok és aprónyomtatványok annotált bibliográfiáján. Új vállalkozásként jelentkezett 1956-ban az országos ösnyomtatványkatalógus összeállítása — a Könyvtártudományi Főbizottság által elfogadott elvek alapján. A kéziratbibliográfia, a magyar dráma-, színház-, film- és tánc-történeti bibliográfiára a munkaközösségek nem kaptak akadémiai céltámogatást, így ezek munkálatai csak a tervbe állított időkeretben folytatódhattak.

Külön ki kell emelni a nagyobb vállalkozások közül a Répertoire International des Sources Musicales (RISM) munkálataiba való bekapcsolódást, a nemzetközi együttműködésben készülő feltárásba történő, 1956-tól már aktív részvételt.

Az OSZK bibliográfiai tevékenysége az 1953-as év negatív tapasztalatai alapján egyre jobban átformálódott. Az ajánló bibliográfiák mindinkább

96. Változás történt az egyik munkacsoport vezetésében: 1955-ben a „Kéziratosság korá”-t feltáró csoport Mezey László helyett Hajdú Helga irányításával dolgozott.

97. L. az 1956. évről szóló beszámolót.

98. Dezsényi Béla — Falvy Zoltán — Fejér Judit: *A magyar sajtó bibliográfiája 1945—1954*. Bp. 1956, Művelt Nép. 195 l. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai 36.)

99. *Az Országos Széchényi Könyvtár magyar nyelvű újkori kötetes kéziratainak katalógusa*. 1—3. köt. (Összeáll. az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának dolgozói.) Bp. 1956, Házi soksz. 3 db.

100. Válasz a Könyvtártudományi Főbizottság kérdőívére, 1956. január 10-i dátummal. A kérdéseket a könyvtárban végzett tudományos munkára vonatkoznak. OSZK Irattár 865-07/A-1/1956. sz. — A könyvtár ugyanazon évi tervében a téma nincs jelezve.

háttérbe szorultak, és *A mi írónk* c. sorozattá alakultak. 1955-ben és 1956-ban egy-egy tudományos jellegű irodalmi bibliográfia összeállítására került sor: *Nagy magyar elbeszélők* és *Kalauz a magyar ifjúsági irodalomban* címen.¹⁰¹

Az *Új bibliográfiai füzetek* c. 1955-ben indított sorozat első kötete, *Mickiewicz Magyarországon*, 1955-ben látott napvilágot, a *Mozart Magyarországon* c. kötet, amelyet 1956-ban állítottak össze, már csak 1958-ban jelenhetett meg.¹⁰²

1955-ben került kiadásra *A népi demokráciák irodalmának magyar bibliográfiai* c. sorozat első két darabja: *A bolgár irodalom magyar bibliográfiája 1945–1954*, illetve *Albán—magyar bibliográfia* címmel.¹⁰³

Csak a teljesség kedvéért említjük meg a tudományos értékkel nem rendelkező *Röplapbibliográfiákat*, amelynek 1–3 oldalas egységei 1954 végétől 1956-ig évfordulókhoz kötötten láttak napvilágot.

*

Már évek óta gondot okozott a könyvtár vezetőinek a dolgozók egyéni publikációinak közreadása. A könyvtárnak saját erejéből csak *Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai* címen, 1928-ban megindult sorozatának folytatására tellett. Ez azonban részben különnyomatokat foglalt magában, másrészt néhány katalóguskivádat vagy bibliográfiai összeállítást, harmadsorban pedig külső kutatók könyveit, nagyobb tanulmányait.¹⁰⁴ Ezért az intézmény vezetői és munkatársai nagy örömmel üdvözölték a *Magyar Könyvszemle* 1955. júniusában történt újraindulását. Kilenc évi szünet után, az MTA Könyvtártudományi Főbizottsága folyóirataként jelent meg a nagy múltra visszatekintő szaklap első füzeté. „... a könyvtárosoknak ismét van olyan orgánusuk, amely könyvtártudományi munkáikat közli” — állapítja meg az 1955. évi munkáról szóló beszámoló. Örömmel regisztrálja azt a tény, hogy a folyóirat első új évfolyamában közzétett 60 tanulmányból, közleményből és ismertetésből 20 az OSZK munkatársainak tollából került ki.

*

101. *Nagy magyar elbeszélők*. Összeáll. az Országos Széchényi Könyvtár Bibliográfiai Osztálya. (Szerk. D. Szemző Piroska.) 1955. Egyet. ny. 143 l. 11. t. — *Kalauz a magyar ifjúsági irodalomban*. Összeáll. az Országos Széchényi Könyvtár Bibliográfiai Osztálya. Bp. 1957. Kossuth ny. 192 l. 5 t.
102. Kozocsa Sándor: *Mickiewicz Magyarországon*. Bp. 1955. 64 l. (Új bibliográfiai füzetek 1.) — F[erenczyné]Wendelin Lídia: *Mozart Magyarországon*. Összeáll. — —. Bp. 1958. Egyet. ny. 203 l. (Új bibliográfiai füzetek 2.) — Ez a sorozat túlélte az első korszakot, 1959-ben, illetve 1962-ben még három kötete jelent meg: Albert Gábor—Szemző Piroska D[ezsényiné] —Vízkelety András: *Schiller Magyarországon. Schiller in Ungarn*. Összeáll. — —. A bev. tanulmányt Túróczi-Trostler József írta. Bp. 1959. 277 l. illusztr. — Ferenczyné Wendelin Lídia: *Kínai—magyar bibliográfia*. Összeáll. — —. Bp. 1959. 334 l. illusztr. — Pálffy Ilona—Pálffy Miklós: *Bibliographia Bolyaiana. 1831–1960. A Bolyai-geometria szakirodalmának jegyzéke*. Összeáll. — —. Bp. 1962. OSZK-Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára. 65 l. illusztr.
103. Kozocsa Sándor—Papp Sámuel: *A bolgár irodalom magyar bibliográfiája 1945–1954*. Bp. 1955. 71 l. — Rudas Klára—Dardeli Thoma: *Albán—magyar bibliográfia*. Bp. 1956. 58 l.
104. L. Béley Pál és Ferenczy Endréné Wendelin Lídia idézett tanulmányát.

1956-ban a magyar könyvtárügy az előző évek tapasztalatai alapján megfogalmazta a következő évek fejlődési irányát meghatározó, alapvető törvényét,¹⁰⁵ és ennek nyomán az OSZK is összeállította második öt éves tervét.¹⁰⁶

A törvényerejű rendelet csak általánosságokban utalt a nemzeti könyvtár tudományos feladataira, és a gyakorlatot segítő elméleti tevékenységet helyezte előtérbe.¹⁰⁷ A könyvtár távlati terve természetesen konkrétan fogalmazott. Már a főfeladatok között első pontként leszögezte: „A könyvtári munkában egyre nagyobb teret kell biztosítani a tudományos munkának, elsősorban a könyvtártudományi munkának.” A terv részletezésében pedig — mielőtt a tennivalókat körvonalazná — olyan célt tűzött ki, amely a mai könyvtárban már meghaladja a realitás határát: a tervidőszak végére — hasonlóan a múzeumi területhez — minden tudományos dolgozó számára napi négy órát kívánt kutatásra biztosítani.

Lényeges újdonságot különben a terv nem tartalmazott. Sem a szervezeti módokon (munkaközösségek és egyéni kutatás), sem a tevékenység tartalmi keretén nem kívánt módosítani. Kiadványi vonatkozásban is csupán egyetlen eddig nem szereplő műfajt vetett fel: a különgyűjtemények kiadatlan vagy nehezen hozzáférhető anyagának publikálására szánt sorozatát említette.

Ez a dokumentum lett volna a következő öt év tudományos tevékenységének vezérfonala. 1956 második felében ugyan elkészült még egy másik tervezet is,¹⁰⁸ de sem az egyik, sem a másik nem jelenthette a jövőben követendő utat.

105. A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1956. évi 5. sz. törvényerejű rendelete a könyvtárügy szabályozásáról. — (1965. március 9.) — 1.018/1956. (III. 9.) sz. minisztertanácsi határozat a rendelet végrehajtásáról.
106. *Az Országos Széchényi Könyvtár második öt éves terve.* Varjas Béla aláírásával, 1956. április 27. OSZK Irattár 865-04-11/1956. sz.
107. Az 1956. évi 5. sz. törvényerejű rendelet 5. §-ának 2. pontja szerint: „Az OSZK a nemzeti könyvtári feladatokon, továbbá az általános gyűjtőkörű, országos jellegű tudományos és közművelődési könyvtári feladatain kívül ellátja a rábízott könyvtári hatósági feladatokat és könyvtártudományi, módszertani valamint bibliográfiai segítséget nyújt valamennyi könyvtárnak.” (Ez a későbbi KMK feladatköre.)
108. 1956 második felében készült el *Az Országos Széchényi Könyvtár reformja c.* tervezet. Ebben külön fejezet foglalkozik a „Tudományos feltárás”-sal. Tartalma az alábbiakban foglalható össze: A könyvtár teljes állományát fel kell tárnai a tudományos kutatás érdekében; új katalógusokat szükséges létrehozni (említés történik a régi magyar nyomtatványok katalógusrendszere mellett a hungarika művek katalógusáról). A tudományos kiadványok közül elsősorban a nemzeti könyvtári feladatokból folyókat helyezi előtérbe a tervezet (1921–1935, 1942–1944-es bibliográfia, teljes hírlapbibliográfia, az RMK és a Petrik kötetek átdolgozása, hungarika művek bibliográfiája, speciális nyomtatványok bibliográfiája.) Célul tűzi ki a *Címjegyzékek c.* sorozat folytatását, az *Évkönyv* rendszeres megjelentetését, a *Forráskiadvány* sorozat közreadását, a *Kiadványok* sorozat további fejlesztését. A tudományos bibliográfiai tervek közül Kozocsa Sándor irodalomtörténeti bibliográfiáját és az *Új bibliográfiai művek c.* sorozatot helyezi előtérbe. Hangsúlyozza a tervezet azt is, hogy a könyvtár kiadványait saját kiadásban kell megjelentetni.

1956 végén — az országos és a helyi fejlemények következtében — megtorpant az intézmény munkája, és a zűrzavar hónapjai következtek. Az 1957-es terv megfogalmazására csak az adott év közepén kerülhetett sor, természetesen csak az év hátralevő részére vonatkozóan.¹⁰⁹ Valószínű, hogy az 1956-os évet lezáró beszámolót is csak elkésve állították össze. Emellett szól az a körülmény is, hogy az évi munkáról szóló jelentés¹¹⁰ több ponton, így a tudományos munka területén is előretekintett. „A megváltozott helyzet természetesen bizonyos mértékben módosította a könyvtár további terveit és feladatait. 1957 folyamán tehát legfontosabb teendőink az alábbiak: ...

2. A könyvtár munkájában — az Országos Széchényi Könyvtár tudományos könyvtári jellegének megfelelően — a tudományos munkát kell előtérbe állítani. Fel kell lendíteni a tudományos munkaközösségek keretében folyó könyvtártudományi munkát; az eddigieknél nagyobb lehetőséget kell biztosítani a tudományos munkák publikálására; a módszertani munkát úgy kell továbbfejleszteni, hogy a könyvtártan aktuális kérdéseinek kidolgozására fektesse a fősúlyt; a bibliográfiai munka terén elsősorban a tudományos szakbibliográfiák összeállításával kell foglalkozni.”

A könyvtár tudományos tevékenységének kialakításába beleszólt az a felülvizsgálat is, amely a Művelődésügyi Minisztérium és az Országos Könyvtárügyi Tanács javaslatára 1957. júniusában folytatott egy 21 tagú szakértői bizottság az OSZK-ban.¹¹¹ A vizsgálat megállapításait összefoglaló jelentés VI. fejezete a tudományos és módszertani munkát taglalja, de a bibliográfiai tevékenységről, illetve a különgyűjteményekről szóló részben is számos utalást találunk tárgyalt területünkre vonatkozóan.

A jelentés a tudományos munkáról három szempontból kiindulva tette meg észrevételeit. Számunkra ezek közül kettő tanulságos: a) hogyan segíti elő az OSZK az országban folyó szakkutatást; b) milyen eredményeket mutat fel az intézmény saját tudományos tevékenysége.

Az első kérdéskörbe voltaképpen a beszerzés és a feltárás problémái tartoznak. E tágabb területről külön kiemeli a jelentés a különgyűjtemények „tudományos feltárását”, amelynek szép eredményeit elismeréssel sorolja fel. Ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a különgyűjteményi — elsősorban nyomtatott — katalógusok létrehozására az OSZK vezetőségének a jövőben fokozott mértékben kell gondolnia, és e nélkülözhetetlen segédletek kiadására a megfelelő anyagi lehetőségeket is elő kell teremtenie.

A könyvtárban folyó tudományos munkára vonatkozó megjegyzések általában elmarasztalóak: a könyvtárnak — az 1952-es felülvizsgálat javaslatai ellenére sincs saját összefoglaló könyvtártudományi terve, „amely a kutatási feladatokat a könyvtár feladatkörének, állományának megfelelően jelölné ki, s amelyek kidolgozására a szaktudományi kutatásra

109. 1957. évi beszámoló.

110. Az 1956. év munkájáról szóló beszámoló Hámori Béla miniszteri biztos aláírásával került kiadásra.

111. *Jelentés az Országos Széchényi Könyvtár vizsgálatáról.* (1957. június 8–20.) 36 gépelt lap. (A 170 oldalas részletes beszámoló alapján készült összefoglalás.)

alkalmas munkatársakat mozgosítani lehetne.” Ez magyarázza — mondja a jelentés — hogy „a tulajdonképpeni központi feladatok, így a magyar könyv története, a magyar olvasási kultúra története, a magyar könyvtári kultúra története és mai időszerű problémái, továbbá a nemzeti bibliográfia hiányzó része, a szomszédnépek irodalmának magyar bibliográfiája, az országban levő külföldi folyóiratok lelőhelybibliográfiája, a magyar bibliográfiák bibliográfiái, vagy az Országos Széchényi Könyvtár feladatköre és működése a magyar könyvtárügy mai fejlődésében, és más fontos könyvtárpolitikai, könyvtártani problémák nem kapnak kellő helyet és súlyt a könyvtár tudományos munkájában. Ezeket a feladatokat a könyvtár vagy tervbe sem iktatja, vagy pedig kellő támogatás biztosításával (pl. kutatónap engedélyezése) nem mozgósít kidolgozásukhoz elegendő számú munkatársat.” Elmarasztalja a jelentés a könyvtár vezetőit azért is, mert a tudományos feladatok végzéséhez külső támogatást igényelnek (MTA), és szóvá teszi a kutatónapok tervszerűtlen engedélyezését, gyakori eredménytelenségét.

A felülvizsgálat megállapításai a könyvtár munkatársai körében élénk visszhangot váltottak ki. A július 17-én tartott osztályvezetői értekezleten¹¹² Waldapfel Eszter mb. vezető utalt arra, hogy a jelentés fogadtatása a Könyvtárügyi Tanács ülésén sem volt egyértelmű, ezért az az elhatározás született, hogy az OSZK maga készítsen munkájáról egy belső helyzetképet.¹¹³ Ebben természetesen külön fejezetben kerül elemzésre a tudományos munka, az egyéni kutatói tevékenységet is beleértve. Tiltakozott a jelentés azon megállapításai ellen, hogy túl sok az egyéni érdeklődés alapján kutatott téma, hangsúlyozta, hogy a tudományos munkában az egyéni érdeklődés érvényesülése nem gátolható meg. A kutatónapok felülvizsgálatának szükségességét azonban ő sem vitatta, sőt az év végén, a december 10–11-én folytatott osztályvezetői értekezleten¹¹⁴ az addigi gyakorlatot maga is elmarasztalta.

Waldapfel Eszter már sokszor idézett tanulmánya így tekint vissza az 1957-ben kialakult helyzetre: „Az út, amelyen a könyvtár kezdetben homályban botorkálva, új vágásokat keresve és új ösvényeket taposva haladt, ma már — ha göröngyös is, telve buktatókkal — világosan áll könyvtárunk előtt.” A tudományos tevékenységet fokozni kell — írja — az elméleti könyvtártudományi problémák kidolgozása és a bibliográfiai tevékenység mellett a könyv- és könyvtártörténetre, de mindenekelőtt „saját múltunk tudományos feltárására” kell az erőket összpontosítani.¹¹⁵

Az osztályvezetői értekezletek jegyzőkönyvei azonban nem támasztják alá ezt a kikristályosodottnak tűnő álláspontot. Az egyik hozzászólás éppen azt fogalmazta meg,¹¹⁶ hogy a fontos elvi kérdések nincsenek tisztázva. Nincs eldöntve, hogy muzeális könyvtár vagyunk-e, vagy közművelődési,

112. OSZK Irattár.

113. Semmi sem utal arra, hogy az önvizsgálatra sor került volna.

114. 1957-ben 45 kutatónapból 25-öt munkatervi feladatok megoldására fordítottak. Ezért helyesebbnek vélte, hogy kutatómunkára a munkaterv keretében biztosítsanak heti 8 órai időt, valóbani kutatónapot csak az osztályvezetők élvezhesenek. OSZK Irattár.

115. Waldapfel Eszter i. mű. 43. l.

116. *Osztályvezetői értekezlet 1957. szeptember 10. OSZK Irattár.*

nincs meghatározva az OSZK-nak mint nemzeti könyvtárnak a feladatköre sem. Ebből és más megnyilvánulásokból is arra következtethetünk, hogy 1957 végén intézményünkben nem állt még világosan megfogalmazva az az út, amelyen a könyvtárnak haladnia kellett volna.

Az 1957-ben végzett tudományos munkáról szűkszavúan nyilatkozik az éves beszámoló. Általában a már megkezdett bibliográfiai tevékenység folytatásáról ad számot, megemlítve a latin kéziratkatalógus munkálatait, és a másodfokú bibliográfia 1956—1957-es anyagának gyűjtését. Egész röviden, csak felsorolásszerűen jelzi, hogy a könyvtárban milyen tudományos munkaközösségek tevékenykedtek (Országos Osztályozó Bizottság, címleíró példatári, könyvtárjogi, könyvtörténeti és sajtótörténeti munkaközösségek), de még csak nem is utal munkájuk tartalmi vonatkozásaira. Az év egyik legnagyobb eredményeként a majd 1958-ban megjelenő, 1957-es első *Évkönyv* összeállítása könyvelhető el.

Összegezés

Az OSZK tudományos tevékenységében — még ha folytatódott is később a munkák egy része — 1957 végével lezárult egy korszak. Azt, hogy ezek az évek, különösen 1951 óta, telve voltak tervekkel, kezdeményezésekkel, aligha szükséges az elmondottak után bizonygatni. Annál inkább felvetődik az a kérdés, hogy a megindult munkálatokban milyen eredményeket sikerült elérni és ezek milyen értéket képviseltek. De választ kell adnunk arra is, hogy mi volt általánosságban a felszabadulás utáni ezen első korszak jelentősége a mai szemmel nézve, illetve a későbbi fejlődés szempontjából.

*

1. Az ún. *elméleti könyvtártudományi munkaközösségek* tevékenységéről nehéz véleményt alkotni. Nem állnak részdokumentumok rendelkezésre, a jelentések pedig olyan általánosságban fogalmaznak, hogy azokból nem lehet felelősségteljes következtetéseket levonni.

Kétségtelen, hogy a jószándék, a szocialista könyvtárügy segítésének kívánalma hozta őket létre. Szükségesnek látszott ez az OSZK belső munkájának támogatására, de benne volt a Módszertani Osztály által később átvett funkció, a külső könyvtárak segítésének kötelezettsége is.

Feltétlenül hasznos volt e munkaegyüttesek szervezése abból a szempontból is, hogy az egyes könyvtári területek szakértőit mozgósította és figyelmüket ráirányította arra, hogy a szocialista könyvtárügy, a modern könyvtári tevékenység nem nélkülözheti a részmunkák elméleti megalapozását.

Komolyabb eredményeket azonban ezek a közösségek nem tudtak felmutatni. Waldapfel Eszter itt „saját hibáinkra” és a társkönyvtárak megfelelő támogatásának hiányára hivatkozva úgy ítéli, hogy a munka „igen lassan haladt előre, és csak kevés eredményt tudott felmutatni.”¹¹⁷ És

117. Waldapfel Eszter i. mű. 39—40. l.

tegyük hozzá, hogy ebben a kezdeti korszakban a tárgyalt témák kiválasztása sem lehetett mindig helyes, a tévutak, túlzások e közösségek munkáját is jellemezték.

Maga a tény azonban, hogy e munkaközösségek 1957-ben a Könyvtárügyi Tanács akkor létrehozott szakbizottságaiba beleolvadtak és tovább éltek, igazolja, hogy a Széchényi Könyvtár jó úton járt, amikor megtervezte őket.

Az a munka, amely az ún. *Bibliográfiai és kataszteri munkaközösségek* keretében indult meg, és a tárgyidőszak végén már *bibliográfiai munkák* gyűjtőnéven szerepelt a különféle tervekben és jelentésekben — minden negatívuma mellett is — lényegesen több eredményt könyvelhet el mint az ún. elméleti könyvtártudományi tevékenység.

Önmagában véve is jelentős, hogy az 1950-es évek első felében felmérték szinte teljességükben azokat a feladatokat, amelyeknek megoldására a nemzeti könyvtár hivatott, és megtették az első lépéseket ezek teljesítésére is. Gondoljunk csak a magyar könyvészeti munkák, a sajtóbibliográfiai adatgyűjtés megindítására, csakúgy mint a kéziratári és ősnymtatványkatalógusok munkálataira, a különgyűjteményi állomány egyes részeinek bibliográfiai feldolgozására (színháztörténeti bibliográfia stb.), az RMK keretébe tartozó dokumentumok számbavételére (ez a tevékenység később a „történeti kutatások” csoportjába került át), a külföldi folyóiratok lelőhelybibliográfiájának összeállítására vagy a RISM érdekében folyó anyagfeltáráásra.

Ezekkel a pozitív kezdeményezésekkel szemben csupán egy — igen súlyos — hiányosságot lehet szembeállítani: a hungarika munkálatok viszszaeszközítését. Tolnai Gábor idejében még esett szó a külföldi magyar vagy magyar vonatkozású dokumentumok *nyilvántartásáról* is, a következő években ez a kérdés — az adott lehetőségek, pontosabb korlátok által meghatározva, mint szerzeményezési probléma merül csak fel. (Ezek közül ki kell emelni azt az akciót, amelyet az OSZK az Akadémiai Könyvtárral együtt indított 1957-ben, a külföldi gyűjteményekben őrzött Corvinák mikrofilmen történő beszerzése érdekében.) Az akkori körülmények között ezért a helyzetért nem a Széchényi Könyvtár volt a felelős.¹¹⁸

A bibliográfiai jellegű munkálatok egy kivételével, folytatódtak a következő években. Csak a színház- és drámatörténeti (később: színház-, dráma-, tánc- és filmtörténeti) munkaközösség kényszerült tevékenységének végleges feladására. Az 1952. februárjában Keresztury Dezső vezetésével megindított anyaggyűjtés az adott témára vonatkozó irodalom összegyűjté-

118. Hungarika-bibliográfiai munkálat a könyvtáron kívül folyt. Demeter Tibor már ekkor is javában dolgozott *Bibliographia Hungarica. Magyarországi szépirodalom idegen nyelven c.* munkáján, amely gépiratos másolatban a Tájékoztatószolgálaton áll a kutatók rendelkezésére. (25 kötet + 5 supplementum. Fol Hung 3079.) — De történt egy OSZK kezdeményezés is: Varjas Béla főigazgató — utalva a Könyvtártudományi Főbizottság 1955. június 13-i ülésének határozataira — lehetőséget kért az MTA Főtitkárságától az RMK anyag külföldön levő egyedeinek helyszíni számbavételére. Az előterjesztés melléklete a külföldön található régi magyar nyomtatványok lelőhelyeit sorolja fel, országonkénti csoportosításban. OSZK Irattár 865-08/D-3/1955. sz.

sét célozta annak érdekében, hogy a hazai művelődéstörténet eme fontos területének bibliográfiája nyomtatásban is rendelkezésére álljon a kutatóknak. A hivatali időben kezdett feltárást az Akadémia szerény célhittel támogatta ugyan 1954-ig, de aztán a Színháztörténeti tár munkatervébe iktatva folytatta csak az anyaggyűjtést. Amikor azt a felszabadulás utáni évekre vonatkozóan befejezte, a kiadásra vonatkozó tárgyalások megszakadtak (1955-ben)¹¹⁹ és a kis létszámú osztály beszüntette ezt a szép eredményt felmutató bibliográfiai munkát. Kevésbé vigasztaló az, hogy a cédulák összecsomagolva ugyan, de ma is megvannak.

A *Könyv- és könyvtártörténeti* (később könyvtörténeti, illetve egyszerűen történeti, máskor Írás-, könyv-, könyvtár- és nyomdászattörténeti) *munkaközösségek* fennállásuk rövid ideje alatt nem sok eredményt mutattak fel, és a későbbi időszakban az ismertetett szervezetben már nem is folytatták tevékenységüket. Kivételként említhetjük az RMK munkálatokat (ezek kezdetben a „Bibliográfiai és kataszteri” együttesek csoportjában szerepeltek), és Waldapfel Eszter pozitívként könyvelte el a könyvtártörténeti kutatások e keretben történt megindítását: „A kutatások előrehaladtak a közművelődési könyvtárak történetében, az Országos Széchényi Könyvtár és a magyar könyvtárügy története a felszabadulás utáni területeken, de összefoglaló eredmények helyett egyelőre ezekből is csak rész tanulmányok jelentek meg. E munkaközösségek indították el a többi könyvtárak történetével foglalkozó, de abból kiváló kutatásokat is.”¹²⁰

Itt is emeljük ki először azt, ami dicséretet érdemel: a kutatások megindításának tényét, és fogadjuk el azt a negatív megállapítást, hogy e közösségek munkája sem hozott túl sok kézzelfogható eredményt.

*

Azt, hogy a munkaközösségi tevékenység miért nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, több tényező együttes hatása magyarázza:

— A könyvtár mindent egyszerre akart, de semmire sem tudott igazán koncentrálni.

— Nem voltak kiérlelt elképzelései, állandóan újított, változtatott tudományos tevékenységének tartalmi vonatkozásaiban és szervezeti kereteiben egyaránt (l. a munkaközösségek elnevezésének változását, a témák ide-oda sorolását). A tervek túlméretezettek voltak, a határidőket eleve irreálisan, a munka időigényét figyelmen kívül hagyva, határozták meg. Ilyen körülmények között a nyugodt munka feltételeit sem tudták biztosítani.

— Éppen mert sokat markolt egyszerre, felhígította — elsősorban a külső — munkatársak gárdáját, a teljesítmény színvonalát nem sikerült mindig a kellő szinten tartani.

— Fokozta a megfelelő mennyiségi és minőségi teljesítmény hiányát az ellenőrzés lazasága, a hivatali időben, illetve a magán idő terhére végzett megfizetett munka keveredése is.¹²¹

119. 1955. évi beszámoló jelentés.

120. Waldapfel Eszter i. mű 39. l.

121. L. a 70. sz. jegyzetben idézett jelentést.

2. *A kutatónap tevékenység eredményeiről* — megfelelő dokumentumok hiányában — nem lehet képet adni, a kutatónap témákat és az elkészült feldolgozásokat nem tudjuk egybevetni. Az 1957-es *Évkönyvből* azonban pontos adatokat kaphatunk a dolgozók tudományos (kutatónap és azon kívüli tevékenységének publikációkban realizálódott eredményeiről.¹²² A 18 oldalas felsorolás 52 munkatárs önálló műveinek, tanulmányainak, cikkeinek, kritikáinak számbavételével ékesen bizonyította azt a tudományos erőt, amelyet az OSZK már 1945 és 1957 között is képviselt, és reprezentálta azt az alapot, amelyre a további kutatásokat építeni lehetett. Igaz, hogy a publikációk nagyobb része irodalmi, történelmi, könyvtörténeti vonatkozású volt, de nem jelentéktelen az élő könyvtárüggyel foglalkozó tanulmányok, eikkek száma sem. Adatokkal támasztva alá az elmondottakat: az 52 szerző közül 37 írt a könyvtártudományi szakterületet érintő kérdésekről, könyv- és könyvtártörténeti, illetve aktuális könyvtári problémákról is. (Közülük a többség irodalomtörténeti, történelmi stb. kutatásokat is folytatott.) Ez utóbbi kategóriából 23-an jelentettek meg az adott időszakban tanulmányt vagy cikket.

A könyvtár tudományos felkészültségű dolgozói már ezekben az években is feladatuknak tartották a nemzeti gyűjtemény egyes állományrészeinek feltárását. Kazinczy Ferenc levelezésének az OSZK-ban őrzött részét Berlász Jenő, Busa Margit és Csapodi Csabáné rendezték sajtó alá (*Kazinczy Ferenc levelezése*. 13. köt. Bp. 1960, Akad. K. 694 l.), Belia György és Csapodi Csabáné: *Gercen és a magyar emigráció* címen 12 ismeretlen levelet tett közzé az *Irodalomtörténeti Közlemények* 1954-es évfolyamában (43—53. l./u. ez megjelent a *Literaturnoe Naszledstvo* 64. kötetében is (Moszkva, 1958. 418—438. l.). Busa Margit, Hajdú Helga, Horváth Viktor, Soltész Zoltánné és mások is, kisebb-nagyobb közleményekben ismertették — első sorban a *Magyar Könyvszemle* hasábjain a gyűjtemények feltáratlan értekeit.

De a könyvtár állományára alapozva, ettől indítva, vagy a munkaközösségi programtól ösztönözve, többen folytattak széles értelemben vett könyvtörténeti kutatásokat, jelentős eredménnyel. Itt csak Borsa Gedeon, Busa Margit, Csapodi Csabáné, Dezsényi Béla, Fallenbüchl Zoltán, Falvy Zoltán, Fazakas József, Hajdú Helga, Kókay György, Kozocsa Sándor, Soltész Zoltánné, D. Szemző Piroska, Varga Sándor Frigyes, Waldapfel Eszter, Windisch Éva közleményeire hívjuk fel a figyelmet.

Irodalomtörténeti területen Albert Gábor, Béley Pál, Fallenbüchl Zoltán, Hankiss Elemér, Keresztury Dezső, Tarnai Andor, Varjas Béla fejtettek ki értékes tevékenységet, történettudományi kutatásokat elsősorban Berlász Jenő, Waldapfel Eszter és Windisch Éva folytattak. Vécsey Jenő zenetudományi kutatásaival szerzett elismerést magának. E csoportok szétválasztása természetesen mesterséges, mert határterületekről lévén szó, egy kutató több irányú kutatást is végzett.

Könyvtári elvi kérdésekkel Bereczky László, Csapodi Csabáné, Dezsényi Béla, Fallenbüchl Zoltán, Gombocz István, Goriupp Alisz, Nagy Júlia,

122. *Az Országos Széchényi Könyvtár munkatársainak tudományos munkássága 1945—1957.* = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1957.* Bp. 1958. 51—68. l.

Rácz Aranka, Sallai István, Schneller Károly, Simon Mária Anna, Szekeres Margit, D. Szemző Piroska, Varjas Béla, Veredy Gyula, Waldapfel Eszter foglalkozott.

3. De az összkép kedvéért fel kell idéznünk a könyvtár más jellegű tudományos tevékenységét is. Nem feledkezhetünk meg arról, hogy az OSZK vezető munkatársai mennyit fáradoztak az országos könyvtárügy és ezen belül a könyvtári kutató tevékenység megszervezése, szocialista tartalommal való kitöltése érdekében; harcoltak az akadémiai könyvtár-tudományi bizottság létrehozásáért és abban aktív szerepet vállaltak; szorgalmazták a könyvtártudományi aspirantúra bevezetését; nemcsak ott bábáskodtak az egyetemi könyvtártudományi tanszék megszervezésénél, hanem annak munkájában számos előadó révén aktív — és máig is kimagaslónak tartott — szerepet vállaltak; főiskolákon is többen előadtak; saját intézményükben magas szintű továbbképző munkát folytattak (gondoljunk csak az egyetemet nem könyvtárszakon végzett fiatalok számára az 1955/56-os tanévben indított — igen színvonalasnak ítélt — két éves tanfolyamra) de előadói voltak az OKK felsőszintű könyvtárosképző tanfolyamainak is; országos hírű, tudományos apparátussal létrehozott kiállításokat szerveztek; és ott voltak saját — nem könyvtárosi — szaktudományuk bizottságaiban, munkaközösségeiben (elsősorban az Akadémia keretében), sőt ezekben — mint megszerzett tudományos fokozatuk is bizonyítja — nem egy esetben vezető szerepet is tölthettek be.

4. Ahhoz, hogy ítélni tudjunk, nem szabad elhallgatni azt sem, hogy a könyvtár akkori tudományos munkáját egy országosan is utat kereső társadalom kereteibe ágyazva, a könyvtárügy átforgalmazásának módjait kutató és sokszor zsákutcába jutott, majd új megoldásokat próbáló korszakban végezte. Azért, hogy irreális célokat, teljesíthetetlen határidőket tűzött ki maga elé, hogy lehetőségeit és programját nem hangolta össze, hogy a megfelelő formai megoldásokat nem találta meg, aligha hibáztatható, az általános helyzet buktatóit nehezen kerülhette volna el. Ezért tevékenységének szembevetendő, a kapkodás és zavar érzését keltő negatívumait ennek figyelembevételével kell értékelni.

De azt sem téveszthetjük szem elől, hogy a könyvtár az elért eredményeket viszonylag kis létszámú tudományos munkatársi gárdával érte el. 1952-ben az intézménynél dolgozó 124 fő közül 68 rendelkezett egyetemi, főiskolai végzettséggel, 1955-ben pedig a már közel 200 munkatárs fele tartozott a legmagasabb képesítésű kategóriába. Ezek a számok még többet mondanak, ha arra utalunk, hogy 1974-ben 406 státusalkalmazottból 173 felsőfokú diplomás munkatársa volt a könyvtárnak!

*

Ha az egész eddig tárgyalt időszak mérlegét felállítjuk, akkor kötelességünk a pozitívumokat kiemelni.

a) Az 1945 utáni tervek alapján helyesek voltak és néhány „kilengettől” és hiányosságtól eltekintve alkalmasak voltak arra, hogy a nemzeti könyvtár későbbi tudományos tevékenységét megalapozzák.

b) Nem vitatható érdeme az OSZK akkori vezetőinek és munkatársi gárdájának, hogy mindent elkövetett a tudományos munka fenntartása

érdekében, és minden kapkodás és túlzás ellenére is sikerült elérnie, hogy ezen a területen sem törtek meg a Széchenyi Könyvtár haladó hagyományai.

c) A kutatás folytatása lehetőséget adott a tudományos utánpótlás nevelésére. Elég egyetlen pillantást vetnünk a munkaközösségekben tudományos pályájukat kezdő fiatalok névsorába, és máris megállapíthatjuk, hogy közülük került ki az OSZK és más könyvtárak mai vezetőinek jelentős része.

Így a mindezzel szembeállított negatívumok — bármilyen sokat soroltunk is fel közülük — nem homályosíthatják el e korszak kezdeményezéseit, alapozó tevékenységének jelentőségét.

II.

1958—1974

Az 1950-es évek végén világossá vált, hogy a könyvtárpolitikai alapkérdéseket újra kell fogalmazni, és ezen belül a könyvtárakban végzett tudományos munkát is meggondoltabban, szervezettebben szükséges folytatni.

E felismerés vezetett a könyvtári vezető fórumok átszervezéséhez. 1957-ben újjáalakult az Országos Könyvtárügyi Tanács, amely munkáját szakbizottságai segítségével most már differenciáltabban láthatta el. Az OKT, amely 1962-től Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács néven, nagyobb területet átfogva folytatta tevékenységét, belső struktúrája s szakbizottságai átformálásával igyekezett az állandó fejlődés kívánalmival lépést tartani. Könyvtárpolitikai és könyvtárügyi Szakbizottsága (később: Könyvtártudományi és kiadványi Szakbizottsága) 1972-ben Kutatáspolitikai Szakbizottságként újjáalakítva, Havasi Zoltán, az OSZK főigazgatóhelyettesének vezetésével, éveken át igen aktív munkát fejtett ki. Az addigi eredmények feltérképezése és értékelése alapján segítette az *Országos könyvtárügyi kutatási program* kialakulását, amely az 1976—1980 közötti időszak munkáját határozta meg.¹²³ A Bibliográfiai Szakbizottság, amely 1972-ben megszűnt, a maga területén irányította, támogatta a könyvtárak ilyen jellegű tevékenységét.

1961 elején a Magyar Tudományos Akadémia I. osztálya megszüntette a Könyvtártudományi Bizottságot (előzőleg Főbizottság), de a könyvtártudományi komplexumból — a jelentős hazai múltra és eredményekre való tekintettel — a történeti stúdiumokat kiemelte, és új bizottságot szervezett Könyvtörténeti, Bibliográfiai, és Dokumentációs Munkabizottság néven. Ez az együttes, amely Kóhalmi Béla és Mezey László irányításával kezdte meg működését, a könyv-, írás-, könyvtörténet, a társadalomtudományi dokumentáció és a bibliográfia gondozását vállalta. Az új bizottság és az

123. *Könyvtári kutatások. Tanulmányok a könyvtári kutatások fejlesztésének koncepciójához és távlati programjához.* Szerk. Havasi Zoltán. Bp. 1978. NPI. 294 l. (Könyvtártudományi tanulmányok 6.) (Az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács 31. sz. kiadványa.) Az idézett kutatási programot az OKDT adta közre, ez a kötet 257—264. lapján található. A Szakbizottságban kialakított alapelveket Zircz Péter: *A könyvtári kutatások fejlesztése* c. írása (247—253. l.) összegezi.

OSZK együttműködésében nagy lehetőségek rejtettek. Ezt Mezey László fogalmazta meg: „Így lesz indokolt a remény, hogy az új munkabizottság, az irányában máris megnyilvánuló akadémiai bizalom és nagyobb lehetőségek birtokában a magyar tudományosság és annak egyedül hivatott legfőbb szerve az Akadémia és a Nemzeti Könyvtár közötti további kapcsolatok munkálója is lesz.”¹²⁴

Az OSZK tudományos munkájának fejlesztését azonban nemcsak az említett bizottság szorgalmazta, hanem az Akadémia társadalomtudományi osztályai és intézetei is kívánatosnak tartották. A számos igény közül álljon itt csak a legjellemzőbb megnyilvánulás, amely Sötér István 1960. évi osztálytitkári beszámolójában hangzott el:¹²⁵ „tudományos közvéleményünk türelmetlenül várja, hogy nagy vezető könyvtáraink... minél hamarabb a különböző tudományágak kutató tevékenységének fontos, köztisztelőben álló tűzhelyeivé váljanak. El akarjuk érni azt a szintet, hogy könyvtáraink ugyanolyan rangú tudományos intézetekként szerepeljenek a köztudatban mint az akadémiai kutatóintézetek vagy az egyetemi taneszékek kutatócsoportjai.”

Hangsúlyozni kell azt, hogy az OKDT, illetve az MTA szakbizottságai-ban az OSZK szakemberei aktív szerepet vállaltak, és miközben befolyásolták a tudományos tevékenység alakulását, egyben leszűrhatték a Nemzeti Könyvtár tudományos feladataira vonatkozó tanulságokat is. E kölcsönhatásból sokat nyert az Országos Széchényi Könyvtár.

De meghatározta az OSZK kutatómunkáját a nemzetközi akciókba, közösségekbe való bekapcsolódása, az a szoros együttműködés, amelyet a szocialista nemzeti könyvtárakkal épített ki, a KGST keretében folytatott egyre intenzívebb tevékenysége (1972-től kezdve), de a könyvtári világszervezetek munkájában való részvétele is.

*

Az 1950-es évek végét nemcsak a szervezeti változások megindítása, hanem a feladatok újrafogalmazásának megkezdése is jellemezte.

1958-ban Kovács Máté egyetemi tanár foglalta össze *Könyvtárpolitikánk alapproblémái* c. előterjesztésében a könyvtárak által végzett tudományos munka feladatait,¹²⁶ majd 1959 végén került nyilvánosságra *A könyvtártudományi kutatás távlati tervének kérdései* c. dokumentum, amely a KMK felméréseire támaszkodva igyekezett a soron következő feladatokat meghatározni.¹²⁷ 1960 júniusában a KMK országos ankétot rendezett a könyv-

124. Mezey László: *Az MTA Könyvtártudományi Bizottságának megszüntetése.* = *OSZK Híradó* 1961. 170–171. l. — L. még: Mezey László: *A Könyvtörténeti és Bibliográfiai Munkabizottság működése 1961–1968.* = *Magyar Könyvszemle.* 1969. 294–296. l.

125. Sötér István: *Beszámoló a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály munkájáról.* = *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei.* 16. köt. 1960. 1–4. sz. 213. l.

126. *Könyvtárpolitikánk alapproblémái.* Bp. 1958. február 19–1959. január 15. Kovács Máté a 20 gépelt lapból álló előterjesztést mint az OKT elnöke írta alá.

127. A szerző neve nincs feltüntetve; Kóshalmi Béla küldte el az érdekelteknek. Ez valószínűvé teszi, hogy a kérdéskört ő foglalta össze. Bp. 1959. november 13. 18 gépelt lap.

tártudomány kérdéseiről.¹²⁸ Ugyanekkor jelentek meg a könyvtárügy második ötéves tervének irányelvei,¹²⁹ amelyek — többek között — meghatározták a könyvtártudományi kutató munka feladatát¹³⁰ és az ebből adódó tennivalókat. A következő öt évre (1966—1970) az MM Könyvtárosztálya *Távlati könyvtártudományi kutatási programot* adott ki¹³¹ a munkák szervezettebb vitelének elősegítésére.¹³²

Ezeket a direktívákat az OSZK mindenkori tudományos feladatai meghatározásánál figyelembe vette, csakúgy mint azokat a párthatározatokat, amelyek a kulturális és tudományos munkára vonatkoztak. Ezek közül — alapvető fontossága miatt — ki kell emelnünk *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának Tudománypolitikai Irányelveit*.^{132a}

Nagyon vázlatosan, legfőbb vonásaiban felrajzolva, és csak néhány példával illusztrálva próbáltuk érzékeltetni azt a tudományos közeget,

128. *A könyvtártudományi kutatás kérdései*. A Könyvtártudományi és Módszertani Központ ankétéja. Budapest, 1960. június 13—14. Anyaga megjelent a *Magyar Könyvszemle Különszámában*. 1961. június.
129. *A könyvtárügy második ötéves tervének irányelvei*. = *A Könyvtáros*. 1960. 6. sz. 401—408. l.
130. „A könyvtártudományi kutatómunka feladata a könyv- és könyvtárkultúra társadalmi alapjainak és összefüggéseinek, a könyvtári gyakorlat elméleti problémáinak, valamint a könyv- és könyvtártörténeti fejlődésének vizsgálata. A szak kutatás különösen fontos feladata a könyvtár társadalmi funkciója által meghatározott tevékenység elméleti megalapozása és magának a társadalmi funkcióknak beható vizsgálata.”
131. *Távlati könyvtártudományi kutatási program 1966—1970*. [Összeáll. a] Művelődésügyi Minisztérium Könyvtárosztálya. Bp. 1966. 6 l.
132. A könyvtárakban végzett kutatómunka elvi és szervezeti kérdéseinek tisztázása az egész tárgyalt időszakon át foglalkoztatta a könyvtáros közvéleményt. Lehetetlen lenne, és nem is feladatunk az erre vonatkozó tanulmányokat, előterjesztéseket felsorolni. Kiragadott példaként álljon itt csupán néhány: Sebestyén Géza: *A könyvtári kutatások mai problematikája a külföldi szakirodalom tükrében*. Bp. 1962. 163 l. (Az Országos Könyvtárügyi Tanács kiadványai. 15.) — Bereczky László—Zircz Péter: *Tudományos kutatómunka a könyvtárakban*. = *Könyvtári Figyelő*. 1971. 4. sz. 295—300. l. — Papp István: *Kutatóműhelyek. A könyvtárosképző intézmények és a KMK*. Bp. 1973. — Havasi Zoltán: *A könyvtárosok tudományos tevékenységéről*. = *Könyvtári Figyelő*. 1973. 3. sz. 229—239. l. — Hogy a vélemények egybehangzóbbak, azt bizonyítsa két idézet. Rózsa György így fogalmaz: „A tudományos könyvtár ... sokrétű funkcióinak és a vele szemben jelentkező társadalmi szükségleteknél fogva, mint a felsőfokú oktatás és képzés egyik telephelye, mint általános kulturális és ismeretterjesztő intézmény, végül, de nem utolsósorban mint tudományos műhely, a maga egészében tudományos probléma-komplexust alkot.” (*A tudományos könyvtár a tudományos technikai forradalom korában*. = *Magyar Könyvszemle*. 1965. 297—312. l.) B. Nagy Ernő pedig a következőket állapítja meg: „Másokkal együtt az a véleményem, hogy a könyvtár nem pusztán kulturális szolgáltató üzem, hanem önálló kutatóműhely is, amely rendeltetészerűen kapcsolódik be a környezetének megfelelő alkotótevékenységbe.” (*A könyvtári kutatások személyi tényezői*. = *Könyvtártudományi tanulmányok*. 1973—1975.) *Könyvtári kutatások*. Bp. 1978. 37. l.
- 132a L. *Társadalmi Szemle*. 1969. 7—8. sz. 47—70. l. — Ez a dokumentum határozta meg azokat az alapelveket és törekvéseket, amelyeket az MSZMP a tudományos kutatás továbbfejlesztése terén követ, és körvonalazta a tudománynak a szocialista társadalom építésével kapcsolatos feladatait.

amely nemcsak meghatározta az OSZK kutatási tevékenységét, hanem amelynek keretébe sajátos feladatait megkeresve és megoldva kellett beleilleszkednie és a hazai tudományosságot szolgálnia.

*

1958-ban a Nemzeti Könyvtár — Jóború Magda főigazgató és Sebestyén Géza főigazgató-helyettes irányításával — ismét szembenézett önmagával, mérlegelte, elemezte addigi működését, és próbálta tisztázni alapfunktóióit.¹³³

Az október 6-án tartott vezetői kollégium elé került *Az OSZK tudományos kiadványterve*, és *A bibliográfiai munka feladatai az OSZK-ban* c. előterjesztés.¹³⁴ Előbbi a kiadványsorozatok helyzetét taglalva megállapította, hogy ezek nagy része szünetel, viszont „az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai címet viselő sorozat egyre több olyan művet terelt a maga áramába, mely régebben valamely specializált sorozatban jelent volna meg.” Ez a sorozat életképességét bizonyítja. Összefoglalóan ezt állapította meg az előterjesztés: „A régi sorozatok legnagyobb része felett ma már eljárt az idő, s éppen a közös gondolatot: azt, hogy mindezt a munkát a Nemzeti Könyvtár foglalja közös keretbe, a túlzott differenciálódás sem a múltban, sem ma nem szolgálja.”

Arra a kérdésre, hogy a könyvtár tudományos munkaterve, és ezzel összefüggő kiadványi tevékenysége hogyan alakuljon, a következő feleletet kapjuk: A könyvtár három síkon folytat tudományos tevékenységet. Ezek közül első helyen áll a bibliográfiai, elsősorban nemzeti bibliográfiai munka. A második csoportba a könyvtártudomány, ezen belül a bibliotekonómiai, könyv-, nyomdászati- és sajtótörténeti kutatások tartoznak. A harmadik feladatkör a fentiekkel összefüggő más tudományos területek, elsősorban a gyűjtemények anyagának feltárását segítő, de a könyvtártudomány területén kívülálló stúdiumok művelése.

Szükségesnek tartja az előterjesztés ez utóbbi csoport létjogosultságának elvi alátámasztását: a könyvtárnak munkája ellátásához más tudományágak szakembereire is szüksége van. Részükre pedig bizonyos lehetőséget kell szaktudományi tevékenységük műveléséhez adni, másként átmennék innen a számukra legmegfelelőbb tudományos intézetekbe.

A kutatónapok rendszerét fenn kívánja tartani a könyvtár vezetősége — elsősorban a kiadványtervvel kapcsolatos feladatok elvégzésére. Utalás történt a fiatal dolgozók tudományos munkába való bevonására is.

A kiadványsorozatok közül — adott időben — a *Magyar Könyvészet*, *Az Országos Széchényi Könyvtár Kiadványai* és *Az OSZK Évkönyve* folytatását javasolja az előterjesztés — amelynek elvi megállapításait elfogadta az intézet vezetősége.

133. *Az Országos Széchényi Könyvtár 1958. évi beszámolója.*

134. *Az Országos Széchényi Könyvtár tudományos kiadványtervéről.* 1958. október 6. — *A bibliográfiai munka feladatai az OSZK-ban.* 1958. október 2. Egyik előterjesztésen sem szerepel a szerző neve. Az október 9-én tartott kollégiumi ülés jegyzőkönyve az első téma felelőseként Dezsényi Bélát, a másodikénak Sebestyén Gézát jelöli meg.

Ezek az elképzelések már nem terjednek ki azokra a feladatokra, amelyek 1959. január elsejétől az akkor megalakult Könyvtártudományi és Módszertani Központ ügykörébe kerültek át. De még nem is vetik előre azt az alapvető funkcióbővülést, amelyet a Várba való beköltözés perspektívája nyit meg a következő évben a könyvtár előtt.

„Döntő fordulatot a Várba való költözés fog jelenteni: az 1960 és 1970 közé eső évtized lesz a Magyar Nemzeti Könyvtár igazi megvalósulásának időszaka” — írta bizakodó bevezetésében *Az OSZK programja az 1961—1975. évekre* szóló, 1959-ben összeállított távlati terv.¹³⁵ Ez a dokumentum — többek között — az örökölt restanciák felszámolását is célul tűzte ki: ezek között első helyen a hungarika anyag számbavétele és beszerzése szerepelt, de helyet kapott a könyvtár *jellegéhez méltó* (aláhúzás a szerzőtől) könyvtártudományi munka kibontakoztatása. A részletezésben a feladatok nagy részét a KMK Könyvtártudományi Osztálya „külső és belső” feladatai körébe sorolja, és csak másodsorban említi „az OSZK egyéb téraiban folyó tudományos munkákat”. Itt — a hivatali időben végzett tevékenység középpontjában — a Kézirattár katalógustervének bontása áll (l. az erre vonatkozó fejezetben), mellette az országos ősnymtatványkatalógus elkészültéről történik említés (1961), valamint az egyéni — elsősorban kutató napok keretében végzett — könyvtártani, könyvtörténeti és egyéb kutatásokról. Részletesen foglalkozik a program a retrospektív nemzeti bibliográfiai kiadványokkal is (l. ott). A kiadványi tervben az előzőekben már említett sorozatok kapnak helyet.

A 15 évre szóló programban azonban — a felsoroltakon kívül — számos olyan pontot is találunk, amelyek megvalósítása elvi előkészítést, tudományos módszerrel végrehajtott elméleti megalapozást igényel. Az ilyen mondatok mint „Különleges feladatok állnak a könyvtár előtt a katalógushálózat továbbfejlesztése terén is”, vagy — hogy egy más területről vegyük a példát — „átfogó mikrofilmezési terv készítése a Széchényi Könyvtár filmezés szempontjából számbajöhető egész állományáról”, „Átfogó felmérés a hazai és külföldi könyvtárakban őrzött hungarika anyag filmen való begyűjtésére”, olyan előkészítést kíván meg, amely már tudományos felkészültséget követel, és így — végső soron — a kutatómunka fogalmát is kimeríti.

A könyvtár vári funkciórendszerének megfogalmazásakor vetődött fel az OSZK részéről az a kíváncsi, hogy eddigi feladatai mellé — többek között — a magyar irodalom, nyelvészet és történelem területén szakkönyvtári funkciót is beiktathasson.¹³⁶ Ezzel, a később részben megvalósult vállalással, az intézmény egy újabb tudományos probléma megoldását vette magára.

1965 elején a könyvtár összeállította 1966—1970-re szóló ötéves tervét.¹³⁷ „Könyvtárunk munkáját az elkövetkező ötéves időszakban alapvető-

135. *Az OSZK programja az 1961—1975. évekre*. 1959. március 4. 19 gépelt lap és 8 melléklet. OSZK Irattár.

136. *Az OSZK funkcióinak rendszere*. Jóború Magda főigazgató 1961. július 13-án terjesztette fel az MM-nek. OSZK Irattár 948/61. sz. — *Az új Nemzeti Könyvtár működése*. 1963. szeptember 23. OSZK Irattár 1886/63. sz.

137. *Az Országos Széchényi Könyvtár főbb feladatai a 3. ötéves tervben (1966—1970)*. 1965. március 2. OSZK kollégiumi előterjesztés. OSZK Irattár Koll. 7—1965. sz.

en az új épülettel kapcsolatos felkészülés jellemzi. Erőink zömét ennek érdekében koncentráljuk” — mondják az előterjesztés első mondatai. Ebben a megfogalmazásban a tudományos munka ugyan nem kapott helyet, de éppen a vári felkészülés tapasztalatai alapján került előtérbe az a szempont, amely eddig csak a sorok között jelentkezett, és melyet a terv most így fogalmazott meg: „Erősíteni kívánjuk azt az eddig is érvényesülő tendenciát, hogy munkánk tartalmára és módszereire vonatkozó döntéseket a tapasztalatok feldolgozása és elvi megfontolások alapján hozzuk. Ennek érdekében fejtjük ki elméleti és módszertani tevékenységünket.” E csoportban találjuk — ismét csak példákat ragadva ki a felsorolásból — a gyűjtőkör problematikájának vizsgálatát, a hungarika-dokumentáció elvi és gyakorlati kérdéseit, a bibliográfiai szolgáltatások hasznosításának elemzését, és más, a mai kutató-fejlesztő tevékenység körébe tartozó feladatokat.

A könyvtár gyűjteményeinek tíz évre szóló (1971—1980) fejlesztési terve¹³⁸ pontokban foglalva sorolta fel a jelzett időszak tennivalóit: a tudományos munkákat a feldolgozást tárgyaló fejezetbe utalta. Az adott helyzetben a bizonytalan időpontban bekövetkező vári felkészülés előtt új feladatokat nem iktatott a könyvtár tudományos feladatai közé, arra törekedett, hogy a már megkezdetteket befejezze.

A központi szolgáltatások távlati fejlesztési tervébe¹³⁹ (itt szerepelnek a bibliográfiai vállalkozások) már több új témával találkozunk, elsősorban a nemzeti bibliográfiai (hungarika bibliográfiai) munka kibontakoztatása érdekében. De „új” feladatként jelentkezik a magyar retrospektív sajtó-bibliográfia összeállításának megindítása is.

Mindkét fejezetben megtalálhatók a fejlesztést, a hatékonyabb feladatmegoldást feltételező elméleti munkák is.

1969-ben új típusú kutatási feladatok jelentkeztek a könyvtárban, mégpedig a kurrens bibliográfiai és nyilvántartási munka hatásfokát emelő, felhasználhatósági lehetőségeit kiterjesztő gépesítésnek szellemi megalapozása érdekében.

A gépesítés előkészítése a nemzetközi követelményekből fakadt, abból a felismerésből adódott, hogy kizáródunk a világ országainak közös tevékenységéből, ha nem zárkózunk fel a modern technika alapján nyugó információszolgáltatás követelményeihez. Ennek teljesítése azonban azzal az örvendetes fejleménnyel járt, hogy sikerült mind a KGST, mind pedig a világviszonylatban folyó nemzetközi információs rendszerekbe, illetve azok munkájába nemcsak bekapcsolódnunk, hanem azok keretén belül magas színvonalú kutató-fejlesztő tevékenységet is kifejtünk.

Az elmondottakkal nem azt akartuk bizonyítani csupán, hogy a „klaszszikus” tudományos és a kissé lenézett könyvtártani munka közé hogyan épült be az a működésünkkel összefüggő tevékenység amely az intézmény tudományos módszerekkel való fejlesztését, feladatai nagy részének kutatási felkészültséggel való megoldását igényli. Arra is rá kívántunk mutatni,

138. *A könyvtár gyűjteményeinek fejlesztési terve 1971—1980.* 1972. 6+8 gépelt lap. OSZK Irattár 866/1972. sz.

139. *A központi szolgáltatások fejlesztésének terve. 1971—1980.* 11 gépelt lap + mellékletek. OSZK Irattár 1832/1971. sz.

hogy amikor az egyik oldalon fejlődés következett be, akkor a másik oldalon hátrálás történt. Nem elvszerűen természetesen, hanem a vári felkészülés követelményeiből adódóan. Az ún. rekonstrukciós munkák, illetve az új épület funkcionálása érdekében kifejtett tevékenység (a katalógusok revíziója, modernizálása, a vári kézikönyvtár anyagának összeállítása stb.) nemcsak a könyvtár egészére rótt terheket, hanem a személyi egyensúlyt is megbontotta; kivonta a közügyíjteményekből az éppen „nélkülözhető” dolgozókat, velük a könyvtári vonalat erősítette meg, de a táruk tudományos feltáró munkáját ezzel visszavetette. Ez az átcsoportosítás a bibliográfiai területet nem érintette, ott — éppen a súlyos elmaradások felszámolása érdekében — a munkatársak száma többé-kevésbé megfelelően növekedett.

A vári épület elkészültének kitolódása és a könyvtárügyben jelentkező pozitív fordulat, amelyet az MTA Könyvtörténeti és Bibliográfiai Munkabizottságának, de osztályainak, intézeteinek a könyvtárak tudományos munkája iránti igénye mozgatott, az OKDT 1972-ben szerveződött Könyvtárpolitikai Szakbizottságának aktív működése erősített, az 1970-es évek elején új lendületet adott a nemzeti könyvtár tudományos tevékenységének.

Ennek egyik jele az is, hogy a hatvanas évek végéig Dezsényi Béla kapott megbízást a kutatásokkal összefüggő kérdések gondozására, majd nyugdíjba vonulása után 1971. október 1-től tudományos titkári állást szerezett a könyvtár főigazgatója az említett feladat ellátására, a kiadványok gondozására, a képzés, továbbképzés szervezésére.

Az OSZK-ban 1974-ben a pártszervezet vezetőségi értekezlete, illetve taggyűlése is foglalkozott a tudományos munka kérdéseivel Havasi Zoltán főigazgató-helyettes előterjesztése és a tudományos munkát végző párttagok véleménye alapján.¹⁴⁰ Az intézmény tudományos tevékenységéről az MSZMP VIII. kerületi Bizottsága Tudománypolitikai Munkabizottsága is kért beszámolót.¹⁴¹ E megbeszélések, viták során, a kérdések többszöri megfogalmazása révén egyre inkább tisztázódott a Nemzeti Könyvtár szerepe az országos kutatás egészében és világosabbá váltak feladatai is.

*

Amikor a továbbiakban rátérünk az egyes területek tudományos tevékenységének bemutatására, utalni kell a bevezetésben már elmondottakra, nevezetesen arra, hogy a tárgyalás módja nem lehet egészen egyöntetű. Részletesebben kell azon területek fejlődéséről szólni, ahol a munkálatok megalapozása az előző korszakban nem történt meg (hungarika bibliográfia), vagy ahol a folyamatos tevékenység regisztrálására még nem került sor (kutatónapi eredmények), rövidebben azokról, amelyek létrejöttek körülményei dokumentáltak, részleteiben is feltártak (a retrospektív bibliográfiai vállalkozások).^{141a}

140. *Irányelvek az Országos Széchényi Könyvtár tudományos jellegének erősítéséhez.* 1974. szeptember 26.

141. OSZK Irattár 1836/74, 1.7 sz.

141a A könyvtár tudományos tevékenységét — 1970-től kezdve — folyamatosan regisztrálják Somkuti Gabriellának az intézmény munkájáról szóló beszámolóiban az Országos Széchényi Könyvtár évkönyveiben.

A két világháború közti korszak még a kurrens magyarországi nemzeti bibliográfia rendszeres megjelentetését sem tudta biztosítani, még kevésbé törődhetett az államhatárokon kívül eső magyar vagy magyar vonatkozású dokumentumok nyilvántartásával.

A felszabadulás után — igazodva az általános fejlődéshez — a Nemzeti Könyvtár hatáskörébe került a magyar nemzeti bibliográfia rendszerének kialakítása és gondozása. Ezt a feladatát az OSZK évek szívós munkájával meg is oldotta, de a *külföldi* hungarika irodalom bibliográfiai feltárására a felszabadulás utáni években még nem gondolhatott:

- egyrészt fejlesztési, személyi és anyagi okokból: az elsődleges tennivaló a hazai irodalom bibliográfiai feldolgozása volt,
- másrészt a negyvenes, ötvenes évek politikai, ideológiai légköre sem kedvezett még a külföldi hungarikumok problémáinak nyílt és tárgyilagos felvetésére, elemzésére.¹⁴²

Az ötvenes évek végétől azonban egyre több figyelmet fordítottak — nemcsak a könyvtárosok — hanem az itthoni és a határokon túl élő írók, irodalomtörténészek és történészek is — a külföldi magyar nyelvű, illetve magyar vonatkozású művek számbavételére, egyre erőteljesebben léptek fel a magyar kultúra eme értékeinek nyilvántartása, megismerése érdekében.¹⁴³

Minden síkon, így könyvtári vonatkozásban is megindult a téma elvi tisztázása.¹⁴⁴ Az OKT Bibliográfiai szakbizottságának 1959-ben összeállított, *A Magyar Nemzeti Bibliográfia fejlesztési terve* c. programjában¹⁴⁵ már a fő feladatok között található a külföldi hungarikumok bibliográfiai jegyzékének folyamatos közreadása. Az 1961 szeptemberében tartott gödöllői Bibliográfiai Konferencia nemzeti bibliográfiai szekciójában a szakemberek nyomós érvekkel sürgették a külföldi hungarikumok nyilvántartásának megoldását, a magyar, nemzeti bibliográfiai rendszerbe történő beépítését.¹⁴⁶

142. A hungarika problémával való foglalkozás először inkább csak a gyarapítás vonalán jelentkezett. 1959-ben feljegyzés készült a külföldi hungarikumok beszerzésének fokozásáról, a rendszeres gyűjtés megindítása érdekében. OSZK Irattár.
143. Részletesen feldolgozza e kérdéskört Haraszthy Gyula tanulmánya: „*Hajszálgyökerek*” és a *hungarika-bibliográfia*. Bp. 1974, OSZK—KMK. 22 l. (Magyar Könyvtárosok Egyesülete. Előadások — viták 2.)
144. A hungarika bibliográfia elvi, elméleti kérdéseinek részletezésére ezúttal nem térhetünk ki, a szakirodalom ezt a problémát már tisztázta.
145. MM/XI. oszt. 79 002 (UMKL).
146. A magyar nemzeti bibliográfia rendszeréről Dezsényi Béla, Fügedi Péterné, Komjáthy Miklósné, Kóhalmi Béla és Szentmihályi János tartott előadást. Részben ezek szövegét közlik, részben e témakörhöz kapcsolódnak az alábbi publikációk: Szentmihályi János: *A társadalomtudományok szakbibliográfiáinak néhány kérdése*. = *Magyar Könyvszemle*. 1962. 16—17. l. — Fügedi Péterné: *Az Országos Könyvtárügyi Tanács Bibliográfiai Munkabizottságának Nemzeti Bibliográfiai Szekciója*. = *Magyar Könyvszemle*. 1962. 235. l. — Haraszthy Gyula: *A magyar nemzeti bibliográfia fejlődése a gödöllői bibliográfiai konferencia után*. = *Magyar Könyvszemle*. 1966. 83—88. l. — Rózsa György: *A hungarika dokumentáció néhány vonatkozásáról*. = *Magyar Könyvszemle*. 1966. 264—268. l. — Fügedi Péterné: *A kurrens magyar nemzeti bibliográfia időszerű kérdései*. = *Magyar Könyvszemle*. 1962. 278—292. l.

1967 legelején Fügedi Péterné előterjesztésében foglalkozott az intézmény vezető kollégiuma a magyar nemzeti bibliográfia továbbfejlesztésének kérdésével.¹⁴⁷ Fügedi Péterné hivatkozott ugyan arra, hogy a Várra való felkészülés időszakában a könyvtár a rekonstrukciós feladatok ellátására koncentrálna, és a bibliográfiai szolgáltatások kiterjesztését vissza kell fognia, mégis javasolta a külföldi hungarika kiadványok dokumentációjának megszervezését. A hungarika kategóriák részletes taglalása után az előterjesztés az anyaggyűjtés lehető forrásait veszi számba, majd javaslatokat tesz a címek hungarika típusonkénti csoportosítására, ezen belül betűrendes és szakrendi nyilvántartások kiépítésére. Célul tűzi ki a tervezet előbb a magyar nyelvű kiadványok, majd a magyar szerzős művek és fordítások, végül pedig a magyar vonatkozású anyag bibliográfiájának közreadását.

Az Országos Széchényi Könyvtár álláspontját a legvilágosabban és leg-tömörebben az az előterjesztés foglalta össze, amit Sebestyén Géza h. főigazgató intézett 1967. május 22-én a Művelődésügyi Minisztérium Könyvtári Osztályához.¹⁴⁸

Ebben a tárgyalat témára vonatkozóan a következők olvashatók:

„Míg a hazai kiadványok tekintetében a további munkálatokhoz már biztos alapok állnak rendelkezésünkre, a külföldi hungarika irodalom vonatkozásában — pár elszigetelt és rendszeresnek semmiképpen nem mondható magánvállalkozástól eltekintve — tulajdonképpen igen kevés történt. Pedig a kötelezettség itt sem hárítható el. Magyarország sajátságosan az az ország, ahol az itt érintett irodalomnak különleges mérete és fontossága van. Ezzel szemben az a helyzet, hogy más országokban a kérdés lényegesen előbbre van, ha nem tekinthető egyenesen megoldottnak (pl. a keletnémet és nyugatnémet, a cseh, belga, holland, svájci stb. nemzeti bibliográfiák példája.) Országunk kultúrpolitikai érdekei, élenkülő nemzetközi kapcsolataink egy-képpen a megvalósítást sürgetik. Míg azonban ez a fajta feltárás pl. minden népi demokrációban a *bibliográfiai rendszer* lényeges részének számít, nálunk egész terjedelmében új feladatként jelentkezik.”

Sebestyén Géza, a fontossági sorrendet követve, a következő hungarika típusok számbavételét javasolta:

- külföldi magyar nyelvű kiadványok,
- magyar művek külföldi fordításai,
- magyar szerzők külföldi publikációi,
- témájában magyar vonatkozású, magyar tárgyú külföldi irodalom.

Az előterjesztés arra is utalt — és erről már a gödöllői konferencián is esett szó — hogy az 1957. évi varsói bibliográfiai értekezleten a részt vevő szocialista államok kölcsönösen vállalták egymás tájékoztatását a partnereket érintő patriotika irodalomról. Így a Széchényi Könyvtár azóta is megkapja — sajnos egyre csökkenő mértékben — az együttműködő nemzeti könyvtáraktól az ott megjelent magyar vonatkozású művek és cikkek cí-

147. OSZK Irattár Koll. 10-1966. sz. 7 l. Az előterjesztést 1967. január 5-én tárgyalta meg az OSZK vezetői kollégiuma.

148. *Nemzeti bibliográfiánk kérdései*. OSZK Irattár 1090/1967. sz. — Az előterjesztés Fügedi Péterné feljegyzésének felhasználásával készült.

meit, cserében mi is megküldjük a magyar könyvtermés érintett szektoráról a számukra szükséges címek kartonjait.

Ez önmagában nem bizonyult elegendőnek, hiszen a válogatás egyenetlen volt, és természetesen nem terjedt ki a nyugaton megjelent kiadványokra. Az évente külföldön kiadott 8–10 000 magyar vonatkozású könyv számbavétele sem könnyű feladat, de még nehezebben oldható meg az időszaki kiadványokban megjelenő anyag feltárása. Ehhez a legfontosabb 800–1000 külföldi folyóiratot kellene átnézni (ez csak könyvtárközi kooperáció révén valósítható meg), és a kiszűrt címekből az OSZK-nak kellene áttekinthető nyilvántartásokat, illetve kiadványokat szerkeszteni. „Az eredmény az lenne, hogy az illetékes tényezők tudomást szerezhetnének a magyar politikai és gazdasági élet eseményeinek külföldi visszhangjáról, a magyar irodalom és történelem, a magyar tudomány szempontjából jelentős külföldi közlemények megjelenéséről” — érvelt Sebestyén Géza.

A külföldi hungarikumok visszamenőleges feltárásának hiányai csak több évtized szívós munkájával tüntethetők el — szögezte le a dokumentum.

Bár Sebestyén Géza felterjesztésére a Minisztérium nem válaszolt, sem az OSZK, sem felettes hatósága nem fektette el a hungarikumok nyilvántartásának ügyét.

1969 decemberében az OSZK vezetői megvizsgálták a külföldi magyar vonatkozású kiadványok feltárásának és regisztrálásának helyzetét.¹⁴⁹ Megállapították, hogy az intézményen belül ez a munka — egymástól függetlenül — öt osztályon folyt. Éppen ezért a könyvtár vezetősége szükségesnek tartotta e feladatkör intézetben belüli elemző vizsgálatát és összehangolását. A helyzet feltárásával és a megfelelő javaslat elkészítésével a főigazgató Haraszthy Gyula fősztályvezetőt bízta meg. Egyidejűleg felkérte az illetékes osztályok vezetőit, hogy adjanak írásbeli tájékoztatást az osztályukon folyó hungarika bibliográfiai tevékenységről.¹⁵⁰

Az első vizsgálatok nyomán a december 1-én tartott fősztályvezetői értekezlet megbízta Haraszthy Gyulát egy tanulmány készítésével, amely a kérdéskör nyitott problémáit tárja fel. Sebestyén Géza 1970 júniusában fogalmazta meg a vizsgálatok során eldöntendő kérdéseket:¹⁵¹

- mi az intézmény feladata ezen a téren?
- milyen munkák folynak jelenleg is (a legkülönbözőbb osztálykerekben)?
- milyen fejlesztés lenne kívánatos?
- milyen munkaszervezetben lehet a munkát legeredményesebben végezni (tekintettel a feladatok sokrétűségére)?

Ezzel egy időben hat tagú munkaközösséget is felkért, hogy a vizsgálatokban vegyen részt.¹⁵²

149. Az elsején tartott fősztályvezetői, ill. a 16-i osztályvezetői értekezleten.

150. OSZK Irattár. 2712/1969. sz. November 9.

151. OSZK Irattár. 1970. június 12.

152. A Haraszthy Gyula vezette munkaközösség tagjai: Faragó Lászlóné, Fügedi Péterné, Németh Mária, Somogyi Andrásné, Szentmihályi János és Szilvassy Zoltánné voltak.

Az OSZK vezetősége 1970. december 14-én tartott szakmai értekezletén vitatta meg Haraszthy Gyula előterjesztésében a *Hungarika-kérdések az OSZK-ban* c. összefoglalást. Ennek eredményeként a főigazgató 12 pontban rögzítette a Nemzeti Könyvtár hungarika bibliográfia feladatait. Az értekezlet jegyzőkönyve¹⁵³ ennél fogva alapidokumentumnak minősül s a következő 4–5 év távlati tervének is tekinthető. Előírta a *Hungarica. Külföldi Folyóiratszemle* kiadását, a külföldi magyar nyelvű periodikumok egy negyedévi válogatott cikkanyagának próbaszámában, majd az MFR mellékleteként történő folyamatos közreadását; a két hungarika periodikum-címjegyzék (Kemény G. Gábor és Németh Mária összeállítása) megjelenítését, a monografikus jellegű külföldi magyar nyelvű kiadványok 1961 és 1970 közötti bibliográfiájának összeállítását, a magyarországi írók (költők, esszéisták stb.) 1945–1967 között idegen nyelveken külföldön megjelent könyveit regisztráló bibliográfia közreadását (a Szerzői Jogvédő Iroda megbízása alapján), és még néhány – nyilvántartás jellegű – kérdésmegoldását.¹⁵⁴

A terv realizálását ez esetben a gyakorlat valóban bizonyította azzal, hogy majd minden pontja teljesedésbe ment. Csupán az Országos Gyarapodási Jegyzék *Hungarica* mellékletének kiadása akadt el a próbaszám megjelenítése után.¹⁵⁵

A főigazgatói határozat létrehozta Haraszthy Gyula vezetésével az OSZK-n belüli elvi és gyakorlati munkák összefogására, fejlesztésére a Hungarika Koordinációs Bizottságot, amely felhatalmazást kapott arra is, hogy külső intézményekkel, testületekkel (pl. a Magyarok Világszövetségével) konzultatív kapcsolatot tartson.¹⁵⁶

A vezetői együttes úgy ítélte, hogy az adott szakaszban nem a történeti, 1945 előtti, hanem a felszabadulás utáni korszak hungarika bibliográfiai problémáit kell elsősorban megoldani. Nem azért, mert a régebbi idők kevésbé fontosak lennének a kutatás számára, hanem mert a könyvtár erőinek és anyagi lehetőségeinek véges volta miatt a munkát ott kell kezdeni, ahol legtöbb a tennivaló, ahol a hiány leginkább érződik.

153. OSZK Irattár 006/71 sz. 1970. december 22.

154. A főigazgatói határozat foglalkozott még a varsói bibliográfiai egyezményekben vállalt kötelezettségek teljesítésével; a retrospektív jellegű (1945 előtti) hungarika-bibliográfiák anyagának fokozatos gyűjtésével, különös tekintettel a különgyűjtemények anyagára; utasította a Gyarapítási Osztályt addig is vezetett hungarika-kataszterének folytatására, a Hírlaptárat átfogó terv készítésére az egész külföldi magyar sajtó rendszeres feldolgozása érdekében.

155. *A Külföldi Könyvek Országos Gyarapodási Jegyzéke. A Hungarica melléklet* próbaszáma 1972-ben jelent meg: IV, 78 lap terjedelemben, 150 példányban. A próbaszám megjelenése után az illetékes főosztály nem folytatta a kiadvány publikálását.

156. A Hungarika Kooperációs Munkabizottság tagjai: Orvos Mária titkár, Fajsek Magda, Fügedi Péterné, Kemény G. Gábor, Németh Mária, Somkuti Gabriella, Szentmihályi János, P. Szerb Judit, Wix Györgyné. A munkaközösség a magyarországi előzményeket figyelembe véve, a már említett varsói határozatok, továbbá az UNESCO által 1958 szeptemberében Bécsbe összehívott tanácskozás, majd a gödöllői értekezlet ajánlásai alapján javasolta, hogy a Nemzeti Könyvtár a lehetőség szerint szerezzen meg minden az országra vonatkozó és az ország szerzői által bárhol, bármelyik nyelven kiadott nyomtatványt, s mindezekekről készítsen hozzáférhető bibliográfiát vagy katalógust.

Az 1970 decemberében tartott III. Országos Könyvtárügyi Konferencia elfogadta a Nemzeti Könyvtár álláspontját, s a hungarika bibliográfia fejlesztésének kötelezettségét tette a nemzeti könyvészetről szóló fejezet élére: „Azzal a területtel kell kezdenünk, amely a leginkább elhanyagolt...” — hangzott a bevezető mondat.¹⁵⁷

Az OSZK Hungarika Koordinációs Bizottsága az országos konferenciával szinte egy időben kezdte meg munkáját. A bizottság elnöke a következőket írta később az együttes tevékenységéről: „... szerencsére nem adminisztratív szervként működött. Vitaforummá vált, amely az egyes készülő kiadványok „próbaszámain” elemezte, kritikai észrevételekkel és különféle javaslatokkal élt, külső, nem a könyvtárhoz tartozó tudósok, szakértők, könyvtárosok véleményét is kikérte, konzultációkat folytatott, az egyes periodikus kiadványok szerkesztőivel rendszeres kapcsolatot tartott. A dolgok természeténél fogva legfontosabb partnere a Bibliográfiai Osztály volt, hiszen e munkák legnagyobb része erre az osztályra, mindenekelőtt Fügedi Péterné osztályvezetőre és ... munkatársaira hárult.”¹⁵⁸

Az előkészítő munkák befejeztével a Nemzeti Könyvtár megindította hungarika bibliográfiáinak összeállítását, közreadását.

Egy próbaszám megjelentetése után 1971. január elsejével indult meg Szentmihályi János szerkesztésében a *Hungarica Külföldi Folyóiratszemle*, a *Magyar Folyóiratok Repertóriumának* negyedéves mellékleteként, könyvtárközi együttműködés segítségével. A szerkesztő — a Hungarika Koordinációs Bizottsággal egyetértésben — a következő célt tűzte ki: mivel mennyiségileg lehetetlen a külföldi (idegen nyelvű) periodikumok magyar vonatkozású cikkeit a maguk teljességében, föltárni, azokat a közleményeket kell ismertetni, amelyek teljes terjedelmükben Magyarország történelmével, irodalmával, művészetével, tudományos és művelődési életével, a politikai és a gazdasági élet jelenségeivel stb. foglalkoznak. Sokan — és már régen — kívánták, hogy a *Szemle* beszámoljon, vagy jelzést adjon a magyar és magyar vonatkozású művek külföldi fogadtatásáról.

A Bizottság javaslata értelmében 1972-ben megjelent (egy próbaszám tapasztalatai alapján) a következő periodikus hungarika összeállítás első száma is, a *Külföldi Magyar Nyelvű Folyóiratok Repertóriumuma* címen, ugyancsak az *MFR* évnegyedes mellékleteként. Ezt a határainkon kívül megjelenő legfontosabb magyar nyelvű folyóiratok válogatott közleményei-

157. Az 1970 decemberében lezajlott III. Országos Könyvtárügyi Konferencia elé terjesztett, a bibliográfiai munka során levő feladatait tárgyaló összeállítás a következőket állapította meg: „Minden fejlett könyvtáruddal és nemzeti bibliográfiai szolgálattal rendelkező ország arra törekszik, hogy mindenkori államhatárain kívül, de nemzeti nyelven megjelent, továbbá a vele kapcsolatos (idegen nyelvű) legfontosabb dokumentumokat is feltárja, esetleg különféle bibliográfiai kiadványokban publikálja. Nálunk ennek a fontos műfajnak igen tiszteletreméltó hagyományai vannak, azonban az utóbbi évtizedeinkben a hazai kiadványokkal kapcsolatos primér kötelezettségeink mellett a hungarika-problémákkal nem tudtunk a kérdés súlyának megfelelően foglalkozni. Itt az ideje, hogy támaszkodva elsősorban a Nemzeti Könyvtárra, de az országos szakkönyvtárrakra is, kiépítsük a hungarikumokra vonatkozó korszerű nyilvántartásainkat.”

158. L. Haraszthy Gyula idézett tanulmányát.

nek szakrendi felsorolását nyújtó, megfelelő mutatókkal ellátott kiadványt az OSZK Bibliográfiai Osztályának hungarika munkaállomása állította össze, S. Orvos Mária vezetésével.

Az OSZK hungarika-feltárási munkájának eredményeként készült el a *Külföldi magyar nyelvű hírlapok és folyóiratok címjegyzéke és adattára 1945—1970.* c. összeállítás, amelynek első kötetében Kemény G. Gábor a szomszédos szocialista országok, a másodikban pedig Németh Mária a nem szocialista országok időszaki sajtóját mutatta be.¹⁵⁹

Az 1970—1971-ben kialakított hungarika program keretében tehát először a periodikumok repertorizálását, illetve cím szerinti nyilvántartását megvalósító kiadványok láttak napvilágot. De ugyanakkor megindult az anyaggyűjtés és feldolgozás a könyvek vonatkozásában is. A Széchenyi Könyvtár a Szerzői Jogvédő Irodával kötött szerződése alapján vállalta a *Magyar irodalom idegen nyelven* c. munka 1945—1968-ra vonatkozó kötetének összeállítását. Az 1975-ben megjelent kiadványt a Tájékoztatási osztály munkatársai állították össze, Fajcsék Magda és Szilvássy Zoltánné szerkesztők irányításával. A Bibliográfiai Osztály hungarika munkaállomásán pedig megkezdődött, majd folytatódott a Csehszlovákiában, Romániában és Jugoszláviában 1961 és 1970 között kiadott magyar nyelvű könyvek címanyagának összegyűjtése, és megfelelő csoportosítása.

A Koordinációs Bizottság 1971, 1972 és 1973 folyamán több ülésen vitatta meg a kiadványok minden tartalmi és alaki problémáját, a már megjelent füzetek, kötetek visszhangját. A Bizottságon belül a segítőkészség, a jó szándékú kritika érvényesült, számos javaslat hangzott el a munka javítása, fejlesztése érdekében. Az Intézet vezetősége is elismerte ennek hatékonyságát. Az 1973. évi jelentés szerint: „A bizottság ... bebizonyította, hogy a könyvtár egyik kiemelkedően fontos tevékenységét, a hungarika dokumentáció terén szükséges koordinációs feladatot jól ellátja, s a továbbfejlesztés egyik legfontosabb könyvtáron belüli vitafórumává vált.”

A Hungarika Koordinációs Bizottság elnöke 1973-ban a következőképpen értékelte az OSZK-ban folyó hungarika munkálatokat, illetve határozta meg a legközelebbi feladatokat:¹⁶⁰

— az eddigi hungarika bibliográfiai kiadványok kritikai fogadtatása kedvező volt. Az intézmények és a kutatók tudományos tájékoztatási és társadalmi hasznukat elismerik, a folytatást igénylik;

— bármennyire is központi szerepe van a Nemzeti Könyvtárnak a hungarika bibliográfiák szerkesztésében, mégsem mindig egyedül, hanem a magyarországi könyvtárak munkatársaival együtt óhajtja több feladatát ellátni; különösen vonatkozik ez a nemzeti szakbibliográfiák szerkesztésére — éppen hungarika szempontból;¹⁶¹

159. *Külföldi magyar nyelvű hírlapok és folyóiratok címjegyzéke 1945—1970.* Bp. OSZK. 1. *Szocialista országok.* Összeáll. Kemény G. Gábor. 1974. 267 l. — 2. *Nem szocialista országok.* Összeáll. Németh Mária. 1972. 339 l.

160. Haraszthy Gyula: *A Hungarika Koordinációs Bizottság tevékenysége.* = *OSZK Híradó.* 1973. 5—6. sz. 100—103. l.

161. Ezzel a kérdéssel Fügedi Péterné foglalkozott. Az ő elemzéséből tudtuk meg, hogy kurrens nemzeti szakbibliográfiáink többsége (számszerint 18) beéri a hazai szakirodalom feldolgozásával, a külföldi magyar vonatkozású dokumentumok feltárást nem tartja feladatának.

— A Bizottság, mint eddig is tette, a jövőben még fokozottabban óhajt együttműködni a különféle illetékes szervezetekkel, pl. — az azóta megszűnt — Kulturális Kapcsolatok Intézetével, a Magyarok Világszövetségével, de mindenekelőtt az MTA Könyvtörténeti és Bibliográfiai Munkabizottságával;

— a hungarika bibliográfiai együttműködés határainkon is átléphet, sőt át is kell lépnie: elsősorban a szomszédos szocialista országok íróinak, tudósainak, könyvtárosainak baráti együttműködésére szeretnénk számítani, de bizonyos közös munkát a nyugati, illetve tengerentúli államok kutatóival és intézményeivel is ki kell alakítani;

— a külföldi hasonló bibliográfiák összehasonlító történeti ábrázolását szükséges lesz elvégezni, ezzel kapcsolatban az elméleti és módszertani kérdéseket feldolgozni, általában a nemzetközi összefüggéseket az „ica” könyvészeti szempontból áttekinteni.

A Hungarika Koordinációs Bizottság vezetését, a nyugállományba vonult addigi elnöktől, Haraszthy Gyulától Sebestyén Géza főigazgató-helyettes vette át. A testület 1974. december 19-én tartott még egy értekezletet: a Bibliográfiai Osztály nyilvántartásaival, továbbá a zenei hungarikumok feladataival foglalkozott.

Záróhatározatként kimondta, hogy a Hungarika Koordinációs Bizottság folytasson vizsgálatot a könyvtár különgyűjteményeinek hungarika témáiban.

Ezzel a Bizottság munkája — bár tevékenységének megszüntetésére nem történt határozat — lényegében befejeződött. De a hungarika problémák vizsgálata, e feladatok további kibontakoztatása természetesen folytatódott. Ez a fejlődési szakasz azonban már adott témánk időhatárán kívül esik.

Katalóguskiadványok

A Kézirattár a felszabadulás utáni években rendezte anyagát, állományrevíziót hajtott végre (1949), korszerűsítette katalógusrendszerét, feldolgozta gyűjteménye ömlesztett részeit, majd nagy lendülettel látott hozzá tudományos feladatai megvalósításához.

Ezt a tevékenységét két síkon fejtette ki:

— a tár állományát nyomtatott katalógusokban kívánta feltárni,

— a hazai kéziratokról központi katalógust, illetve a rájuk vonatkozó irodalomról bibliográfiai katasztert akart létrehozni.

A Tár 1950-ben jelentette meg a *Kéziratos források az OSZK-ban 1789—1867 c. bibliográfiát*, majd folytatta az anyaggyűjtést egészen a felszabadulás időpontjáig. Az 1868-tól 1945-ig terjedő címanyag kiadására azonban nem került sor.

1955-ben készült el és 1956-ban jelent meg *Az Országos Széchényi Könyvtár magyar nyelvű újkori kötetes kézíratainak katalógusa*, három sokszorosított kötetben, sajnálatosan kis példányszámban. A rendkívül hasznos alapmű kiegészítését már a közreadás időpontjában elhatározta a vezetőség, és a Kézirattár munkatársai hozzá is láttak a pótkötet anyagának összegyűjtéséhez. Ezzel azonban — mint azt az éves beszámolók bizonyítják —

elég lassan haladtak előre, mígnem a dolgozók egy részének a vári feladatokra történt átcsoportosítása miatt, majd a növekvő mennyiségű gyarapodás feldolgozásának kötelezettsége miatt, a hatvanas évek közepén a munkálatok felfüggesztésére kényszerültek. Sajnálatos, hogy e fontos katalógus folytatására, átdolgozott formában való kiadására azóta sem adódott lehetőség.

1955-ben újra hozzálátott a Tár az *újkori latin nyelvű kötetes kéziratok* katalógusának — 1949-ben megindított — összeállításához, az első években akadémiai célhittel segítségével. Ennek 1962-ben történt megszünte után természetesen lassabban haladt a feldolgozás, és a hatvanas évek elején — az előzőekben ismertetett okok miatt — ugyancsak abbamaradt. 1971-ben nyílt lehetőség a munka újrafelvételére a hátralevő feladatok körülhatárolásával és felmérésével. A következő években elég lassú ütemben ugyan, de előrehaladt az ide tartozó tételek rekatalogizálása.

A *német kötetes kéziratok katalógusának* munkálatai szintén az ötvenes évek közepén indultak meg, de 1961-ben már csak kutatóidőben folytak. A Hajdú Helga gondozásában készült, három kötetesre tervezett kiadvány munkálatai az 1960-as évtized második felében szintén elakadtak, befejezésére és kiadására a mai napig sem sikerült sort keríteni.

1969-ben jelent meg Vízkelety András egyéni munkájaként a *Kézirattár középkori német nyelvű állományának* leíró katalógusa, amely egy nemzetközi vállalkozás keretében az OSZK-ban őrzött 89 ó-német kézirat leírását tartalmazza.¹⁶²

A *francia nyelvű kéziratok katalógusát* Musztács Ágnes, az Egyetemi Könyvtár munkatársa állította össze a Kézirattár vezetőjének segítségével. Az 1958 körül elkészült mű 1960-ban került közreadásra.¹⁶³

Hogy a nyomtatott katalógusok munkálatainak lassítása, szüneteltetése mennyire sajnálatos a magyar tudományos kutatás szempontjából, azt mi sem bizonyítja jobban, mint azon felülvizsgálat megállapítása,¹⁶⁴ amely még 1962 végén folyt a Kézirattárban. A Bizottság javaslataiban igen nagy hangsúly esett a Tár állományának feltárására, és a legfontosabb gyűjteményrészek nyomtatott katalógusokban való közreadására. Ennek megvalósítása azonban a vári átállás miatt halasztást szenvedett.

A Kézirattár tudományos munkájával kapcsolatban kell megjegyeznünk, hogy az ország különböző gyűjteményeiben őrzött kéziratok felől csupán néhány régebbi megjelenésű részkiadvány tájékoztatott. Így érthető, hogy már az ötvenes évek legelején felmerült egy — a teljes hazai kéziratállományt nyilvántartó és bemutató — központi katalógus létrehozásának szükségessége. E cél felismerése a megvalósítás gyors megkezdésére

162. *Beschreibendes Verzeichnis der altdeutschen Handschriften in ungarischen Bibliotheken. 1. Bd. Széchényi-Nationalbibliothek.* Bp. 1969. Akad. Kiadó. 222 l. 7 t. Ua. Wiesbaden, Harrossowitz Verl.

163. *Az Országos Széchényi Könyvtár francia nyelvű kötetes kézirateinak katalógusa. — Catalogue des volumes manuscrits français.* J. Hajdú Helga közreműködésével összeáll. Cz. Musztács Ágnes. Bp. 1960. 107 l. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai 56 [57].)

164. A vizsgálatot Béley Pál, Mezey László és Pajkossy György végezték. Észrevételeiket *Jelentés az OSZK Kézirattárának felülvizsgálatáról* címen (1962. június 12-i dátummal) tették meg. OSZK Irattár.

osztókélt a Kézirattár munkatársait, elsősorban Csapodi Csabánét, akinek vezetésével 1952 elején már meg is kezdődtek az országos jelentőségű munkálatok.¹⁶⁵ 1954-ben több mint 200 kézirat-kataszteri statisztikai kérdőívet küldtek szét, és ezek válaszainak adatszzerű részét nyilvántartásba vették. 1957 óta Budapesten és vidéken is végeztek kiszállásokat, igyekeztek a magángyűjteményeket is felkutatni. Közben hozzáálltak a rendelkezésre álló nyomtatott katalógusok anyagának kicédulázásához. 1959-ben kézirat-katalogizálási útmutatót állítottak össze a címleírások egységességének biztosítása érdekében.¹⁶⁶ Csapodi Csabáné 1959. november 15-i dátummal készített feljegyzésében¹⁶⁷ teljes programot adott a katalógus továbbfejlesztésére. E tervben jelentős helyet kapott a külföldi gyűjteményekben őrzött hungarika kéziratok nyilvántartásának szükségessége, amelynek alapján az érintett dokumentumok mikrofilmen történő beszerzése is megvalósítható lenne. Ezekről az osztályvezető jegyzéket készített, és ennek alapján bekerlte őket.

A kéziratok központi katalógusának munkálataival párhuzamosan indult meg a kéziratokra vonatkozó irodalom összegyűjtése és katalógusban való feltárása.¹⁶⁸ A munkaközösségek tevékenységéről összeállított 1953. évi beszámoló¹⁶⁹ erről a következőket mondja: „Feladata a magyar kéziratokról megjelent irodalom gyűjtése. . . . A munkaközösség működésének végcélja egy nagy kiadvány lenne, mely magában foglalná a magyarországi vagy magyar vonatkozású kéziratokra vonatkozó, illetőleg azokra utaló egész irodalom bibliográfiáját.” Csapodi Csabáné ennek létrehozását alapos érvekkel támasztotta alá: a kézirat-forráskiadványokról, szövegkiadásokról — amelyek sokszor fedőcímmel jelennek meg — nem áll rendelkezésre nyilvántartás. Így a kutató számára sem képesek egy-egy dokumentum nyomtatásban történt kiadásáról gyors és hiteles felvilágosítással szolgálni, de ez a bibliográfia a szerző, illetve feldolgozó munka során sem nélkülözhető.¹⁷⁰

165. Csapodiné Gárdonyi Klára: *Kéziratok központi katalógusa és bibliográfiája*. = *Magyar Könyvszemle*. 1957. 282—287. l.
166. Az említett szabályzatot az osztályvezető és az osztály munkatársai készítették el. Ugyanekkor jelent meg Berlász Jenő: *Kéziratok katalogizálása* c. útmutatója. Bp. 1958. 112 l. (Az Országos Könyvtárügyi Tanács kiadványai 3.)
167. *Kéziratok Központi Címjegyzéke (KKC)*. OSZK Irattár. Kollégiumi előterjesztés, 1959. november 19. L. még a Kézirattár 1958—1962-es évekre szóló tervét, amely a „Külföldön levő hungarika-kéziratok mikrofilmjeinek rendszeres gyűjtését”-t célul tűzte ki.
168. Csapodi Csabáné idézett cikke szerint: „1952-ben, az MTA célhiteltámogatásával végre sikerült elindítani a kéziratbibliográfiát. Három év után a célhiteltámogatás megszűnt ugyan, de az OSZK Kézirattárának dolgozói folytatták és ma is folytatják [1957-ben] ezt a munkát.” Az eredmény: 30 000 cédula. „A kéziratbibliográfia a központi kézirat-katalógusnak nélkülözhetetlen előmunkálata és segéd-eszköz.”
169. *Jelentés az Országos Széchényi Könyvtárban szervezett tudományos munkaközösségek munkájáról*. (Összeáll. Waldapfel Eszter.) 8 gépelt lap. OSZK Irattár 865-3211/1953. sz. — A tervezett kiadványról a későbbiekben már nem esett szó.
170. Itt említhetjük meg azt a „mozgalmat”, amely 1960-ban a könyvtárban a kézirat központi katalógus példáján elindulva, további különgyűjteményi KC-k létrehozása érdekében indult. 1960. március 17-én az OSZK vezetői kollégiuma is foglalkozott a zenei-, a térkép- és az aprónyomtatvány-anyag országos kataszterének kiépítési lehetőségeivel, és határozatot hozott azok létrehozására. OSZK Irattár.

1953-tól 1962-ig munkaközösségi keretben, illetve osztálymunkában folyt az anyaggyűjtés, a számba jövő folyóiratok átnézése és kicédulázása révén. E munkálatokat, csakúgy mint a kéziratok központi katalógusának kiépítését az Akadémia is támogatta — célhittel kiutalásával.

1962-ben a Kézirattár már említett felülvizsgálata során a Bizottság elismerte e tevékenység fontosságát, de a módszerekre vonatkozóan némi változtatásokra tett javaslatot. Az előzőekben már többször említett körülmények (munkaerők kivonása, a kurrens anyag feldolgozásának növekedése) azonban ezeket a nyilvántartásokat már 1962 végével befagyasztották, és a tárgyalt időszakban folytatásuk többé nem került szóba.

Hubay Ilona katalógusa és a három kéziratári katalógus után — a megjelentek közül — első helyen az országos ősnymotatványkatalógust kell megemlíteni, még akkor is, ha a kiadvány nem a maga egészében, de anyagának egy negyedével, és Széchényi könyvtári szerkesztői révén kapcsolódik az intézményhez.

Az OSZK — tíz évvel ezelőtti kezdeményezés alapján — már 1950-ben hozzálátott ősnymotatványai bibliográfiai feldolgozásához, és 1952 végére, Sajó Géza és Soltész Zoltánné munkája nyomán elkészültek az itt őrzött inkunábulumok leírásai.

1956-ban az OSZK említett két munkatársa tervezetet készített az akadémiai Bizottság számára a magyarországi könyvtárakban fellelhető ősnymotatványok katalógusának kiadására.¹⁷¹ Előterjesztésüket a Bizottság jóváhagyta és a hamarosan meginduló munkálatokat folyamatosan támogatta. Maga a mű — amelyet Sajó Géza és Soltész Zoltánné szerkesztett — 1970-ben hagyta el a nyomdát.¹⁷² Két kötetében több mint félszáz hazai közgyűjteményben található mintegy 3600 mű 7100-at is meghaladó példányát regisztrálja, és az anyagot megfelelő mutatók segítségével tárja fel. „Ez a vállalkozás — állapította meg Borsa Gedeon — nemzetközi mércével mérve is élenjáró, hiszen országos ősnymotatványkatalógus ezt megelőzően csak az Egyesült Államokban és Belgiumban jelent meg.”¹⁷³

Az OSZK 16. századi külföldi nyomtatványainak katalógusát hosszú évek munkájával készítette és készíti elő a gyűjteményt őrző osztály. A 15 000 művet (11 000 kötetben) tartalmazó állományrész egyedeinek címléírását már az ötvenes évek elején megkezdték és 1966-ban sor kerülhetett az antikva-gyűjtemény addig feldolgozott anyagának adrematizált katalógusban való felállítására is. Az 1970-es években befejeződött a katalógizálási munka és már a problematikus kiadványok (impresszum nélküli művek stb.) meghatározása folyt. A munkatársak csekély létszáma miatt a katalógusszerkesztés csak lassan haladhat előre, a kiadvány megjelenése — jó esetben — a nyolcvanas években remélhető.

171. L. a kiadvány bevezetését: Introduction. 1. köt. I—LXXIX. 1. Soltész Zoltánné ebben minden, a kiadvánnyal kapcsolatos részletre kitér.

172. *Catalogus incunabulorum quae in bibliothecis publicis Hungariae asservantur*. Ed. Géza Sajó et Erzsébet Soltész. In colligenda materia et identificandis incunabilis socii fuerunt Csaba Csapodi et Miklós Vértesy. 1—2. vol. Bp. 1970. Akad. Kiadó. 2 db.

173. Borsa Gedeon: *Könyvtörténeti kutatások Magyarországon*. = *Könyvtári Figyelő*. 1973. 365—372. 1. Idézett rész: 366. 1.

A még nem említett különgyűjtemények egy-egy állományrészének katalógus kiadványban való bemutatására az ötvenes évek munkája eredményeként a hatvanas évek elején került sor. 1959-ben jelentek meg *A Magyar Tanácskörtársaság plakátjai az Országos Széchényi Könyvtárban* és *A Magyar Tanácskörtársaság röplapjai* c. összeállítások.¹⁷⁴ 1959-ben, illetve 1960-ban hagyta el a nyomdát a *Haydn művei az Országos Széchényi Könyvtár Zenei Gyűjteményében* c. összeállítás.¹⁷⁵ *Az Országos Széchényi Könyvtár grafikai plakátjai 1914-ig* pedig 1961-ben látott napvilágot.¹⁷⁶

Hankiss Elemér és Berczeli A. Károlyné munkája: *A Magyarországon megjelent színházi zsebkönyvek bibliográfiája 18–19. század* (1961), elsősorban az OSZK állományában levő dokumentumokat tárja fel — ezért is tekinthető e gyűjteményrész katalógusának — de túl is lép rajta más könyvtárak ide tartozó anyagának számbavételével.¹⁷⁷

Az utolsó — a tárgyalt időszakban megjelent ilyen jellegű kiadvány *Az Országos Széchényi Könyvtár 1800 előtti cseh és szlovák nyomtatványai* c. bibliográfia, Borsa Gedeon és Käfer István munkája volt (1971).¹⁷⁸

A katalógus bevezetésében figyelemre méltó és a mű jelentőségét megfogalmazó sorokat olvashatunk: „A dunamedencei népek szoros kapcsolatának, együttélésének eredménye az lett, hogy gyűjteményeinkben nagymennyiségű egymást érdeklő anyag rakódott le. . . . Nem került azonban eddig sor állományunk közös feltárására, holott azt mind gyűjteményeink gazdagsága, mind pedig a mindkét oldalon jelentkező tudományos igények sürgetően követelik. Most jelen kiadványunkkal erre az együttműködésre teszünk kísérletet.”

Az előbbiekből kifejtett cél helyességét maga a kötet igazolja: 1330 cseh, illetve szlovák nyelvű művet tár fel az érdeklődők számára — a használatot számos mutatóval könnyítve meg.

E kötet megjelenése után — 1974 végéig — más katalóguskiadvány előkészítésére vagy megjelenésére már nem került sor.

174. *A Magyar Tanácskörtársaság plakátjai az Országos Széchényi Könyvtárban. Leíró katalógus.* (Összeáll. Munkácsi Piroska.) Bp. 1959. 249. l. 37 t. — (Tiszay Andor—Munkácsi Piroska—Remete László): *A Magyar Tanácskörtársaság röplapjai. Bibliográfia és dokumentumgyűjtemény.* Bp. 1959. FSZEK—OSZK. 299 l. 60 t.
175. *Haydn művei az Országos Széchényi Könyvtár Zenei Gyűjteményében.* (Szerk. [és bev.] Vécsey Jenő. Közrem. Falvy Zoltán, Kecskeméti István stb.) Bp. 1959. Akad. Kiadó XXIII. 167 l. — Német és angol nyelvű kiadása 1959-ben, illetve 1960-ban jelent meg Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai sorozatának 48. tagjaként.
176. *Az Országos Széchényi Könyvtár grafikai plakátjai 1914-ig. Leíró katalógus.* (Összeáll. Munkácsi Piroska.) Bp. 1961. 136 l. 40 t. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai 57.)
177. Hankiss Elemér—Berczeli A. Károlyné: *A Magyarországon megjelent színházi zsebkönyvek bibliográfiája. XVIII—XIX. század.* [Közrem.] (Jordáky Lajos). Bp. 1961. Kossuth ny. 481 l. illusztr.
178. Borsa Gedeon—Käfer István: *Az Országos Széchényi Könyvtár régi cseh és szlovák nyelvű nyomtatványainak katalógusa 1800-ig. Katalóg starých českých a slovenských tlači. . . .* Bp. 1971. OSZK — Matica Slovenská. 406. l.

Retrospektív nemzeti bibliográfiai munkálatok
(kumulációk)

Nem szorul magyarázatra, így elég csak leszögezni azt, hogy egy-egy nagyobb korszak nemzeti könyvtermésének összefoglaló bibliográfiában való közreadását minden ország könyvtárosai alapvető kötelességüknek tartják.

A retrospektív bibliográfia feladata — mint azt az 1945—1960-as ciklusbibliográfia előszava megfogalmazta:¹⁷⁹

„1. A fejlődés adott szakaszára vonatkozólag összefoglaló bibliográfiai képet kell adnia a nemzeti kultúra, a tudomány és irodalom helyzetéről,

2. alapul kell szolgálnia a tudománytörténeti kutatás számára,

3. ki kell egészítenie a nemzeti szakbibliográfiai rendszer hiányosságait, általában forrásanyagot kell bocsátania a további bibliográfiai munkálatok rendelkezésére.”

A magyar könyvkiadás egyes periódusainak feltárása is az említett célok szolgálatában indult meg a múlt század utolsó harmadában, és folytatódott egészen a második világháború közepéig. Ezen idő alatt Szabó Károly, Petrik Géza, Kiszlingstein Sándor és Kozocsa Sándor összeállításában 1473-tól 1920-ig hézagmentesen megvalósult az összefoglaló magyar bibliográfiák rendszere.

Ezek a kitűnő kiadványok természetesen a mai követelményeknek már nem mindenben felelhetnek meg, nem regisztrálják az azóta előkerült dokumentumok sokaságát, és a feldolgozás módja sem korszerű.

Így a felszabadulás utáni Nemzeti Könyvtárnak hármas feladattal kellett szembenéznie retrospektív, illetve kumuláló bibliográfiai tevékenysége kialakításánál:

— egyrészt a már meglevő kötetek új kiadásban való közreadásának szükségességével,

— másrészt a nagyrészt feltáratlan Horthy-korszak bibliográfiájának sürgős összeállításával,

— harmadsorban pedig a felszabadulás utáni évek könyvtermésének nagyobb ciklusokban történő (10—15 év) kumulálásával.

A Széchényi Könyvtár vezetői nemcsak felismerték e munkák azonnali megvalósításának fontosságát, hanem már az ötvenes évek legelején hozzá is láttak a magyar retrospektív bibliográfiai rendszer korszerűsítéséhez, kiegészítéséhez és továbbfejlesztéséhez.

*

Szabó Károly *Régi Magyar Könyvtárának átdolgozására, teljesebbé tételére* már 1940-ben megszületett a döntés: Fitz József ekkor bízta meg Varjas Bélát e munka tervének elkészítésével.¹⁸⁰ „Elkezdtük az RMK általános

179. *Magyar Könyvészet. Bibliographia Hungarica 1945—1960.* I. köt. 7. l.

180. Az RMNY első kötetének „Történeti bevezetés”-e részletesen ismerteti a kiadvány létrejöttének körülményeit. L. még Kóhalmi Béla: *Retrospektív nemzeti bibliográfiáink 1473—1920-ig.* = *Magyar Könyvszemle.* 1962. 1—17. l. és az RMNY bevezetésében felsorolt irodalmat, továbbá Borsa Gedeon: „*A Régi Magyarországi Nyomtatványok*” című kiadvány szerkesztési problémái. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1967.* Bp. 1969. 316—324. l.

kataszterének feldolgozását is — amely egyúttal az új bibliográfia anyaggyűjtéséül is szolgál, — a Szabó Károly és a Sztripszky-féle bibliográfiák megjelenése óta a szakfolyóiratokban leírt RMK anyag kicédulázásával” — írja az 1947. évi beszámoló.

A Széchényi Könyvtár RMK munkaközössége 1952-ben Varjas Béla vezetésével alakult meg, rendezte az addig gyűjtött anyagot, és hozzálátott az RMK I—II. típusrepertóriumának összeállításához. Ehhez az együtteshez csatlakozott később az Országos Könyvtári Központnak az a munkacsoportja, amely a nemzeti tulajdonba került könyvtárak anyagát dolgozta fel. A Könyvtártudományi Főbizottság már megalakulásakor is e munka szorgalmazását tartotta legfontosabb feladatának: megvitatta a kiadvány szabályzatát, és elkészítéséhez megnyerte az Akadémia I. Osztályának erkölcsi és anyagi támogatását.¹⁸¹ Igaz, ez a következő években lecsökkent, majd meg is szűnt, és ezzel lelassultak az RMK új kiadásának munkálatai. 1961-ben azonban sikerült a szükséges feltételeket újból biztosítani, a kiadvány szerkesztési elveit is véglegesen meghatározni. A Széchényi Könyvtár új személyi összetételben megalakított csoportja — Borsa Gedeon vezetésével — erőteljes akadémiai támogatást élvezve, nekiláthatott az 1473-tól 1600-ig terjedő időszakot átfogó első kötet összeállításához. 1968-ban már nyomdakész kézirat állt rendelkezésre és folyt a 2. kötet anyagának összegyűjtése is. 1971-ben látott napvilágot az MTA és az OSZK közös kiadásában a *Régi Magyarországi Nyomtatványok* első kötete,¹⁸² amely az RMK I—II. idevágó 687 tételével szemben 869 tételt tartalmaz. A feldolgozás igényessége, a rendkívül gazdag (10 szempontú) mutatórendszer révén olyan művet sikerült létrehozni, amely mind a nyomdászattörténeti, mind az irodalomtörténeti kutatások szükségleteinek legmesszebbmenő figyelembevételével készült el, s mindezért világviszonylatban is párját ritkítja, és példaként állhat minden hasonló vállalkozás előtt.¹⁸³

1974 végére befejeződött az RMNY második korszaka (1601—1635) összesen 774 tételének könyvészeti feldolgozása, (1978 végére pedig már nyomdakész volt a teljes — ugyancsak 10 különféle mutatóval ellátott kézirat).

*

Az 1711 utáni időszakra szóló nagy retrospektív bibliográfiai kötetek már hosszú ideje nem voltak kaphatók, még antikvár forgalomban sem. Ezért a Széchényi Könyvtár és a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat már a hatvanas évek közepén tervet készített a múlt századi összeállítások hasonló kiadásban való megjelentetésére. A sorozat *Bibliographia Hungariae*.

181. Az Akadémia már 1952-től kezdve segítette célhittel folyósításával az RMK kataszteri munkálatokat.

182. *Régi Magyarországi Nyomtatványok. Res litteraria Hungariae vetus operum impressorum.* [Kiad. a] Magyar Tudományos Akadémia. — Országos Széchényi Könyvtár. 1973—1600. [Összeáll.] Borsa Gedeon, Hervay Ferenc, Holl Béla stb. Bp. 1971, Akad. Kiadó. 928 l. 42 t.

183. A Magyar Tudományos Akadémia elnöksége Borsa Gedeont, Hervay Ferencet és Holl Bélát 1972-ben akadémiai díjban részesítette.

Series editionum stereotyparum címen indult meg, és első kötete 1967-ben jelent meg Sztripszky Hador munkájának közreadásával.¹⁸⁴

Ugyanebben az évben látott napvilágot Petrik Géza 1712–1860-ra vonatkozó könyvészetének négy kötete — szintén fotomechanikus utánnyomással.¹⁸⁵ A hasonmás kiadáshoz 1971-ben egy *Pótkötet* is csatlakozott.¹⁸⁶ Ennek anyagát a Széchényi Könyvtár dolgozóiból alakított munkaközösség gyűjtötte össze, Markos Béla vezetésével.¹⁸⁷ A több éves kutatás eredményeként 7760 olyan cím került elő, amely hiányzik az eredeti bibliográfiából. A jelentős kiegészítést tartalmazó kötet szerkesztését Komjáthy Miklósné végezte el.

1972-ben megjelent a mű 6. kötete is.¹⁸⁸ Ez nyomda- és kiadástörténeti mutatót tartalmaz az 1–5. kötetben nyilvántartott művekre vonatkozóan. Az összeállítás az előbb említett együttes munkájaként született meg, a kötetet Markos Béla szerkesztette.

A Petrik-féle bibliográfia közreadása, kiegészítése és mutatózása nagy mértékben segítette a múlt századra vonatkozó kutatásokat. A kibővített címanyag — bár még így sem egészen teljes — mégis az eddiginél megbízhatóbb támaszpontot ad e korszak megismeréséhez, a nyomdatörténeti mutató pedig könnyebbé teszi az anyag fölötti áttekintést. Eddig ui. a múlt századi nyomdákra és kiadókra semmiféle mutató nem állt rendelkezésre.

Nagy segítséget nyújtott a Nemzeti Könyvtár és a Kultúra közös vállalkozása a tudományos kutatás számára a további, 1860-tól 1920-ig terjedő könyvészet hasonmás köteteinek 1968-ban és 1969-ben történt közreadásával. Igaz, hogy ezek a változatlan reprintek új adatokat nem tartalmaztak, de lehetővé tették, hogy a hazai és külföldi könyvtárakba eljussanak a régen elfogyott és sok helyütt hiányzó összesítések. Így a

184. Sztripszky Hador: *Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtár c. munkájának 1–2. kötetéhez. Pótlások és igazítások 1472–1711...* (Dézsi Lajos kiadatlan kiegészítéseivel.) [Szerk. és bev. Borsa Gedeon.] Bp. 1967. XIX. 621 l. (Magyarországi könyvészet. Hasonmás kiadások sorozata. 1472–1711.) Az 1912. évi kiadás új kiadása.
185. Petrik Géza: *Magyarország bibliographiája 1712–1860. Könyvészeti kimutatása a Magyarországon s hazánkra vonatkozólag külföldön megjelent nyomtatványoknak. Bibliographia Hungariae seu Catalogus librorum in Hungaria, et de rebus patriam nostram attigentibus extra Hungariam editorum.* [Bev. Borsa Gedeon, Markos Béla.] Bp. (1968). 1–4. köt. (Magyarországi könyvészet. Hasonmás kiadások sorozata. Bibliographia Hungariae. Series editionum stereotyparum.)
186. *Magyarország bibliographiája 1712–1860. Bibliographia Hungariae. 1712–1860. 5. Pótlások Petrik Géza Magyarország bibliographiája 1712–1860 c. művének 1–4. kötetéhez. Az 1712–1800 között megjelent magyarországi (és külföldi magyar nyelvű) nyomtatványok.* (Szerk. Komjáthy Miklósné.) Közread. az Országos Széchényi Könyvtár. Bp. 1971. 562 l.
187. A munkaközösség tagjai: Bayer Lászlóné, Markos Béla, Schultz Lili, Seligmann Gézáné, Szigethy Jolán, Wittek Lászlóné, Wix Györgyné. Az OSZK aktív dolgozói több éven át kutatónapot kaptak e feladat megoldására.
188. *Magyarország bibliographiája. 1712–1860. Bibliographia Hungariae. 1712–1860. 6. Nyomda és kiadástörténeti mutató az 1–5. kötetben közreadott magyarországi (és külföldi magyar nyelvű) 1712–1800 között megjelent nyomtatványokhoz.* (Szerk. Markos Béla.) Közread. az Országos Széchényi Könyvtár. Bp. 1972. 566 l.

kutatók számára, ha részben ideiglenes jelleggel is, de az 1920. évvel bezárólag — a feldolgozás kiterjesztéséig is — teljes nemzeti bibliográfiai sor áll rendelkezésre.¹⁸⁹

A munkálatokat, a feltárást tehát még mindig nem lehet lezártnak tekinteni.

A régi nyomtatványok felső időhatárát — elsősorban Közép- és Kelet-Európában — 1880-ban állapították meg. Kívánatos, hogy e kategória nálunk sem 1711-el, hanem az 1800-as határvvel záruljon le. Így a Régi Magyarországi Nyomtatványok elnevezésű vállalkozás egyik feladata az, hogy az 1712 és 1800 között Magyarországon, illetve külföldön részben vagy egészen magyar nyelven megjelent nyomtatványokat nyilvántartásba vegye.¹⁹⁰

E munka előkészítése 1973 nyarán vette kezdetét az MM főosztály-vezetői értekezletén. Az itt született döntés értelmében a Könyvtárügyi Osztály „Tájékozódó felmérést” végzett azért, hogy a hazai könyvtáraktól 18. századi állományuk nagyságára vonatkozó adatokat kapjon. A következő lépésben már az ide tartozó művek (egyszerűsített formában történő) bejelentésére szólították fel a gyűjteményeket, az egyháziakat is beleértve.

Remélni lehet, hogy e felmérés eredményeként teljes nyilvántartás készülhet a 18. századi kiadványokról, valamint feltételezhető, hogy kb. 4–5000 eddig még ismeretlen cím is előkerül. Ezeket a Petrik VII. kötetben kívánja a könyvtár közzétenni, és ezzel a kutatás számára újabb értékes adatokat fog szolgáltatni.¹⁹¹

Az Országos Széchényi Könyvtár fejlesztési terve az Ötéves terv hátralevő négy évére c. 1951-ben született előterjesztés az elvégzendő feladatok között említette a *Magyar Könyvészet* 1920–1935. évi, továbbá 1942–1945. évi köteteinek kiadását.¹⁹² Az 1952-ben megalakult Bibliográfiai munkaközöség és az ugyancsak akkor szervezett Bibliográfiai Osztály pedig feladatául tűzte ki e két ciklus összeállítását. Ezzel — ha több egységben is¹⁹³ — de elvileg rendelkezésre állt volna a két világháború közötti korszak összefoglaló nemzeti bibliográfiája.

A következő években részben hivatali munkában, részben akadémiai célhiteles támogatással folyt az anyaggyűjtés, de némileg módosult programmal: az 1942–1945-ös ciklus helyett az 1945-től 1954-ig terjedő évek

189. A hasonmás kiadások gondozását az OSZK Igazgatási Osztálya végezte — élén Horváth Viktor osztályvezetővel; az egyes kötetek bevezetését Haraszthy Gyula írta. Az egész vállalkozásról l. bővebben: Horváth Viktor: *A Magyarországi Könyvészet (1472–1920) hasonmás kiadása.* = *Magyar Könyvszemle.* 1969. 296–297. l.

190. Erre vonatkozóan az OSZK tett ismételt javaslatot a Könyvtárügyi Osztálynak. OSZK Irattár 2765/1972. és 720/1973. sz.

191. Vásárhelyi Judit: *A 18. századi anyaggyűjtésről.* = *OSZK Híradó.* 1974. 6. sz. 154–155. l.

192. Előbbinek (1921–1935) terveit Fitz József fogalmazta meg a *Magyar Könyvészet* 1936-os kötetének előszavában. — Az első világháború utáni összefoglaló bibliográfiákra vonatkozóan l. Komjáthy Miklósné: *A retrospektív nemzeti bibliográfia történetéhez.* (*Az 1921–1944 és az 1945–1960. évek könyvésze.*) = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1978.* Bp. 1980. 247–275. l.

193. 1936 és 1941 között az OSZK éves betűrendes kötetekben jelentette meg a nemzeti bibliográfiát *Magyar Könyvészet* címen.

bibliográfiájának összeállítása lépett. Sőt 1956 őszén, az akadémiai Főbizottság kérésére, az első periódussal való foglalkozást leállította a könyvtár, és minden erejét a felszabadulás utáni korszak bibliográfiájának összeállítására koncentrált.

Hogy az 1957-ig terjedő időben milyen eredménnyel folytak a munkák, arra csak következtetni lehet. Az 1958. évről szóló beszámolóból az derül ki, hogy mindkét korszak anyagával foglalkoztak: az 1920—1935-ös ciklusnál megkezdték a *befejezett* gyűjtés címléírasi egységesítését és folytatták a sorozatok szerkesztését.

Az 1945—1954-es könyvészetre az Akadémia megszüntette a céltámogatást. Így a munka menete lelassult, mert „a nyersen összegyűjtött anyag igen sok szerkesztési munkát és házon kívüli kontrollt kívánt meg.” „Sajnos, az év elején még a kellő szerkesztési szabályzat sem állt rendelkezésre” — vallja be a jelentés.

1958 végén *A bibliográfiai munka feladatai az OSZK-ban c.* előterjesztés,¹⁹⁴ melyet a könyvtár vezetői kollégiuma vitatott meg, derűlátóan tervezett:

„a) Az év végére befejezi a Bibliográfiai Osztály az 1945—1954. évek ciklusbibliográfiáját.

b) Az 1921—35-ös évkör anyaggyűjtése befejeződött, szerkesztése folyamatban van. Mivel azonban az 1936—41-es évek áttekintése az egyes kötetekből nehézkes, az 1942—1944. évek anyagáról pedig már nem jelentek meg a könyvészet kötetei, az 1936—1944 időközről is összefoglaló bibliográfiát kell kiadni. S ha ez a helyzet, felmerül a kérdés, nem érdemesebb-e 1921—44-ig a teljes címanyagot egyetlen jegyzékbe foglalni. Így az egész történelmi korszakról nyújthatnánk könyvészeti áttekintést a tudományos kutatás számára.”

Megszületett tehát a koncepció, és ennek elfogadását a következő 15 év-re szóló program bizonyítja.¹⁹⁵ E szerint az 1945—1958-as évkör (itt is kitolódik a felső határ) összefoglaló bibliográfiáját 1960-ban kell megjeleníteni, és 1964-re be kell fejezni a 24 éves ciklus (1921—1944) szerkesztését és a bibliográfiát 1965-ben már ki is kell adni.

Ez a terv a különgyűjteményi állomány retrospektív könyvészetére is közölte elképzeléseit:

— a Térképtár megszerkeszti az 1945—1960-as, illetve az 1921—1944-es évkörök magyar térképeinek bibliográfiáját, mégpedig úgy, hogy az előbbi 1961-ben, az utóbbi 1966-ban lát napvilágot.

— a Zeneműtár összeállítja az azonos időszakra vonatkozó magyar zeneművek retrospektív könyvészetét, és az előbbi kiadvánnyal azonos időben jelenteti meg annak egyes köteteit.

— a Kisnyomtatványtár elkészíti és 1962-ben közreadja az 1900-tól 1945-ig megjelent grafikai plakátok bibliográfiáját.

Ez a tervezet nem számolt még a vári beköltözést megelőző munkálattal, és ezért ma már erősen maximalistának tűnik. De ennek bizonyult

194. A Kollégium 1958. október 2-án tárgyalta. 5 gépelt lap. OSZK Irattár.

195. *Az OSZK programja az 1961—1975. évekre.* 1959. március 4. 19 gépelt lap + 8 melléklet. OSZK Irattár.

a gyakorlatban is: a két nagy ciklus munkálatait rangsorolni kellett, és a gödöllői Bibliográfiai Munkaértekezlet ajánlásai értelmében¹⁹⁶ az utóbbi került előtérbe. Mégpedig a Könyvtártudományi Bizottság határozata alapján a tíz évre tervezett ciklust előbb 15, majd később 16 évre (1945–1960) bővítve. Ebben a koncepcióban új gyűjtőköri szabályzat és szerkesztési struktúra szerint (az eredeti 80 szakból 300-ra, majd később 1200 tartalmi csoportra osztva az anyagot) 1959 szeptemberében kezdődött meg a kumuláció összeállítása, és 1962 elején zárta le a Bibliográfiai Osztály retrospektív csoportja a tizenhatéves ciklusbibliográfia könyvtári munkálatait. Az első kötet 1963-ban került nyomdába, 1964 nyarán jelent meg, és 1969-ben már a teljes mű a kutatók rendelkezésére állt.¹⁹⁷ 1969-ben a Térképtár, illetve a Zeneműtár szerkesztésében, a Bibliográfiai Osztály gondozásában kiadásra került a térképek és zeneművek bibliográfiája is,¹⁹⁸ a könyvekével azonos szerkezetben és azonos évkörökre vonatkozóan.

1961-től kezdve éves kumulációk fogták egybe az év folyamán megjelent füzetek anyagát, de az újabb 10 évre tervezett, majd 15 évre bővült ciklus kiadására már ekkor készen állt a terv.¹⁹⁹ Az 1961–1975-ös időszakot átfogó kumuláció első kötete 1981-ben már nyomdába kerülhet.

Az 1921–1944-es korszak retrospektív bibliográfiájának munkálataihoz 1970-ben látott hozzá a retrospektív bibliográfiák csoportja Komjáthy Miklósné vezetésével. Az első években a már összegyűjtött anyag (kb. 80 000 cím) minden lehető forrásból való kiegészítését végezték el. Az 1971. november 11-én tartott Vezetői Tanács a bibliográfia gyűjtőkörének, szervezési elveinek és munkaszervezetének kérdéseiben döntött,²⁰⁰ ennek alapján került sor a kb. 200 000 bibliográfiai tétel további rendezésére, és a kiegészítő munkák elvégzésére. Maga a szerkesztés (szakcsoportosítás, utalozás stb.) még kb. 10 év munkáját igényli, azután lehet a tervezett kb. 10 kötetből évente egyet nyomdába adni. (A szerkesztés tervszerű vitelét jelzi, hogy a nagy mű első kötetét sikerült 1980 őszére megjelentetni.)^{200a}

Az 1945–1960-ig terjedő kumuláció már a kutató és a könyvtáros megszokott, mindennapi munkaeszköze. Jelentőségéről, hasznosságáról ezért ma aligha kell szólni.

196. A Nemzeti Bibliográfiai Munkaközösség ajánlásai. 2. pont.

197. *Magyar könyvészet. Bibliographia Hungarica. 1945–1960. A Magyarországon nyomtatott könyvek szakosított jegyzéke.* (Főszerk. Sebestyén Géza, szerk. Komjáthy Miklósné.) Közread. az Országos Széchényi Könyvtár. 1–5. köt. Bp. 1965–1968. — 5 db. A részletekre vonatkozóan l. a kiadvány bevezetését: 1. köt. 1–10. l.

198. *Magyar könyvészet. Bibliographia Hungarica. 1945–1960. A Magyarországon nyomtatott térképek szakosított jegyzéke.* (Főszerk. Sebestyén Géza, szerk. Nemes Klára. Közrem. Nagy Júlia.) Közreadja az Országos Széchényi Könyvtár. Bp. 1969. 96. l. — *Magyar könyvészet. Bibliographia Hungarica. 1945–1960. A Magyarországon nyomtatott zeneművek szakosított jegyzéke.* (Szerk. Pethes Iván, Vavrincez Veronika, Vécsey Jenő.) Közreadja az Országos Széchényi Könyvtár. Bp. 1969. 360 l.

199. A 10 éves kumulációk terve már 1958-ban megszületett. L. *A bibliográfiai munka feladatai az OSZK-ban* c. kollégiumi előterjesztést, 1968. október 2.

200. A „*Magyar Könyvészet 1921–1944*” című kiadvány kiadásának előkészítése. OSZK Irattár 632/1978. sz.

200a *Magyar Könyvészet 1921–1944. 7. köt. Magyar irodalom. A Magyarországon nyomtatott könyvek szakosított jegyzéke.* Szerk. Komjáthy Miklósné. Közreadja az Országos Széchényi Könyvtár. Bp. 1980. 647 l.

Nem kellene bizonygatni a két világháború közti korszak magyar könyvkiadását bemutató feltárás fontosságát sem. Mégis, mert a kutatás szemszögéből világítja meg az összefoglaló bibliográfiák jelentőségét, és mert alapjában a megfogalmazás minden ilyen jellegű bibliográfiára érvényes, idézzük az első kötet két lektorának jelentéséből vett néhány mondatot.²⁰¹

Béládi Miklós így ír: „A bibliográfia — segédtudomány. Legalábbis sok helyen e címszó alatt tartják számon. Egyre inkább rá kell ébredni arra, hogy nélkülözhetetlen információ. Bibliográfia nélkül nincs tudomány sem. Nem segéd-, nem alap-tudomány, hanem mediátor: a foltárandó anyag és a szaktudomány között közvetít. Ezt a szerepet az olvasott bibliográfia kiválóan betölti.”

Bata Imre pedig a következőket mondja: „... már szóltam arról, hogy milyen beszédes tud lenni ez az olvasmány a korszak irodalmában jártas szakembernek. Arra ösztönzi őt, hogy elhanyagolt témákra, kutatási feladatokra vessen tekintetét, s hívja föl mások figyelmét olyan témákra, amit elhanyagoltak.”

Ez azonban pusztán szűk szakmai értékítélet.

Sokkal fontosabb dolgokról van itt szó. — Arról, hogy majd félszázados késéssel elkészült egy bibliográfiai alapmunka, amely a Nemzeti Könyvészet egyik fehér foltját számolja föl. Az ilyen munka értéke olyan, hogy léte több százados jövőre kihat. Sok generáció kézikönyve lesz e munka, s a nemzeti könyvtár, a Széchényi evvel egyik legfontosabb misszióját teljesítette, nagyon fontos funkcióját gyakorolta. Amikor a Széchényi Könyvtár egy ilyen mű létrehozását és kiadását biztosítja, feladatai magaslatán áll. . . .”

*

Amíg a könyvek retrospektív bibliográfiai feltárása számos szép eredményt mutatott fel, addig az időszaki kiadványok összesített nemzeti bibliográfiájának közreadása még várat magára. Pedig ez a munka az ötvenes évek elején kiemelten szerepelt a könyvtár programjában, mégis kevés valósult meg belőle. Az első tervek szerint az e célra létrehozott munkaközösség az 1879 és 1919 között megjelent hírlapokat és folyóiratokat dolgozta volna fel, *Ephemerides Hungaricae. Magyar hírlapok és folyóiratok bibliográfiája* címen. Az időhatárok tágultak, és az akadémiai Főbizottság terve 1954-ben már két részre bontotta a munkálatokat: az 1945—1954-ig terjedő szakaszt helyezte előtérbe, és mögé sorolta az 1919—1944-es, majd az 1705—1919-es évkörök feldolgozását.

A munkaközösség — amely néhány éven keresztül akadémiai céltámogatást élvezett — az előbbi területen ért el eredményt, mégpedig Dezsényi Béla, Falvy Zoltán és Fejér Judit bibliográfiájának közreadásával.²⁰²

A megelőző korok feldolgozása egyéni munkaként, vagy kisebb közös-

201. *Lektorálás után a „Magyar Könyvészet 1921—1944” Magyar irodalom kötete.* [A lektori vélemények alapján] közreadja Szente Péter. = *OSZK Híradó*. 1979. 3. sz. 58—61. l.

202. Dezsényi Béla—Falvy Zoltán—Fejér Judit: *A magyar sajtó bibliográfiája 1945—1954*. Szerk. — Bp. 1965. Művelt Nép. 159 l. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai 36.)

ségek keretében folyt még néhány évig — nagyobb részében a céltámogatás megszűnéséig. Az összegyűjtött anyag — amely az 1849-ig terjedő korszakot kivéve csak az OSZK állományát vette számba — nagyrészt szétforgácsolódott, hiányos, és azóta feldolgozási módját tekintve némileg elavult, meglevő részének sok címléírása is csak segédletként használható. 1974-ig ezen a nagyon fontos területen nem történt előrelépés. Eredményként könyvelhető el viszont, hogy két elszigetelt kötet kiadása után (1958 és 1965),²⁰³ a hetvenes évek elején a könyvtár megkezdte az éves sajtóbibliográfiák rendszeres közreadásának előmunkálatait. (Ezek 1976-tól kerülnek kiadásra.)

*

Van a könyvtár tudományos munkájának olyan szektora is, amely 1958-tól kezdődően — igaz előbb is — részben hivatali feladatként, másrészt viszont kutatónapok keretében realizálódott. És bizonyos típusú kutatás kizárólag kutatónapon kívüli tevékenységként folyik. Az első „vegyes” csoportba a napi munkák elvi megalapozását szolgáló témák sorolhatók, a másodikba a széles értelemben vett könyvtörténeti, illetve egyéb szaktudományi kutatások kerülnek.

A kutatónapon kívüli munka szervezési része a könyvtári tevékenységnek, ezért témáink tárgyalásánál nem különítjük el élesen a tervfeladatként, illetve kutatóidő segítségével megoldott feladatokat. A kutatónapon kívüli tematika mégis megkívánja, hogy a későbbiek folyamán külön részben is szóljunk róla.

Könyv- és könyvtártörténeti kutatások

Az a könyvtörténeti munka, ami 1953-ban a Könyv- és könyvtártörténeti munkaközösségek négy csoportjában és azok szekcióiban indult meg, és nem az elsődleges feltárást, hanem a feldolgozást tűzte ki célul, 1958 után egyéni kutatónapon kívüli tevékenység keretében folytatódott.

1959-ben, a kutatónapok tervszerűbb engedélyezésének első évében, öt munkatárs foglalkozott könyvtártörténeti témával (ezek között egy sem OSZK történeti), ugyancsak öten könyvtörténettel, nyolcan sajtótörténettel, egy tudományos dolgozó pedig bibliográfiatörténeti kérdésekkel.

1965-ben már némileg bővült a könyvtártudományi témák körébe sorolt történeti feldolgozások köre. Megjelentek az első hungarika-kutatások, és már az OSZK történetének egy fejezetét is feltárta egyik munkatársunk. Lényegi változást — és éppen az utóbbi területen — 1967-ben észlelhetünk, amikor is a könyvtár vezetőségének döntése nyomán előtérbe kerültek a Nemzeti Könyvtár történetére vonatkozó munkálatok. Ebben az évben az intézmény 10 munkatársa kapott erre a témára kutatónapot. Változatlan maradt az érdeklődés a sajtótörténeti témák iránt, tovább folytatódtak a bibliográfiák anyaggyűjtését, katalóguskiadványok összeállítását célzó kutatások. Egy-egy cenzúratörténeti, olvasásszociológiai kérdés feldolgozása

203. *Magyar hírlapok és folyóiratok válogatott jegyzéke*. Összeáll. az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptára. Bp. 1953. 52 l. — *Magyar hírlapok és folyóiratok jegyzéke. Index periodicum Hungaricum*. 1965. Közreadja az Országos Széchényi Könyvtár. Bp. [1968]. 133 l.

mellett a következő években egyes gyűjteményrészek tartalmi feltárására is kapott néhány dolgozó kutatóidőt. A hatvanas évek végén erősödött meg az érdeklődés a nyomdászattörténeti kérdések iránt, és ezek a hetvenes években egyre erősödő tendenciát mutattak. Nyugodtan mondhatjuk, hogy tárgyalt korszakunk végére kialakultak a ma is leginkább művelt könyvtörténeti kutatási területek.

Az előbbieken alapján meg lehet állapítani, hogy a széles értelemben vett könyvtörténeti kutatások a Nemzeti Könyvtár alaptevékenységével a legszorosabban összefüggenek, és a könyvtár fő feladatainak kiszélesítését, elmélyítését eredményezik.

Azt is le kell szögezni, hogy ezek a kutatások — kevés kivételtől eltekintve — igen színvonalasak és sikeresek voltak. Mégpedig nem csupán a már elismert kutatók, hanem a fiatalok szintjén is, akik ebben az időszakban még első munkáikkal jelentkeztek. Nehéz ma igazságos névsorban kiemelni az együttesből a legjobbakat, ezért itt csak néhány kiemelt, és országosan, sőt nemzetközileg is elismert kutatásra utalunk. *Írástörténeti* területen Csapodi Csabánének a korvínascriptoroknak a könyvtár egésze szempontjából való összehasonlító és elemző vizsgálatai úttörő jelentőségűek, de nem kevésbé fontosak a Corvina-könyvtárra vonatkozó másirányú kutatásai sem. *Kodikológiai* vonatkozásban mellette Vízkelety András tevékenysége emelkedik ki. Az *ősnymtatványkutatásban* Soltész Zoltánné szerzett munkásságával elismerést, míg a *régi magyar könyvekkel* (elsősorban a 16. századi kiadványokkal) való foglalkozásban Borsa Gedeon, Fazakas József és Soltész Zoltánné munkássága kimagasló jelentőségű. A *sajtótörténetet* Dezsényi Béla neve fémjelzi, a baloldali és emigrációs sajtó területén Markovits Györgyi végzett alapfeltárást, nevéhez fűződnek az *emigrációs irodalomra* és az újabb *cenzúratörténetre* vonatkozó kutatások is.

De ha megnézzük az *Évkönyv*, illetve a *Magyar Könyvszemle*, de még a külföldi kiadványok (pl. *Gutenberg Jahrbuch*) tanulmányait, azt tapasztaljuk, hogy a kutatók és kutatások skálája a felsoroltnál lényegesen szélesebb és egyre inkább differenciálódik.^{203a}

A könyvtár munkatársai folytatták az OSZK egyes állományrészeinek tudományos feltárását, illetve közreműködtek faksimile kiadások létrehozásában. A *Képes Krónika* 1964-ben megjelent hasonmás kiadásában (Bp. Magyar Helikon, 208. l.) Csapodiné Gárdonyi Klára tanulmánya foglalkozik a *Krónika* miniatúráival, és az ő révén része volt a könyvtárnak a *Bibliotheca Corviniana* c. UNESCO támogatással létrejött kiadvány összeállításában (Bp. Magyar Helikon 1967. 335 l.). Busa Margit, Borsa Gedeon, Fallenbüchl Zoltán, Illyés Katalin a *Magyar Könyvszemle* hasábjain mutatták be a gyűjtemény egy-egy értékes darabját. Murányi Róbert Árpád: *Néhány ismeretlen bártfui nyomtatványról* írt e folyóiratban (1971: 68–71. l.), míg Kecskeméti István: *Kodály Zoltán egy ifjúkori kompozíciójának ismeretlen kéziratát dolgozta fel* nagyobb tanulmányában. (1972: 251–

203a Csak mintegy „izelítőként” említiünk néhány nevet az *Évkönyv* 1974-ig megjelent kötetei alapján: Borsa Gedeon, Csapodi Csabáné, Fallenbüchl Zoltán, Fazakas József, Markovits Györgyi, Miklóssy János, Soltész Zoltánné, Windisch Éva, Wix Györgyné.

269. l.) De az OSZK állományában meglevő anyag ismertetése tágabb körben is érvényesült, pl. Hajdú Helga: *Soproni vonatkozású német kéziratok az Országos Széchényi Könyvtárban* c. közleménye a *Soproni Szemle* 1957/58-as évfolyamában jelent meg, míg a *Tessedik-kéziratok az Országos Széchényi Könyvtárban* c. írása az *Agrártörténeti Szemlében* (1964. 561—565. l.) látott napvilágot.

Voltaképpen ugyanezt a célt szolgálták az állománynak kiállítások keretében — különböző szempontok szerint — történő bemutatásai. Csak néhány kiragadott példa jellemezze itt ezt a tevékenységet: A finnugor népek irodalma az OSZK-ban (1960); „Új világ születik” (a Nemzeti Múzeummal közösen, 1967); „Őszirozás forradalom” (ugyancsak a Nemzeti Múzeummal közös rendezésben, 1968); A magyarországi korvinák kiállítása a Nemzeti Múzeumban (öt gyűjtemény anyaga, 1968. Ismerteti Keresztury Dezső = *Magyar Könyvszemle*. 1969. 76—79. l.) Az OSZK 25 éve, Széchényi Ferenc emlékkiállítás (1970); az IFLA budapesti közgyűlése alkalmából 1972-ben, illetve a magyarországi könyvnyomtatás 500 éves évfordulójára rendezett kiállítás 1973-ban. Utóbbit több intézmény közreműködésével az OSZK szervezte. Részt vettünk értékeinkkel számos hazai és külföldi bemutaton is.

A könyvtörténeti kutatásokkal foglalkozó rész lezárásakor még azt sem hallgathatjuk el, hogy a hetvenes évek elején vezető kutatóink szinte iskolát alapítottak és tervszerűen vezették be a fiatalokat saját területük tudományos feltárásának módszertanába, tartalmi problematikájába. Ez az azóta is folyó felkészítés világosan tükröződik az 1975—1980-as évek kutatási eredményeiben.

*

Az előbbieken ismertetett kutatások közül ki kell emelnünk egy témát, amely a legközvetlenebbül érint bennünket és ezért a legjobban is foglalkoztat, az *OSZK történetének megírását*.

Utalnunk kell arra, hogy már a könyvtár 150 éves jubileumának megünneplése előkészületei során, még 1951-ben tervezték a könyvtár „igazi” történetének megírását, majd 1953-ban az OSZK Könyv- és könyvtártörténeti munkaközösségeinek egyikében (amely a 19. és 20. századi fejlődés korát volt hivatva feldolgozni), egy szekció a Nemzeti Könyvtár történetével kezdett foglalkozni. Az együtttest Waldapfel Eszter és Windisch Éva vezette.²⁰⁴ A néhány közreműködő természetesen nem tudta az intézmény történetének egészét átfogni, de elért bizonyos részeredményeket.²⁰⁵ (Erre a munkára az Akadémiától is kapott célhiteles támogatást.) 1954-ben a Könyvtártudományi Főbizottság is szükségesnek látta az OSZK történetének megírását.

204. A munkaközösségnek 1953-ban 6 tagja volt, 1956-ban 14. Az a feljegyzés, amelyet Waldapfel Eszter h. igazgató a Népművelési Minisztérium Könyvtári Főosztályához intézett (1956. II. 11.) még csak várható eredményekről számol be. Sajnálatos, hogy az irathoz mellékelt témavázlatot nem sikerült megtalálni. OSZK Irattár 865-07/D-1/1956. sz.

205. Itt elsősorban Windisch Éva könyvtártörténeti tanulmányaira kell utalnunk. (L. Waldapfel Eszter i. mű 39. sz. jegyzetét.)

1957-ben a munkaközösségek feloszlottak, és a könyvtár történetéről a következő 10 évben már kevés szó esett. Az, hogy résztanulmányok elkészülhettek és megjelenhettek, az 1957-től folyamatosan megjelenő *Évkönyv*nek köszönhető.

1962-ben újabb munkaközösség alakult, mégpedig az OSZK két világháború közötti történetének megírására,²⁰⁶ olyan elképzeléssel, hogy a történet főbb kérdéseit önálló tanulmányokban dolgozzák fel. Ezek az írások szolgáltak volna alapul a később megírandó könyvtártörténet megfelelő fejezetei számára. A hatvanas évek elején merült fel a táruk története analitikus feldolgozásának szükségessége (ami, sajnos, még ma is csak hiányosan áll rendelkezésünkre. Egy-két résztanulmányt ez az akció is eredményezett, de az egész történet megírásának ügyét ezek sem vitték nagy lépéssel előre.)

1965-ben Gombocz István emelte fel szavát az *OSZK Híradó*ban *Amire időben kellene felkészülnünk* címmel²⁰⁷ az OSZK történeti munkák folytatása érdekében. Arra hívta fel a figyelmet, hogy a vári beköltözést — egyebek mellett — a könyvtár történetének kiadásával kellene ünnepélyesebbé tenni. Két kiadvány közreadását javasolta: az egyik a tudományos alapossággal tárná fel a témát, a másik a nagyközönség számára készülne. Az előbbit két kötetesre tervezte, amelyből az egyik az OSZK történetét, a másik a jelenét tárgyalná, mégpedig az egyes gyűjteményeket, szolgáltatásokat bemutató tanulmányokban. A nagyközönség számára elképzelt kiadvány annak a tájékoztatónak felelt volna meg, amit 1972-ben bocsátott közre a könyvtár.

A lényeges fordulat 1966 őszén következett be, amikor is a könyvtár vezetősége a Várba történő felköltözés előkészületeibe beiktatva (az új épület elkészültének dátuma ekkor 1970-re volt kitűzve), illetve annak méltó megünneplése érdekében megbízta Berlász Jenőt és Dezsényi Bélát a könyvtár történetének megírásával. Az eredeti elképzelés értelmében Berlász Jenőre hárult volna az 1802—1919-ig, Dezsényi Bélára pedig az 1919-től 1970-ig terjedő korszak megírása.²⁰⁸ Miután az OSZK történetére vonatkozó addigi kutatásokra a szerzők csak egyes részletekre vonatkozóan támaszkodhattak, a feltárást az alapoknál kellett elkezdni. Ez a feladat természetesen nagyobb volt annál mint amit a két szerző meg tudott volna oldani. Segítésükre ezért ismét munkaközösséget szervezett a könyvtár vezetősége és többnyire fiatal, kutatómunkát még nem végzett dolgozók számára biztosított időt részfeladatok megoldására.

Bármilyen nagy munkát végzett is a két szerző, az eredeti elképzelés megvalósítása irreálisnak bizonyult.²⁰⁹ Nemcsak azért, mert a kutatásoknak az alapidokumentumokig kellett visszanyúlnia, hanem azért is, mert a

206. Windisch Éva: *Az OSZK történetéről*. = *OSZK Híradó*. 1962. 5. sz. 85—87 l.

207. Gombocz István írása az *OSZK Híradó* 1965. évi 3. sz. 85—86. lapjain jelent meg.

208. 1971-ben a szerzők — addigi kutatásaik alapján — részletesen kidolgozták a könyvtártörténetet szinopszist. Ezt külső és belső lektorok véleményezték, illetve jóváhagyták.

209. A részletekre vonatkozóan I. Berlász Jenő és Dezsényi Béla: *Jelentés az OSZK története megírásának eddigi munkálatairól* c., az 1971. március 11-i főosztályvezetői értekezletre készített előterjesztését. OSZK Irattár.

feltárásban a munkaközösségi tagok — kevés kivételtől eltekintve — nem sok segítséget tudtak nyújtani a szerzőpáros részére. Az OSZK történetével 1967 és 1976 között összesen 23-an foglalkoztak, de közülük csak 5–6-ra tehető azok száma, akik komoly részeredményeket értek el. Az ő érdeklődésük is csökkent az OSZK történetének feltárása iránt, más témák felé fordultak, vagy abbahagyták ilyen irányú munkáikat. A szerzők tehát magukra maradtak, és a tervezettnél lényegesen lassabban haladtak kutatásaikkal. Dezsényi Béla korai halála újabb törést jelentett a könyvtártörténet megírásában. Munkáját 1974-ben, az 1918–1947-es évekre vonatkozóan Haraszthy Gyula vette át.

És bár most átlépjük a tárgyalt korszak időhatárát, az optimistább helyzetkép megrajzolása érdekében utalunk arra, hogy minden nehézség ellenére is jelentős előrelépés történt intézményünk történetének feltárásában: 1980 elejére elkészült Berlász Jenő műve, amely az OSZK 1802 és 1867 közti történetét dolgozza fel teljes részletességgel, és az *Évkönyvben*, valamint egyéb szakorgánumban is sorra jelentek meg a Nemzeti Könyvtár történetét feltáró, valóban értékes tanulmányok.^{209a}

*

A könyvtörténeti kutatások még néhol kapcsolódtak a tervfeladatokhoz (retrospektív bibliográfiai munkálatok, katalóguskiadványok), de az egyéni irodalomtörténeti, történelmi, művelődéstörténeti, nyelvészeti stb. tudományos tevékenység már csak áttételesen épült és épül bele az OSZK napi munkájába. Ezek akadémiai intézetek, egyetemi tanszékek, valamint egyéb tudományos fórumok, testületek eredményeiben jelentkeztek. És bár e területen is kimagasló teljesítményeket sorakoztathatnánk fel — lévén ezek egyéni munkák — közös jellemzőiket nehezen lehetne meghatározni, így ezeket a kutatásokat nem tudjuk részleteiben bemutatni.

*A könyvtár működésével összefüggő elvi munkák,
kutató-fejlesztő tevékenység*

Senki sem tudná megállapítani, hogy a könyvtártani, a könyvtári módszertani, majd a később kialakult kutató-fejlesztő munka mely pontján lehet a tudományosság határvonalát meghúzni. Úgy érezzük, hogy a Nemzeti Könyvtár ilyen jellegű tevékenysége — az intézmény adottságaiból következően — oly magas szintű, hogy a problémák feldolgozása, megoldása feltétlenül tudományos felkészültséget igényel, csak tudományos módszerekkel oldható meg, tehát jellegét tekintve tudományosnak minősíthető. Éppen ezért említésük ezen írás keretében sem mellőzhető.²¹⁰

209a Ismét csak az *Évkönyvben* megjelent idevágó publikációk alapján emeljük ki Berlász Jenő, Dezsényi Béla, Ferenczy Endréné, Kovács Ilona, Pukánszky Kádár Jolán és Somkuti Gabriella nevét.

210. Teljességre azonban nem törekedhetünk. Még a területek felsorolásában sem. Így pl. túllépnénk e tanulmány kereteit, ha az 1958-tól 1975-ig terjedő időszak — tudományos megalapozottságú — kiállítási tevékenységét ismertetnénk.

Az intézmény munkatársai már 1957 előtt is foglalkoztak elvi kérdésekkel, de a zaklatott évek tevékenységében maradandó eredmények aligha születhettek. A magasabb szintű elméleti munka az ötvenes évek legvégén indult meg, nagyrészt a vári felkészülés kívánalmaiból következően.

Már 1958-ban hozzálátott a könyvtár funkcióinak felülvizsgálatához, korszerűsítéséhez, feladatai újrafogalmazásához. Így a vezetői kollégium elé több olyan előterjesztés került, amely tudományos megalapozottságot kívánt meg. (*A bibliográfiai munka feladatai az OSZK-ban; A könyvtár-tudományi dokumentáció jelen helyzete és fejlődési lehetősége* stb.) A következő években is számos olyan elaborátum született, amely elérte a tudományos apparátussal kidolgozott tanulmány kritériumát.

1961-ben és 1962-ben két információs kiadványt indított útjára a könyvtár: *A Külföldi Könyvek Országos Gyarapodási Jegyzékét* és a *Kurrens külföldi folyóiratok a magyar könyvtárakban* c. leköhelyjegyzéket. Mindkettőnek, de főleg az előbb említettnek előkészítése — országos szinten is — a legnagyobb igényességgel történt meg.^{210a} De nem szabad lebecsülni azt a technikainak igazán nem nevezhető munkát sem, amely a kiadványok szerkesztésében érvényesült.

Ugyanez a megállapítás érvényes a „Külföldi folyóiratok központi címjegyzéke” elnevezéssel 1954-ben indult országos folyóiratbibliográfia munkálataira, amely mind elveinek kialakításában, mind szerkesztésében tudományos módszereket használt fel.

E kiadványok közreadásával párhuzamosan az alapnyilvántartások, a központi katalógusok továbbfejlesztését is módosító elvi munkákat szolgálta a korszerűsítést.

A következő években különösen fontosak voltak azok az ún. tervtanulmányok, amelyek a vári felkészülés időszakában fogalmazódtak meg (1963—1964-ben). Igaz, hogy ezek egy-egy gyakorlati kérdést voltak hivatva megoldani, de kidolgozásuk a hazai és külföldi tapasztalatokra alapozott elvi megfontolásokra épített, a gyakorlatot a minden szempontot feltáró és figyelembe vevő tudományos kívánalmakból bontotta le. Az olvasói és szolgálati, valamint a különgyűjteményi katalógusok problematikáját és a modernizálására vonatkozó javaslatokat Haraszthy Gyula két tervtanulmánya foglalta össze,²¹¹ Szentmihályi János az új Nemzeti Könyvtár tájékoztató munkáját határozta meg, az OSZK gyűjteményeinek háttérkérdéseivel Dezsényi Béla foglalkozott, Tombor Tibor és Farkas László a raktározás és állományvédelem kötelezettségeit fejtette ki, Sebestyén Géza a vári olvasószolgálat koncepcióját fogalmazta meg, Pajkossy György

210a Erre vonatkozóan I. Haraszthy Gyula: *A devizaigényes külföldi könyveszerzés elemzésének néhány tanulsága.* = *Magyar Könyvszemle.* 1961. 91—99. l. — uő.: *A könyvtári tájékoztatás újabb kollektív munkaeszközei Magyarországon.* = *Magyar Könyvszemle.* 1963. 126—130. l. — uő.: *Az országos gyarapodási jegyzékek külföldön és Magyarországon.* = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1961—1962.* Bp. 1963. 131—161. l.

211. E munka nyomán született Faragó Lászlóné és Haraszthy Gyula összeállításában: *Az Országos Széchényi Könyvtár katalógusai. Használati útmutató.* Bp. 1972. OSZK. 177 l. illusztr.

a kézikönyvtárak felállításának elveit rögzítette, Keresztury Dezső pedig a várbeli épületen elhelyezendő művészi munkákról és az állandó kiállításokról készített tervezetet. Ezekhez csatlakozott — más indítékokból fakadóan — Németh Máriának a hírlapok állományvédelmével foglalkozó tervtanulmánya.²¹²

A tervtanulmányokat az intézmény vezetősége elfogadta, és magas színvonalú feldolgozási módjuk miatt közre is akarta őket adni. Kár, hogy e terv megvalósítására mégsem került sor.

A vári felkészüléssel kapcsolatban több nagyarányú és tudományos megalapozottsággal végzett munkáról is be kell számolni. Így a katalógus rekonstrukciókról (a szolgálati katalógus teljes átszerkesztése, a prominens szerzők kiemelése az olvasói katalógusban,^{212a} a szakkatalógus revíziója stb.), valamint az új épületben elhelyezésre kerülő szabadpolcos kézikönyvtár anyagának felelősségteljes összeállításáról. (L. Pajkossy György tanulmányát u. ezen kötetben.)

De tudományos jellegű tevékenység előzte meg a magyar nemzeti bibliográfia rendszerének kialakítását is. Külön ki kell emelni az *MNB/Könyvek bibliográfiája* számítógépes előállításával kapcsolatos kutató-fejlesztő tevékenységet, amelyet 1971 óta végeztek és végeznek a könyvtár illetékes munkatársai.

Az OSZK gépesítési törekvéseit az általános fejlődés által parancsolt szükségszerűségek befolyásolják. Az állandóan növekedő irodalmi termés egyfelől, a gyors és megfelelő szintű feltárás igénye másfelől, napjainkban világjelenség. Az információáradattal első fokon mindenütt a nemzeti könyvtárak kell, hogy megbirkózzanak. A hagyományos eszközök ma már erre elégtelenek, ezért a nemzeti könyvtárak a gépesítés útjára lépnek, és a nemzeti bibliográfiákat — minden további szakirányú bibliográfiai feltárás alapját — előbb vagy utóbb gépesített formában adják közre.

Könyvtárunk idejében felismerve ezt a tendenciát, már 1971-ben, a megfelelő tájékozódás után, hozzáfogott a gépesítés elméleti előkészítéséhez. Alapkutatással akkor már nem kellett foglalkozni, a már működő külföldi rendszerek szolgálhattak kiindulópontul. A hazai adaptálásra a MARC-

212. A tervtanulmányok: Dezsényi Béla: *Az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményeinek határkérdései*-vel foglalkozott (1964.), Haraszthy Gyula: *Az Országos Széchényi Könyvtár olvasói és szolgálati katalógusai* (1964, 65 l.), illetve a *Különgyűjtemények (tárak) katalógusai* (1967, 50 l.) címen a katalógusok revíziójára, a kialakítandó katalógushálózatra dolgozott ki tervezetet, Sebestyén Géza: *Az új Nemzeti Könyvtár olvasószolgálat*a (1964, 63 l.), Szentmihályi János: *Az új Nemzeti Könyvtár tájékoztató munkája* (1964, 67 l.), Pajkossy György pedig *A Nemzeti Könyvtár kézikönyvtárai* (1964, 65 l.) c. tervtanulmányaikban összegezték elképzeléseiket. Tombor Tibor és Farkas László a *Raktározás és állományvédelem a Nemzeti Könyvtár budavári új otthonában* c. témát dolgozta ki (1964, 94 l.) Keresztury Dezső *A Nemzeti Könyvtár várbeli épületén elhelyezkedő művészi munkákról és állandó kiállításokról* rögzítette terveit (1964.) Németh Mária *A hírlaptári gyűjtemény állapota. A magyar hírlappállomány védelmének és megővésének eszközei* c. tanulmányában (1968, 42 l.) foglalta össze a címben jelzett témát.

212a Bacsoni Tamásné: *Kiemelt szerzők az Országos Széchényi Könyvtár olvasói betűrendes katalógusában*. (Sajtó alá rend., bev. és a forrásjegyzéket összeáll. — —.) Bp., OSZK-KMK. 1974. 304. l.

rendszer tűnt a legalkalmasabbnak, mert a helyi sajtóságokat figyelembe véve alkalmazható, és a feldolgozásnál többféle számítógép is használható.

Az egész számítógépes munka elméleti, majd gyakorlati kimunkálása Sebestyén Géza főigazgató-helyettes irányításával folyt. A nemzeti bibliográfia gépesítésével kapcsolatos felkészülés kezdettől fogva a Fügedi Péterné és Szűcs Jenőné vezette Bibliográfiai Osztály feladata volt. A könyvtáron belül létrejött Gépesítési Bizottság pedig a könyvtári munka valamennyi területét átfogó gépesítési törekvésekkel foglalkozott.

A gépesítési munkák elindítása és az ehhez szorosan kapcsolódó szabványosítási feladatok elvégzése korszakos jelentőségű volt mind a könyvtár, mind a hazai könyvtárügy egésze számára.

Nagy lendületet adott a könyvtári munkával kapcsolatos elméleti tevékenységnek az OSZK bekapcsolódása a nemzetközi együttműködési formákba.

A könyvtár már az 1950-es évek közepén felvette a kapcsolatot néhány nemzetközi szervezettel (UNESCO, FID, FIAB), de aktív munkát ezek keretében csak egy-egy területen fejtett ki. 1963-ban az ISO budapesti tanácskozásán már jelentős szerepet vállaltak az OSZK képviselői. A FID-dal, illetve egyik albizottságával pedig egy OSZK-ban dolgozó tagsága révén alakult ki kapcsolat. A szocialista országok nemzeti könyvtáraival is csak bizonyos pontokon és esetenként jött létre szervezett együttműködés (pl. a varsói bibliográfiai kongresszuson — 1957).²¹³ A nemzetközi kooperáció kiépítésében úttörő szerepe volt Gombocz Istvánnak, a Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya vezetőjének, az IFLA Kiadványcsere Bizottsága titkárnak, majd elnökének.

A könyvtár a nemzetközi fejleményektől indítva, és saját munkájának korszerűsítése révén kapcsolódott be a hatvanas évek legvégén: pontosabban 1969-ben a szocialista országok nemzetközi információs rendszerébe, majd — ezzel szinte egyidőben az általános nemzetközi információs rendszerekbe.²¹⁴

1969-ben alakult meg a Nemzetközi Tudományos és Műszaki Információs Központ (NTMIK), amely a KGST országok jobb és szervezettebb információellátását kívánta biztosítani. Ez a szervezet bontakoztatta ki a Nemzetközi Tudományos és Információs Rendszert (NTMIR), amelynek munkálataiban az OSZK három területen is részt vett: elméleti munkákban, szabványosításban, és az 1972-ben létesült IKARSZ (Időszaki Kiadványok Automatizált Regisztrációs Szolgálat) kiépítésében.

A Széchényi Könyvtárnak sikerült bekapcsolódnia az UNISIST néven ismert világszintű tájékoztatási rendszer munkálataiba is (1971), amelynek

213. Az Országos Széchényi Könyvtár külföldi kapcsolatairól Gombocz István 1953-tól 1966-ig részletes képet adott *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* köteteiben. Az első összefoglalás az 1957-es, az utolsó az 1965–66-os kötetben jelent meg.

214. A most következő részben teljes mértékben támaszkodunk Fügedi Péterné és Szilvássy Zoltánné tanulmány szintű vezetői tanácsai előterjesztésének adataira és megállapításaira. A kitűnő összefoglalás *Az OSZK részvétele a nemzetközi információs rendszerekben, a könyvtári és bibliográfiai munka nemzetközi kooperációjában*. 1974. november 19-én került tárgyalásra. OSZK Irattár 2424/1974. sz. — L. még az éves jelentések vonatkozó részeit.

egyik alvállalkozásában, az ISDS-ben, a periodikumok világméretű nyilvántartásának létrehozásában az OSZK is fontos szerepet vállalt. E területen, csakúgy mint az IKARSZ munkálatok vitelében, Szilvássy Zoltánné irányításával folytak és folynak a munkák. Az OSZK képviselője közreműködött a FID-nek az osztályozó rendszereket egymáshoz közelítő szisztema kidolgozásában. Jelentős szerepet töltenek be munkatársaink a nemzetközi szabványosítás (ISO) területén. Végül könyvtárunk aktívan vesz részt az IFLA átfogó nemzetközi programjainak, az UBC-nek és az UAP-nak gyakorlati megvalósításában is.²¹⁵

E rövid felsorolás aligha adhat képet azokról a részmunkálatokról, amelyeket az OSZK munkatársai — nemzetközi elismerést víva ki a maguk, de könyvtárak számára is — elvégeztek. A legmagasabb szintű kutatófejlesztő tevékenységet alapozták meg és viszik tovább azóta is.²¹⁶

Más természetű nemzetközi tevékenységet fejt ki az OSZK az AIBM (Association Internationale des Bibliothèques Musicales) keretében. A RISM (Répertoire International des Sources Musicales), a Nemzetközi Zenei Forrásrepertórium számára már az ötvenes évek elejétől szolgáltatott adatokat a Zeneműtár, de 1974-ig nem volt lehetősége arra, hogy kielégítően oldja meg feltáró munkáját. 1974 óta már szervezetteren folyik a hazai zeneműanyag feldolgozása és bejelentése.

A RILM (Répertoire International de la Littérature Musicale): a zenei tárgyú irodalom nemzetközi repertóriumának összeállításában 1966-tól 1973-ig vett részt a Zeneműtár.

A szocialista országok nemzetközi könyvtárainak szorosabb együttműködését az 1973-ban tartott moszkvai konferencián határozták el a nemzeti könyvtárak igazgatói, illetve az egyes országok könyvtárügyének állami irányítói. Ennek értelmében már 1974-ben több közös tudományos megbeszélést tartottak: az első az olvasáskutatás kérdéseivel foglalkozott a második a nemzeti bibliográfiák közötti egységesítő törekvések lehetőségeit mérte fel, különös tekintettel az UBC világprogram szempontjaira, a harmadik pedig a szocialista országok közötti egységes információs nyelv kialakításának módozatait vizsgálta. 1974-ben tehát egy újfajta, speciálisan a mi problémáinkkal foglalkozó nemzetközi tudományos tevékenységbe kapcsolódtunk be.

215. Az UBC (Universal Bibliographic Control = Egyetemes Bibliográfiai Számbavétel) célul tűzte ki a bibliográfiai információk egyetemes cseréjét, a világ dokumentumai feletti áttekintés biztosítását az egyes országok hiteles bibliográfiai leírásaira támaszkodva. Ennek lehetővé tétele érdekében az IFLA több bizottságában folynak az előmunkák. Az OSZK munkatársai (elsősorban Fügedi Péterné és Kovács Ilona) a Katalógizálási és a Bibliográfiai Bizottság tevékenységében vettek részt, szakembereinknek jelentős érdemei vannak az International Standard Bibliographic Description (ISBD) monografikus, illetve sorozati művek leírására szolgáló elveinek kidolgozásában. — Az UAP (Universal Availability of Publications) a kiadványok egyetemes hozzáférhetőségét kívánja biztosítani az IFLA új kölesönzési szabályzata révén.

216. Nem teljes a kép, ha nem utalunk arra, hogy a nemzetközi együttműködés erősödésének eredményeként munkatársaink szellemi kapacitásának jelentékeny része olyan elméleti-tudományos munkákban csapódik le mint konferenciákon, kongresszusokon tartott referátumok, hozzászólások, elkészült dokumentumok, szakértői vélemények, konferenciákról szóló beszámolók stb.

Kutatónapok

Utaltunk az előzőekben arra, hogy bár a kutatónapi tevékenység a könyvtári munka része, mégis szükséges, hogy speciális kérdéseit önálló részben tárjuk fel.

A kutatónapi rendszert, mint láttuk, már az ötvenes évek elején bevezette a könyvtár. Az időkedvezmény az első korszakban az egyéni, elsősorban az Akadémia által támogatott tudományos munkák előbbrevitelét szolgálta. Később elmosódott a határ a munkaközösségek hivatali, illetve munkaidőn kívüli tevékenysége és a kutatónap között, legalábbis szigorú határvonalakat ma már nem lehet megállapítani.

1958-tól áll előttünk egyértelműen dokumentáltan a kutatónapi rendszer, és ennek alapján követhetjük alakulását, fejlődését is.

1958-ban a kollégium felkérte a könyvtár négy vezető dolgozóját arra, hogy javaslatot dolgozzanak ki a kutatónapok szabályozására.²¹⁷ Ezt az október 27-én tartott ülésén jóváhagyta az intézmény vezető testülete, így *A kutatónapok ügyeit intéző bizottság ügyrendje* alapján egy három tagú bizottság (Goriupp Alisz, Dezsényi Béla, Durzsa Sándor) tett előterjesztést a következő évi kutatónapokra.^{217a}

A kutatási kérdések elbírálásánál meghatározó szempontként érvényesült az addig végzett tudományos munkásság, de olyan fiatalok számára is javasolta a bizottság kutatóidő engedélyezését, akiket alkalmasnak tartott kutatómunkára. Javaslatot tett arra, hogy az osztályvezetők jelöljenek ki a munkaterv keretében olyan elméleti témákat, amelyeket a kezdő könyvtárosok a hivatali munka keretei között dolgozhatnak ki. Így lehet majd az egyéni kutatásra alkalmas fiatalokat kiválasztani.

1959 elején 44 dolgozó számára összesen 40 kutatónapot engedélyezett a könyvtár vezetősége, mégpedig 6 könyvtártani, 5 könyvtártörténeti, 8 sajtótörténeti, 3 bibliográfiaelméleti, illetve -történeti téma feldolgozására. Továbbá 13 bibliográfia összeállítására, két zenetörténeti, két pedagógiai (esztétikai), 11 irodalomtörténeti (filológiai) munkára kaptak még a tudományos dolgozók kutatási időt. (Egy dolgozó több témán is dolgozott, ebből adódnak a résztvevők és témák közötti eltérő számok.) A kutatók száma az év végére 54-re emelkedett, de a gyakorlatban csak 47-en éltek az adott lehetőséggel.²¹⁸ Az év eleji helyzethez viszonyítva elsősorban a könyvtártani témák kidolgozására kaptak többen kutatóidőt.

1961-ben már 64 fő foglalkozott részben könyvtári, részben szaktudományi kérdések megoldásával. 1962-ben a minisztérium csökkenteni kívánta a kutatónapok számát, ennek eredményeként 1965-ben már csak 44-en részesültek munkaidő-kedvezményben. A témák megoszlása: 27 könyvtár-

217. Goriupp Alisz, Hámosi Béla, Horváth Viktor, Sebestyén Géza. Az 1958. szeptember 4-én tartott kollégiumi ülés határozata. OSZK Irattár.

217a Nem lehet megállapítani, hogy az 1958-ban életrehívott kutatónapi bizottság meddig folytatta tevékenységét, de tény, hogy 1969-ben Dezsényi Béla főosztályvezető végezte a kutatási munkák nyilvántartását, főigazgatói jóváhagyásra való előkészítésével összefüggő feladatokat. (Ezt a munkakört nyugállományba vonulása után 1972-től a tudományos titkár vette át.)

218. *Jelentés az 1959. évi kutatónapokról.* = OSZK Híradó. 1960. március. 59–60. l.

tudományi (12 országos és 15 helyi), és 14 nem könyvtártudományi jellegű.²¹⁹ A helyi témák között a Magyar Könyvészet 1712—1800 közti periódusának új, bővített kiadása 5 fő feladatuként szerepel, de még más hasonló jellegű munkával is találkozunk (kéziratkatalógus). Egyetlen egy kutató foglalkozott aktuális, az OSZK munkáját érintő kérdés (az OSZK katalógusrendszere) megoldásával. A „helyi jellegű” kutatásokban is a történeti témák domináltak. Ez 1967-re is jellemző — egy változással: lényegesen megnőtt az OSZK történetére vonatkozó kutatások száma.

A kép az ún. könyvtártudományi vonalon csak lassan változott, a mai témák köre évente csupán egy-kettővel bővült.

1967-től 1974-ig áttekintve a kutatónapok alakulását megállapítható, hogy

— a kutatás területek szerinti megoszlása, ha mutat is némi ingadozást, de meglehetősen stabil,

— fejlődés a kutatók számának lassú emelkedésében mutatkozik (ez a létszámfejlesztésből is adódik) 1967: 45 fő, 1970: 55 fő, 1973: 57 fő.

— a könyvtártudományi kategóriába sorolt és az „egyéb” témák közötti arány eltolódik (1967: 30 — 15; 1970: 38 — 18; 1974: 31 — 23).²²⁰

A könyvtártudományi kutatások keretében a könyvtárelméleti és gyakorlati kérdések iránt viszonylag csekély érdeklődés mutatkozott (évi 6—8 téma), viszonylag magas volt a nem mindig sikeres könyvtártörténeti kutatások száma,²²¹ változatlan szinten mozgott az egyéb könyvtörténeti témáké. Az „egyéb” kutatások a már ismert — a könyvtár napi tevékenységéhez kapcsolódó — társadalomtudományi területen folytak.

1974 végén, illetve 1975 első felében állami- és pártvonalon egyaránt foglalkozott a könyvtár vezetősége a kutatónapok kérdésével,²²² és elfogadta az alábbiakban összegezett elveket:

A tudományos kutatás a könyvtári munka szerves részét képezi. Tevékenységünk módszertani megalapozása, a gyűjtemény magasszintű fejlesztése, feltárása, a megfelelő információs bázis megteremtése megköveteli, hogy legjobb könyvtárosaink a kutatás igényeit, gyakorlatát, eredményeit maguk is ismerjék. Enélkül nem lehet a könyvtárat a tudományos kutatás szolgálatába állítani, a növekvő feladatokat színvonalasan megoldani.

A tudományos munka mechanizmusának, irányzatainak, állásának ismerete, csak a kutatásban való aktív részvétel útján szerezhető meg. Nem

219. A „könyvtártudományi”, illetve „nem könyvtártudományi” kategóriákat a könyvtári kutatómunka szabályozásáról szóló 77.114/1960. sz. MM utasítás vezette be. Erre a két csoportra bontotta a kutatásokat a művelődésügyi miniszter 158/1966. (M. K. 15) MM számú utasítása a könyvtárakban folytatható kutatómunkáról.

220. E területen a hetvenes évek második felében a kutató-fejlesztő tevékenység ki szélesítése révén erősen javult az arány.

221. Ezek felülvizsgálatára 1973-ban került sor; ennek megállapításaiból a könyvtár vezetősége le is vonta a szükséges következtetéseket.

222. A pártvezetőség Németh Mária szóbeli beszámolója alapján, a könyvtár vezetősége pedig ugyancsak Németh Mária a *Tudományos munka és kiadványi tevékenység az Országos Széchényi Könyvtárban* c. előterjesztése (OSZK Irattár 1232/1975 sz.) alapján foglalkozott a kérdéssel.

baj, ha a könyvtáros — a kutatóidő korlátozottsága miatt — csak kisebb eredményeket ér el (ezek is lehetnek nagyon hasznosak), a fő az, hogy egy kutatási területtel élő, eleven kapcsolata legyen.

A könyvtárnak elsősorban érdeke, hogy egyre magasabb követelmények elé állított tevékenységének kifejtéséhez minél képzetesebb munkatársakat szerezzen. Ennek pedig egyik előfeltétele az, hogy számukra a szerény kutatási lehetőséget megadja.

A kutatási kívánalmat ezért nem lehet csak a dolgozók egyéni igényeként elkönyvelni, az sokkal inkább a könyvtár magasabbrendű érdekét képviseli.

Az intézmény tehát alapjában véve nem távolodott el 1958 végén megfogalmazott elképzeléseitől, és a kutatónap tevékenységének elveit, ha esetenként meg is kérdőjelezte, de nem kellett újrafogalmaznia. Már csak azért sem, mert ha voltak is sikertelen kutatások, ezek száma elenyészett az eredményesen lezártak mellett; igen sok publikáció, szabályzat, szabvány stb. bizonyítja, hogy a kutatóidőben végzett munka meghozta a maga gyümölcseit. Ki kell emelni azt is, hogy a fiatalok 1958-ban megfogalmazott támogatását, tudományos tevékenységük elősegítését mindig vállalta a könyvtár, sőt a hetvenes években egyre fokozódó figyelmet szentelt az új tehetségek felfedezésére.²²³

*

A most tárgyalt időszak tanulságait levonva a könyvtár 1975-ben meghatározta a magyar tudományos életben elfoglalt helyzetét, és ebből adódó feladatait. Az ezzel foglalkozó előterjesztés hivatkozott a Magyar Tudományos Akadémia 135. közgyűlésének megállapításaira. A Széchenyi Könyvtárat érdeklő tudományágak akkor meghatározott fejlesztési irányelvei hangsúlyozták, hogy „a történettudományok, az irodalom- és művészet-tudományok, s a nyelvtudományok és a néprajz folytassák népünk múltjának, kulturális értékeinek feltárását, egyre nagyobb mértékben forduljanak a mai társadalom és kultúra problémái felé.” Ezt a kétsíkú tevékenységet egy alapgondolat kapcsolja össze: „Amint a világ egysége anyagiségében, úgy a műveltség egysége történetiségében rejlik.” A korszerű műveltséget csak a történeti folyamatokba aktív módon bekapcsolódó ember képes megszerezni: a történetiség és a műveltség egymástól elválaszthatatlanok.

A kutatásban megkövetelt egység, amely a múlt és jelen kettőségén alapul, könyvtári vonatkozásban is egy kívánalom két területében jelentkezik, és a korábbi századok, valamint a jelenkor nálunk őrzött forrásanyagának kutatására alkalmas rendelkezésre bocsátásában valósul meg. Ez az az alapkövetelmény, amely a könyvtárakkal szemben, de elsősorban a nemzeti könyvtárral szemben minden hivatalos és egyéni véleményben megfogalmazódik. Forrásanyag és megfelelő könyvtári feltárás nélkül nincs kutatás; társadalomtudományi területen csak a könyvtáros és a kutató összehangolt munkájából születhet tudományos eredmény.

223. A hetvenes évek második felétől az egyetemi doktori disszertációjukat író fiatalok számára két év kutatónapot biztosít az intézmény vezetősége, és sok esetben már ezzel is lehetőséget ad a tudományos pályán való elinduláshoz.

A nemzeti művelődés értékeinek és emlékeinek feltárásában azonban a könyvtárosok önálló kutatással is részt kell, hogy vállaljanak.

Ha az elmondottakat végiggondoljuk, világosan látjuk, hogy a ma érvényesülő tudományos kívánalom az OSZK számára az intézmény *könyvtári minoltából* adódó kutatási feladatokat jelöl ki, ebben a *nemzeti könyvtári* feladatkört elsőrendűen figyelembe veszi. Ez az igény nem bontja meg a könyvtár egységes arculatát, úgy emeli tevékenységi szintjét, hogy azt alapfunkcióiban gyökereztesse.

Azt azonban már nehezebb tisztázni, hogy a tudományosság milyen könyvtári területeken és azok mely fokán jelentkezik, hol húzható meg a határvonal a „könyvtárosi munka” és a „magasabb szintű” szellemi erő-kifejtés között. Ha abból indulunk ki, hogy feladatunk a kutatásra alkalmas, arra előkészített forrásanyag rendelkezésre bocsátása, azt kell mondani, hogy a tudományosság — mint felkészültség, szint vagy jelleg — a könyvtári tevékenység sok ágában jelentkezik, azzal szorosan összefonódik. A különbség az egyes munkák típusaiban és az arányokban mutatkozik. Éppen ezért nehéz — és talán nem is kívánatos — a „tudományos” jelzőt mint határvonalat, sőt választóvonalat valahol is kijelölni.

Amikor tudományos feladatainkat — az 1975. évi álláspont alapján — ismertetjük, a könyvtárosi munka és a tudományos tevékenység összefonódását érzékelni fogjuk.

A forrásanyag rendelkezésre bocsátásának egyik alapkövetelménye a könyvtár gyűjtőkörébe tartozó, de itt meg nem található dokumentumok felkutatása és megszerzése. Miután az OSZK mint nemzeti könyvtár a hungarika kutatás bázisintézménye, alapfunkciója, hogy a külföldi magyar és magyar vonatkozású anyagot nyilvántartsa, a hazai kutatás figyelmét a határainkon túli magyar szellemi élet termékeire, illetve a hazai vonatkozású munkákra felhívja, a magyar kultúra külföldi visszhangját minél szélesebb körben regisztrálja. Ez lehet rutinmunka (bár ez is alapos szakértelmet igényel), de tudományos tevékenységgé is válik az itthon (pl. egyházi könyvtárakban) és külföldön lappangó, a kutatás számára még rejtett magyar és magyar vonatkozású írásos dokumentumok, régi könyvek, zeneművek stb. feltárásában. Ezt a magas színvonalú felkészültséget kívánja meg az illegalitásban, az emigrációban született értékek — általában hungarikumok — még ismeretlen anyagának megszerzése is.

A másik sokrétű és több szintű kötelezettsége a Nemzeti Könyvtárnak a feltáró munka, amely a katalógusok alkotásától a forráskiadványok közreadásáig terjed, magában foglalva természetesen a bibliográfiai számbavétel feladatkörét is.

A *katalógusok* a kutatói kívánalmakat szem előtt tartó igényes, sok információt nyújtó címeírásaival és jól szerkesztetten, a tudományos munka alapsegédleteinek tekinthetők. A megfelelően összehangolt katalógushálózat nélkül nem lehet eredményes kutatást folytatni, így a katalógusokkal szemben a tudományos műszer megvalósításának igénye érvényesül. Egyes különgyűjtemények katalógusmunkálataiban már a tudományos feltárás, rendszerezés közvetlenül is jelentkezik, a feldolgozás és a tudományos munka összetetalálkoznak.

A feltárás hasznos formáját valósítják meg a tudományos módszerekkel

és igényességgel összeállított *katalóguskiadványok*. Az e területen jelentkező elmaradásunkat az elmondottak már érzékeltették, pedig ennek a tudományos igényű munkának előbbrevitele kutatási programunk kiterjesztése érdekében alapvető lenne.

A tudományos szempontú *bibliográfiai feltárás* éppen olyan nélkülözhetetlen alapja a kutatómunkának mint a katalógus. Bár a könyvtár e három évtized alatt mindent megtett a *nemzeti bibliográfia* rendszerének kiépítésére, igen hosszú időre jut még tennivaló.

A Széchényi Könyvtár szakkönyvtári feladatai *szakkönyvtári* összeállítására is kötelezik az intézményt. 1975-ben a magyar irodalmi és irodalomtudományi bibliográfia szerkesztésére történt meg a felkészülés.

A forrásfeltáró tevékenységről beszélve nem feledkezhetünk meg a *nemzetközi munkálatokban* való részvételünkről sem. Vállalnunk kell az illetékességi területünknek megfelelő kiadványok válogatott anyagának a nemzetközi bibliográfiák szerkesztőségeihez való eljuttatását, ezen művekbe és a különféle információs rendszerekbe történő beépítés szorgalmazását.

Jeleztük már, hogy az OSZK munkatársainak *önálló kutatási lehetőségei*, sőt kötelezettségei is vannak. Ezek elsősorban a széles értelemben vett könyvtörténeti területre vonatkoznak. Közülük az OSZK történeti kutatások érdemelnek külön említést, hiszen ezzel nemcsak a hazai könyvtártörténetet gazdagítjuk, hanem közel két évszázad magyar művelődés- és tudománytörténetének számos ismeretlen vonatkozását tárjuk fel. De helyt kaphatnak ezen önálló kutatások között a művelődéstörténeti témák, a hungarika résztémák feldolgozásai, és minden olyan probléma, amely az OSZK gyűjteményeivel, munkájával közvetlen vagy közvetett összefüggésben van.

Az előzőekben nem esett még szó arról, hogy a könyvtári munka tartalmi bővülése, ehhez igazodó szervezete és technikai lehetőségeinek állandó alakulása megköveteli a jelentkező problémák tudományos felkészültséggel módszerekkel történő megalapozását, sőt a fejlesztés irányvonalának meghatározását, a nemzetközi könyvtári akciókba való aktív bekapcsolódást. Ettől a *könyvtártaninak* nevezett tevékenységtől a „tudományos” jelzőt el lehetett ugyan vitatni, de jelentőségét nem lehet csökkenteni. (Hogy ez mennyire így van, azt igazolja az 1970-es évek közepén kibontakozott feladatkör: gépesítés, országos és nemzetközi információs rendszerek munkájában való részvétel — közös munkák elvi megalapozása, szabványosítás stb. — amely később a *kutató-fejlesztő tevékenység* elnevezéssel a tudományos munkák rangján nyert polgárjogot.)

1975-ben — három évtized tanulságai alapján — a könyvtár tudományos, tudományos jellegű munkájának kívánalmait az elmondottakban lehetett megfogalmazni.

Az 1958 és 1974 közötti korszak tudományos tevékenységének felelősségteljes megítéléséhez még nincs meg a szükséges időbeli távlat. Mégis úgy gondoljuk, hogy az elmondottak alapján képet alkothatunk e 17 év eredményeiről és kudarcairól. A hungarika bibliográfiák, a retrospektív kötetek, a gépesítési munka megindítása, és még sorolhatnánk a sikeres munkálatokat, kezdeményezéseket, nem feledtethetik a sajtóbibliográfia éves és összefoglaló egységeinek hiányát, a kéziratkatalógusok befejezetlenségét, és több más megakadt vagy lassú ütemben haladó feladatot.

Viszont nem tükrözheti a megrajzolt kép azokat a nehézségeket, amelyek között az előrelépés megtörtént, nem érzékelhetők azok az erőfeszítések, amelyek nyomán az eredmények megszülettek.

Bár ismételten hangsúlyozni kell, hogy a bemutatott 1958-tól 1974-ig terjedő szakaszt nem tekinthetjük még „történelmi” szemszögből, az utána következő évek fejleményeit figyelembe véve merhetjük mondani, hogy ez a periódus a kibontakozás előtti második — az előbbinél magasabb szintű — előkészületi időszakot jelentette. Ekkor a munkák tervszerűbben, megalapozottabban és nyugodtabban folytak mint az előző közel másfél évtizedben, de a vári előkészületek miatt a kívánatosnál lényegesen lassúbb ütemben.

*

Tanulmányunk időhatárán kívül esik az 1975 utáni fejlődés elemzése. De befejezésül mégis meg kell említenünk néhány előre mutató mozzanatot. 1975 óta érezhetően fellendült a könyvtár tudományos tevékenysége. Ezt sajnos a vári építkezés kilátástalansága is elősegítette. 1975 elején a könyvtár jelentést készített az MM számára,²²⁴ összeállította ötéves tudományos tervét,²²⁵ ebben az évben fogalmazta meg szakirodalmi információs feladatait.²²⁶ 1976-ban elkészült a hungarika munkák tervszerűbb vitelére vonatkozó előterjesztés, majd ennek folytatásaként *A könyvtári dokumentumok magyar vonatkozásai (Hungarikum meghatározás)* c. dokumentum.²²⁷ 1976 őszén az OSZK Vezetői Tanácsa a *Külföldön fellelhető könyvtári hungarika dokumentumok kutatásának helyzete és továbbfejlesztésének lehetőségei* c. előterjesztést vitatta meg.²²⁸ Októberben megalakult a Hungarika Koordinációs Munkabizottság,²²⁹ amelynek fő feladata a *Könyvtári hungarika dokumentumok bibliográfiai regisztrálásának keretelve*²³⁰ megvitatása volt. 1977

224. OSZK Irattár 1836/74. sz.

225. *Az Országos Széchényi Könyvtár ötéves kutatási terve.* OSZK Irattár 62/76. sz.

226. Pajkossy György: *Javaslat a Társadalomtudományi Információs Rendszerben való részvételről.* Vezetői Tanácsi előterjesztés. OSZK Irattár 496/1975. sz. (márc 6.) — *A szakirodalmi információ feladatai a magyar irodalomtudomány, a magyar történettudomány és a magyar nyelvtudomány területén.* *Az Országos Széchényi Könyvtár előterve.* Bp. 1975. 34 l. OSZK Irattár 857/1975. sz.

227. Wix Györgyné vezetésével dolgozta ki egy e célra létrehozott bizottság. 1975. június 24. OSZK Irattár 1678/75. sz.

228. Havasi Zoltán főigazgató-helyettes előterjesztése. A Vezetői Tanács 1976. szeptember 20-án tárgyalta meg. OSZK Irattár 1994/1976. sz.

229. Havasi Zoltán főigazgató-helyettes vezetésével.

230. A Kerettervet az MTA I. Osztályának és a KM Könyvtárügyi Osztályának Könyvtörténeti és Bibliográfiai Munkabizottsága határozata alapján (1976) egy, a soraiból kijelölt kisebb bizottság dolgozta ki. Elnöke Havasi Zoltán, tagjai Borsa Gedeon, Komjáthy Miklósné, Rózsa György, Szentmihályi János és Vízkelety András voltak. — A dokumentum Havasi Zoltán előterjesztésében került az OSZK Vezetői Tanácsa elé: 1. része 1977. április 13-án, 2. része 1978. március 30-án. OSZK Irattár 803/1977. illetve 554/1978. sz. — L. még: Havasi Zoltán: *A könyvtári hungarika dokumentumok bibliográfiai regisztrálásának keretelvééről.* = *OSZK Híradó.* 1978. 6–7. sz. 156–159. l. — Uő: *Az Országos Széchényi Könyvtár és a „hungarika-program”.* = *Magyar Könyvszemle.* 1979. 96–99. l. — Uő.: *Kultúránk írott és nyomtatott emlékeinek kutatása.* = *Magyar Könyvszemle,* 1979. 347–368. l.

májusában kiépült a tudományos bizottságok rendszere: a Tudományos és Közművelődési Bizottság,²³¹ (ennek munkáját támogatja az előző évben életre hívott Hungarika Koordinációs Munkabizottság), és a Könyvtártechnológiai és Fejlesztési Bizottság, két szekcióban.²³² Ugyanebben az évben a könyvtár kibővített pártvezetőségi ülésen tárgyalta meg az OSZK-ban folyó kutatómunka helyzetét.²³³ 1978-ban a Széchényi Könyvtár bekapcsolódott a „Történelmi és kulturális hagyományaink, emlékeink komplex kutatása” c. tervezett főirány munkálataiba, és ennek anyagi segítségével széles területen fejtett ki tudományos tevékenységet. A teljesség igénye nélkül említjük itt meg a *Magyar irodalom és irodalomtudomány bibliográfiája* éves köteteinek összeállítását,²³⁴ *A Magyarországi irodalom idegen nyelven* c. mű 1945–1968-ra vonatkozó részének kiadását,²³⁵ az egyházi könyvtárak kéziratkatalógusainak közreadását,²³⁶ a latin kódexek és újkori kéziratok katalógus-munkálatainak folytatását, a sajtóbibliográfia anyaggyűjtésének újraindítását. 1976-tól megjelennek az éves sajtóbibliográfiák kötetei is. De ugyanilyen sikereket könyvelhet el a könyvtár a gépesítési munkák terén, 1978 eleje óta az MNB/Könyvek bibliográfiája számítógépes rendszer alkalmazásával kerül kiadásra. Kiemelkedő eredményeket ért el az intézmény a hazai és nemzetközi szabványosítás, az NTMIK keretében, illetve egyéb nemzetközi együttesekben végzett munkája nyomán.

1980-tól ismét a vári előkészületek kerülnek a Nemzeti Könyvtár munkájának előterébe. Nehéz évek következnek még addig, amíg az átköltözés utáni megújnodott Országos Széchényi Könyvtár hivatásához és rangjához mértén láthatja el napi munkáját, és tehet eleget tudományos kötelezettségeinek is.

231. Elnöke Havasi Zoltán főigazgató-helyettes. Részletesebben I.: *OSZK Híradó*. 1977. 4–6. sz. 64–66. l.
232. Elnöke Zircz Péter főigazgató-helyettes. Részletesebben I. az előző jegyzetben megjelölt helyen.
233. 1977. június 15-én Németh Mária előterjesztése alapján. L.: *OSZK Híradó*. 1977. 4–6. sz. 116–124. l.
234. Első kötete – 1976-ra vonatkozóan – 1979-ben jelent meg Pajkossy György főszerkesztő, Lichtmann Tamás és Németh S. Katalin szerkesztő munkájaként. (Bp. OSZK, 458 l.)
235. *Magyarországi irodalom idegen nyelven. A hazai szépirodalom fordításainak bibliográfiája. 1945–1968 közötti kiadások.* A Szerzői Jogvédő Hivatal közreműködésével közreadja az Országos Széchényi Könyvtár. A bibliográfia anyagát a könyvtár tájékoztató szolgálatának munkatársai gyűjtötték. Szerk. Fajcsék Magda és Szilvássy Zoltánné. Bp. 1975. 796 l.
236. Első kötete 1980-ban kerül kiadásra.

DIE WISSENSCHAFTLICHE TÄTIGKEIT DER SZÉCHÉNYI NATIONALBIBLIOTHEK

1945—1974

(PLÄNE UND ERGEBNISSE)

M. NÉMETH

Der zweite Weltkrieg hat einen Bruch in der wissenschaftlichen Tätigkeit der Széchényi Nationalbibliothek verursacht. In den ersten Jahren nach der Befreiung hat das Ordnen und die Wieder-in-Evidenz-Nehmung der Bestände, die Sicherung der Tätigkeitsbedingungen der Bibliothek die volle Arbeitszeit des Kollektivs in Anspruch genommen. So entstanden zwischen 1945 und 1949 eher Pläne, mit der eigentlichen wissenschaftlichen Tätigkeit konnte man erst am Anfang der fünfziger Jahre beginnen.

In der Nachkriegszeit wurde das ganze ungarische Buchwesen umgestaltet und auf die inhaltlichen Prinzipien und formalen Forderungen des Sozialismus aufgebaut. Diese Veränderung wickelte sich natürlich nicht so selbstverständlich ab. Das Jahrzehnt zwischen 1950 und 1960 wurde sowohl im Leben des ganzen Landes wie auch in der Formulierung der Aufgaben der Nationalbibliothek vom Suchen und Versuchen neuer Wege gekennzeichnet.

Diese Tatsache spiegelt sich natürlich in der damaligen wissenschaftlichen Tätigkeit der Széchényi Nationalbibliothek wieder. Auf den ersten Blick fällt einem die unreife Forschungskonzeption und die Unebenheit in der Verwirklichung auf. Wenn wir aber die wissenschaftlichen Pläne und Resultate der ersten 15 Jahre nach der Befreiung eingehend untersuchen und das Fazit von seinen verschiedenen Erscheinungsformen ziehen, finden wir eine ganze Reihe von positiven Tatsachen. Die Vorstellungen und eingeleiteten Arbeiten waren nach 1945 eindeutig dazu geeignet, dass sie den späteren wissenschaftlichen Tätigkeiten der Nationalbibliothek den Grund legen. Die Ausdehnung des Gebietes der Nationalbibliographie, das Materialsammeln für und teilweise auch die Herausgabe von bestanderschliessenden Katalogen, unser Anschliessen an die RISM-Arbeiten geschahen in diesen Jahren. Die Mitarbeiter der Bibliothek trugen mit ihren Publikationen und als Vortragende an der Universität ebenfalls zur Hebung des wissenschaftlichen Ranges der Bibliothek bei. Gleichzeitig wurde auch viel für die Ausbildung der jungen Generation und für ihr Starten auf der wissenschaftlichen Laufbahn unternommen. In diesen Jahren kam diejenige Verbindung zwischen der Bibliothekswissenschaftlichen Arbeitskommission der Akademie der Wissenschaften von Ungarn (später Buchhistorische und Bibliographische Arbeitskommission genannt) und zwischen der Nationalbibliothek zustande, die in unserer wissenschaftlichen Tätigkeit bis heute bestimmend weiterwirkt.

Vom Anfang der 1960-er Jahre wurde die wissenschaftliche Tätigkeit in der Beziehung sowohl des ganzen Landes als auch der Széchényi Nationalbibliothek immer planmässiger. In den verlaufenen fünfzehn Jahren bis zur Mitte der siebziger fand die Bibliothek ihren Platz im Ganzen des einheimischen wissenschaftlichen Lebens und schloss sich mit ihren spezifischen Aufgaben dessen an. So kamen immer mehr die Hungarika-Forschungen in den Vordergrund, beziehungsweise die Fragen der bibliographischen Erschliessung der Hungarika-Dokumente. Als Ergebnis der begonnenen Arbeit erschienen neue Veröffentlichungen. Bedeutende Ergebnisse sind auch im Bereich der Veröffentlichungen der Nationalbibliographie (Kumulationsbände) festzustellen.

Die erfreuliche Tatsache, dass die Nationalbibliothek am Anfang der achtziger Jahre das neue Gebäude bezieht, wirkt negativ auf bestimmte Gebiete der wissenschaftlichen Arbeit aus (zum Beispiel wegen der Personalumgruppierung in den Sonder-sammlungen). Andererseits führte es aber zu einer — mit der praktischen Arbeit verbundenen — theoretischen Tätigkeit von hohem Niveau. Ende der siebziger Jahre begann sich die Bibliothek mit den Aufgaben der elektronischen Datenverarbeitung zu beschäftigen, schloss sich dadurch dem Informationssystem der RGW und der Tätigkeit anderer Weltsystemen an und kann in ihrer Forschungs- und Entwicklungstätig-

keit international anerkannte Resultate vorzeigen. Sie erweitert ihre Informationstätigkeit unter anderem mit Herausgabe von Informationsveröffentlichungen und Fachbibliographien.

Die ungarische Nationalbibliothek ist ein wissenschaftliches Institut, löst die sich aus ihrer Funktion ergebenden Verpflichtungen auf wissenschaftlicher Ebene. Bis zum Ende der besprochenen Zeitspanne wirkte sie schon als eine im Lande bedeutende, die Forschung vielseitig unterstützende aber auch selbständige wissenschaftliche Tätigkeit ausübende Forschungsinstitution. Diese Tendenz kam in den nächsten Jahren immer mehr zunehmend zur Geltung.